

**ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА МОН УКРАЇНИ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НАН УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ РЕГІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР НАПрН УКРАЇНИ**

ЮРИДИЧНА НАУКА І ОСВІТА У СУЧАСНИХ УМОВАХ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

МАТЕРІАЛИ

**Всеукраїнської науково-практичної конференції,
присвяченої 35-річчю юридичного факультету**

18 травня 2018 року

**Вінниця
2018**

Редакційна колегія:
академік НАПрН України, докт. юрид. наук, професор А.Г. Бобкова
(голова і відп. редактор),
канд. юрид. наук, доцент Л.П. Амелічева (відп. секретар) й ін.

Рекомендовано до друку вченою радою юридичного факультету
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(протокол № 10 від 22 червня 2018 р.)

Юридична наука і освіта у сучасних умовах: стан і перспективи розвитку: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 35-річчю юридичного факультету Донецького національного університету Василя Стуса (18 травня 2018 р.) / Донецький національний університет імені Василя Стуса; за заг. ред. д.ю.н. проф. А.Г. Бобкової. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2018. 137 с.

Випуск містить матеріали повідомлень, представлених в організаційний комітет Всеукраїнської науково-практичної конференції «Юридична наука і освіта у сучасних умовах: стан і перспективи розвитку», присвяченої 35-річчю юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса. Предметом обговорення вчених і фахівців є поточний стан та напрями розвитку й удосконалення системи юридичної освіти і науки та їх вплив на практику в Україні.

Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ в матеріалах виступів і повідомлень несуть автори.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів, а також юристів-фахівців.

©Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2018

©Колектив авторів, 2018

Шановні читачі!

Перед вами збірка матеріалів, підготовлена за результатами Всеукраїнської науково-практичної конференції «Юридична наука і освіта у сучасних умовах: стан і перспективи розвитку», яка відбулася 18 травня 2018 року на базі юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса. Ця конференція була присвячена 35-річчю юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Серед партнерів юридичного факультету на цьому заході виступали такі потужні заклади, як: Інститут економіко-правових досліджень НАН України, Донецький регіональний науковий центр НАПрН України.

Предметом обговорення на конференції були питання поточного стану та напрямів розвитку й удосконалення системи юридичної освіти і науки в Україні, правового забезпечення інноваційної модернізації української економіки, її інтеграція у світове господарство.

Ми вдячні нашим партнерам та учасникам конференції за проявлену увагу до заявлених напрямів дослідження, за співпрацю та підтримку.

Ця збірка включає матеріали конференції, в яких її учасники діляться своїми напрацюваннями з широкого кола проблем, що потребують термінового вирішення юридичною наукою.

Матеріали збірки будуть корисними для наукових працівників, викладачів, аспірантів, магістрантів, студентів, які цікавляться питаннями реформування юридичної освіти в Україні, перспективами інтеграції юридичної науки, освіти і практики.

**З повагою,
Організаційний комітет**

СЕКЦІЯ 1

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РЕФОРМУВАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

А. Г. Бобкова

академік НАПрН України, професор, д-р юрид. наук, завідувач кафедри господарського права Донецького національного університету імені Василя Стуса

ЩОДО ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ ЗДОБУВАЧІВ СТУПЕНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ПРАВО»

В останні роки підвищений інтерес в нашому суспільстві викликає підготовка здобувачів вищої освіти - правознавців, на що вказують обговорення проекту Концепції вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти¹, проекту закону України «Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії» від 28.09.2017 р.² в засобах масової інформації та інш.

Відповідно до проекту Стандарту вищої освіти України: перший (бакалаврський) рівень, галузь знань – 08 «Право», спеціальність – 081 «Право» «вища освіта за першим (бакалаврським) рівнем зі спеціальності 081 «Право» спрямована на формування у здобувачів ступеня вищої освіти здатності розв'язувати складні завдання у сфері творення, тлумачення та застосування права у демократичному суспільстві або у процесі навчання (інтегральна компетентність)³.

Така спрямованість має займати центральне місце в підготовці правознавців, бо серед головних недоліків чинної системи юридичної освіти за даними Аналітичного звіту за результатами проекту «Залучення громадськості до формування рамки кваліфікацій правничої професії шляхом проведення аналізу обсягу знань, переліку навичок і вмінь, якими має володіти випускник юридичного вищого навчального закладу, щоб відповідати вимогам сучасного ринку праці» названо брак у випускників прикладних вмінь і навичок, їх невміння застосовувати на практиці набуті теоретичні знання⁴, тобто низький рівень практичної підготовки, яка включає в себе

¹ Проект Концепція вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/konceptiya-vdoskonalennya-pravnichoyi-yuridichnoyi-osviti-dlya-fahovoyi-pidgotovki-pravnika> (30.05.2018 р.).

² Проект Закону України «Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії» від 28.09.2017. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62613

³ Проект Стандарту вищої освіти України: перший (бакалаврський) рівень, галузь знань – 08 «Право», спеціальність – 081 «Право». URL: <https://mon.gov.ua/...standartiv.../081-pravo-bakalavr-10.07.2017> р.

⁴ Аналітичний звіт за результатами проекту «Залучення громадськості до формування рамки кваліфікацій правничої професії шляхом проведення аналізу обсягу знань, переліку навичок і вмінь, якими має володіти випускник юридичного вищого навчального закладу, щоб відповідати вимогам сучасного ринку праці» /

отримання основних первинних практичних навичок і умінь.

Однією з причин такого стану підготовки майбутніх правознавців є використання при оцінюванні результатів їх навчання традиційних ще з радянських часів форм контролю знань, що зводяться до прийому усних іспитів чи заліків, під час проведення яких контролюється, як правило, рівень знань здобувачів, а не їх практична підготовка. Найменше сприяє засвоєнню студентами практичних навичок і умінь зведення поточних і підсумкового контролю з правових дисциплін до такої форми як тестування, при якому ключове місце належить знанням.

Таким чином, дослідження питання щодо оцінювання результатів навчання здобувачів за фахом «Право» є актуальним, метою якого є обґрунтування напрямів удосконалення такого оцінювання.

Оцінювання результатів навчання здобувачів - це перевірка наявності у випускника загальних і спеціальних компетентностей, тобто по суті перевірка володіння студентами професійними та іншими навичками.

Основними компетентностями, якими має володіти випускник правничої школи мають бути: навички реалізації та застосування норм матеріального і процесуального права; уміння застосувати знання у практичній діяльності при моделюванні правових ситуацій; здатність визначати належні та прийнятні для юридичного аналізу факти; здатність аналізувати правові проблеми та формувати правові позиції; здатність застосовувати юридичну аргументацію; здатність виявляти проблеми правового регулювання і пропонувати способи їх вирішення, включаючи подолання юридичної невизначеності; навички логічного, критичного і системного аналізу документів, розуміння їх правового характеру і значення; навички консультування з правових питань, зокрема, можливих способів захисту прав та інтересів клієнтів, відповідно до вимог професійної етики, належного дотримання норм щодо нерозголошення персональних даних та конфіденційної інформації; навички самостійної підготовки проектів актів правозастосування; здатність до критичного та системного аналізу правових явищ і застосування набутих знань у професійній діяльності¹.

Набуття таких навичок і умінь є достатньо складним в умовах діючої системи контролю знань здобувачів, коли з переважної більшості дисциплін, що слідує з аналізу робочих програм, доступних через Інтернет-ресурси, здійснюється перевірка рівня засвоєння студентами знань, представлених в підручниках (навчальних посібниках) з правових навчальних дисциплін чи знань змісту нормативно-правових актів, на яких ґрунтуються навчальні робочі програми таких дисциплін. При цьому показники результатів навчання мало співвідносяться з компетентностями випускника, що і призводить до відсутності у нього практичних навичок.

Одним із варіантів усунення зазначеної невідповідності може бути

Козьяков С.Ю., Лирик С.В., Лирик І.В., Пирогова Д.І., Красновський О.В. К. ВГО «Українська Асоціація Маркетингу». 2015. 131 с., (с. 8).

¹ Проект Стандарту вищої освіти України: перший (бакалаврський) рівень, галузь знань – 08 «Право», спеціальність – 081 «Право». URL: <https://mon.gov.ua/...standartiv.../081-pravo-bakalavr-10.07.2017.p>

застосування системи оцінювання знань здобувачів як при поточному, так і при підсумковому контролі у формах, максимально близьких до їх майбутньої професійної діяльності з використанням відповідних нормативно-правових актів, довідкової (енциклопедичної), навчальної та іншої літератури.

Для цього завдання для контролю рівня підготовки з кожної правової дисципліни мають бути розроблені таким чином, щоб вони забезпечували засвоєння студентами переважної більшості професійних компетентностей.

Такими завданнями можуть бути: підбір фактів дійсності, що мають юридичне значення; пошук і узагальнення відповідних правових норм стосовно конкретної реальної ситуації; ілюстрація теоретичних положень прикладами практики; підготовка письмових консультацій за питаннями, що піднімаються в засобах друку; аналіз та узагальнення певного сегменту судової, нотаріальної, адвокатської чи іншої практики; вибір та обґрунтування вирішення конкретного практичного завдання; виконання ролі одного з учасників судового чи іншого процесу; підготовка договорів, позовів, звернень, рішень, інших правових документів чи їх фрагментів щодо реальних практичних ситуацій; підготовка науково-практичного чи практичного коментаря до певної статті закону; оцінка правових документів, представлених широкому загалу в Інтернеті; складання алгоритмів з вирішення найбільш розповсюджених завдань різної юридичної практики; аналіз правових проблем практики та формулювання власної правової позиції щодо їх усунення; виявлення проблем правового регулювання відповідних відносин та формулювання способів їх вирішення та інш.

Орієнтація навчального процесу майбутніх правознавців і оцінювання результатів засвоєння ними відповідних знань з усіх правових дисциплін на зазначені на інші завдання практичного спрямування дозволить підняти на більш високий рівень їх практичну підготовку і сприятиме швидшій адаптації таких фахівців до реалій юридичної практики в усіх її варіантах.

Ю. М. Павлюченко

доцент, канд. юрид. наук, в. о. декана юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса

ЩОДО ВНУТРІШНЬОЇ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

Якість юридичної освіти є однією з конкурентних переваг закладу вищої освіти (далі – ЗВО) чи факультету, які готують юристів, а також важливим інструментом успішного розвитку юридичної практики, у тому числі діяльності судових і правоохоронних органів, юстиції тощо.

Якість юридичної освіти рівнозначно залежить від системи внутрішнього і зовнішнього забезпечення якості вищої освіти, що передбачено Законами України «Про вищу освіту» та «Про освіту».

Експертами програми «Нове правосуддя» USAID проведено оцінювання забезпечення якості юридичної освіти в деяких українських правничих школах, за результатами якого надані відповідні рекомендації¹, які заслуговують на увагу в контексті обраного для дослідження питання.

Питання внутрішньої системи забезпечення якості юридичної освіти є актуальним для дослідження і спрямованим на розроблення загальних рекомендацій для побудови такої системи на юридичному факультеті ДонНУ імені Василя Стуса.

Внутрішня система забезпечення якості юридичної освіти базується на положеннях ч. 2 ст. 16 Закону України «Про вищу освіту», в якій закріплено перелік з восьми процедур і заходів, проте цей перелік не є вичерпним. Серед усіх заходів і процедур варто звернути увагу на такі заходи, як визначення принципів та процедур забезпечення якості вищої освіти і здійснення моніторингу та періодичного перегляду освітніх програм, як основоположних і визначальних для внутрішньої системи забезпечення якості, проте найменш визначених на офіційному рівні і переданих для конкретизації на рівні ЗВО.

Визначення принципів та процедур забезпечення якості юридичної освіти має ґрунтуватися на єдиному розумінні якості усіма викладачами факультету з усвідомленням, що у сучасному світі показником якості не може бути лише передання знань. Наразі можна констатувати, що випускники не зовсім розуміють професійні цінності; переважно не вміють застосовувати теоретичні знання і майже не володіють навичками практичної діяльності. Тому до змісту якості доцільно включати не тільки знання та розуміння, але й прикладні знання, з переліком ключових навичок і вмінь щодо вирішення проблем та роботу у команді.

Експертами зроблено висновок, що попри усвідомлення і намагання правничих шкіл до проведення роботи щодо вдосконалення якості юридичної освіти, формалізованого визначення якості юридичної освіти і формальної системи забезпечення якості у школах переважно не введено. На підставі цього вони зробили загальну рекомендацію щодо розроблення стратегії забезпечення якості юридичної освіти, спрямовану на те, щоб систематичне і методичне забезпечення якості стало невід'ємною складовою його діяльності. Стратегія має включати чітку політику і процедури, які забезпечуватимуть постійну оцінку і перегляд програм навчальних дисциплін та переліку вимог до освітньо-кваліфікаційних рівнів, які пропонує ЗВО, змісту викладання та іспитів. Поділяючи наведену пропозицію, можна додати, що внутрішня система може включати наступні принципи: відповідність національним та міжнародним стандартам (наприклад, враховувати Стандарти і рекомендації забезпечення якості в Європейському просторі), системного підходу до забезпечення якості на всіх рівнях ЗВО і факультету, процесного підходу до

¹ Томас Г. Спіді Райс., Цип'яшук М. Висновки та рекомендації за результатами зовнішнього незалежного оцінювання процесів забезпечення якості юридичної освіти в українських правничих школах. Матеріали міжнарод. конф. «Забезпечення якості юридичної освіти, університетська автономія та академічна свобода в контексті підготовки фахівців для правничої професії у 21ст. (Київ, 24 квітня 2018 р.). URL: https://newjustice.org.ua/materials/legal_education_quality_assurance_materials/

забезпечення якості, постійного моніторингу і перегляду освітніх програм за потреби.

На сьогодні ЗВО і факультети здійснюють моніторинг освітніх програм та їх перегляд, а також перегляд робочих програм навчальних дисциплін. Проте експерти зробили висновки, що у правничих шкіл немає критеріїв такого перегляду, а його мета не чітка. Сам моніторинг програм навчальних дисциплін здійснюється завідувачами кафедр, обговорюється на вчених радах, обмежений в обсязі та не позбавлений суб'єктивізму. Також зміст освітніх програм та програм навчальних дисциплін не завжди корелюється з потребами практики, а основні споживачі освітніх послуг майже не долучаються до моніторингу і перегляду програм. Отже, експерти порадили чітко визначити мету, критерії, механізми для систематичного та ретельного перегляду освітніх програм і програм навчальних дисциплін. Це допоможе внесенню логічних і послідовних змін до цих програм з урахуванням вимог стратегії забезпечення якості і запитам юридичної практики. До моніторингу і перегляду програм варто залучати потенційних і реальних роботодавців, представників бізнесу, громадські організації професійного спрямування та інших споживачів освітніх послуг, що дозволить сформулювати більш реальні і затребувані компетентності, якими має володіти випускник правничої школи.

На підставі викладеного можна пропонувати розробити власну внутрішню систему забезпечення якості освіти юридичного факультету ДонНУ імені Василя Стуса, яка б ґрунтувалася б на стратегії забезпечення якості. Відповідно, у цій стратегії потрібно закласти розуміння якості юридичної освіти, її бажаний рівень, критерії визначення, принципи і процедури забезпечення якості вищої освіти, включно зі здійсненням моніторингу та періодичним переглядом освітніх програм, для яких також встановити чіткі критерії і періодичність, передбачити залучення до цього процесу основних споживачів юридичних послуг.

Т. В. Філіпенко

професор, д-р наук з держ. упр., професор кафедри права та публічного адміністрування Маріупольського державного університету

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПІДХОДИ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Відповідно до ст. 16 Закону України «Про вищу освіту», система забезпечення якості вищої освіти в Україні складається із: системи забезпечення закладами вищої освіти якості освітньої діяльності та якості вищої освіти (система внутрішнього забезпечення якості); системи зовнішнього забезпечення якості освітньої діяльності закладів вищої освіти та якості вищої освіти; системи забезпечення якості діяльності Національного

агентства із забезпечення якості вищої освіти і незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти¹.

Зазначені системи відповідають Стандартам і рекомендаціям щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG), нова редакція яких була ухвалена 14-15 травня 2015 року у Єревані².

Головна ціль Стандартів і рекомендацій – посприяти кращому розумінню якості навчання і викладання у різних країнах і серед усіх залучених сторін. Виходячи з цих стандартів треба визнати якість вищої юридичної освіти ціллю, яка є незаперечною, і яка приймається усіма учасниками у сфері вищої юридичної освіти.

В процесі налаштування внутрішньої системи забезпечення якості важливе значення має визначення місії та плану розвитку вищого навчального закладу, які повинні бути задокументовані та доступні для ознайомлення.

Невід’ємною складовою системи забезпечення якості вищої юридичної освіти є підтримка академічної доброчесності та політики запобігання проявам академічного шахрайства, які потребують інституціоналізації, а саме: розробки і прийняття етичного кодексу або ж «кодексу честі», формування та роботи етичної комісії, прийняття нормативних документів для запобігання плагіату, списуванню, іншим формам академічного обману. Важливо, щоб ці процеси не відбувалися суто формально, наприклад, розробка етичного кодексу ВНЗ повинна відбуватися за участі студентів і викладачів та враховувати їх інтереси, а процедура прийняття рішень етичною комісією повинна передбачати можливість захисту та апеляції³.

На внутрішнє забезпечення якості освіти суттєво впливають внутрішні комунікації та розподіл повноважень всередині навчального закладу, ефективна співпраця його структурних підрозділів.

Необхідною умовою якості освіти є орієнтація на студентоцентризм, розвиток взаємоповаги у стосунках між студентами і викладачами. Повинен бути зворотній зв’язок під час оцінювання знань студентів. Студенти мають не просто отримувати оцінки за виконані завдання, а й розуміти, чому саме такі оцінки, і з чого вони складаються (робота на семінарі, самостійна робота, тестовий контроль тощо).

Складовою системи забезпечення якості юридичної освіти є політика прозорості, вищий навчальний заклад повинен вчасно надавати і оновлювати інформацію про свою діяльність, у чому значну роль відіграє офіційний сайт ВНЗ, який має бути інформативним та корисним для користувачів.

¹ Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

² Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG). К.: ТОВ «ЦС», 2015. 32 с.

² Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG). К.: ТОВ «ЦС», 2015. 32 с.

³ Як побудувати систему внутрішнього забезпечення якості освіти в університеті відповідно до європейських стандартів: чеський досвід для українських ВНЗ. URL: <http://www.saiup.org.ua/novyny/yak-pobuduvaty-systemu-vnutrishnogo-zabezpechennya-yakosti-osvity-v-university/>

З точки зору Воронцової К.В. основними завданнями якісної юридичної освіти в демократичному суспільстві є: диверсифікація спеціалізацій випускників юридичної професії та їхнє періодичне оновлення залежно від потреб соціально-економічної діяльності суспільства; оптимізація системи підготовки фахівців для правоохоронних органів; установлення уніфікованих вимог щодо змісту вищої юридичної освіти; збільшення кількості навчальних практично зорієнтованих дисциплін, спрямованих на розвиток індивідуальних професійних якостей студента; широке залучення до навчального процесу вітчизняних та іноземних фахівців галузі права; активне застосування апробованих світових методик¹.

Для підвищення якості освітніх послуг, а відповідно – отриманих знань, необхідно сформувавши новий зміст вищої юридичної освіти шляхом проведення відповідних організаційних заходів, пов'язаних з реалізацією змісту освіти через кадрове та навчально-методичне забезпечення, матеріально-технічну базу, систему доступу та діагностику знань. Крім того, потребує узгодження українська система вищої юридичної освіти з європейськими та світовими стандартами.

І. Є. Жданова

канд. юрид. наук, доцент кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права Донецького національного університету імені Василя Стуса

ЩОДО ПИТАННЯ ПРО АКТИВІЗАЦІЮ УВАГИ СТУДЕНТІВ НА НАВЧАЛЬНОМУ ЗАНЯТТІ

Одним з головних завдань у професійній підготовці студентів у вищому навчальному закладі (далі - ВНЗ) є формування самостійності мислення, розвиток творчої діяльності, впевненості в своїх знаннях. Україні потрібні зараз не просто знаючі люди, а особистості творчого складу, ініціативні і допитливі, здатні активно трудитися, розвивати всі сфери життя. ВНЗ повинен привчати студентів до безперервної освіти та самоосвіти, виробляти у них навички швидко орієнтуватися в потоці наукової інформації. Для цього важливо обрати вірну методику формування у студентів раціональних методів і прийомів навчальної роботи, виховання у них потреби в знаннях, інтересу до навчання. Для досягнення високої успішності викладачі спрямовують увагу на те, щоб усі студенти засвоїли основні питання навчальної програми. Досвід роботи показує, що неврахування здатностей студентів на занятті та в позааудиторній роботі, недостатність навантаження їх мислення призводить нерідко до зниження інтересу до навчальних дисциплін. Тому необхідно застосовувати певні прийоми активізації студентів.

¹ Воронцова К.В. Стан дослідження розвитку вищої юридичної освіти незалежної України. Науковий вісник кафедри Юнеско КНЛУ. Серія «Філологія – Педагогіка – Психологія». Випуск 31. 2015. С. 275-281, (с. 280).

Вбачається за необхідне здійснювати розвиток особистісної активності на навчальних заняттях у наступних напрямках: а) соціальна активність студента; б) пізнавальна активність студента; в) фізична активність студента.

Соціальна активність. Цей вид активності проявляється у обранні стратегій взаємодії між студентами, питаннях студентів до викладача та інших студентів, відповідях на запитання, коментарях, репліках, організації різних форм занять тощо.

Пізнавальна активність. Цей вид активності проявляється: зі сторони викладача – у визначенні способів діагностики і аналізу запропонованих матеріалів, ініціювання постановки питань, наданні впливу на зміст технології навчання і організацію заняття, викладу або презентації нових результатів; зі сторони студента – у самостійному формулюванні проблеми та визначенні способів її вирішення, подоланні труднощів, колізій, пошуку рішення, корекції навчального матеріалу, внесенні правок, доповнень, розробці рекомендацій і порад, моделюванні правил, програм, окремих дій або творчих проектів тощо.

Фізична активність. Цей вид активності проявляється у показі презентації перед аудиторією, змінах робочого місця, роботі в малих групах, чергуванні виступів, слуханні, конспектуванні та творенні чогось.

В основі кожного прийому активізації лежать ті чи інші події, тому умовно прийоми активізації студентів на лекціях, практичних і лабораторних заняттях можливо класифікувати таким чином: а) прийоми активізації з використанням минулих подій; б) прийоми активізації з використанням поточних подій; в) прийоми активізації з використанням майбутніх подій.

До прийомів активізації з використанням минулих подій належать прийоми регресії, обміну досвідом та прийоми імітації. За допомогою прийому регресії студент може уявити, внутрішньо «прожити» і проаналізувати ситуації, які колись відбулися. Цей прийом активізації є продуктивним для розвитку соціальної та пізнавальної активності студентів, змінює відношення студентів до обговорюваних подій.

Прийом обміну досвідом спрямований на виявлення та усвідомлення студентом шляхів вирішення проблем завдяки відчуттю емпатії. Наприклад, при груповому обговоренні студенти діляться один з одним переживаннями та ставленнями до тих чи інших ситуацій. Також може мати місце обговорення історій, окремих епізодів і ситуацій з життя студентів, їх конфліктів, відносин, проблем, установок, особливостей їх поведінки в різних моментах. Такі обговорення допомагають студенту зануритися у подію і переглянути свої уявлення про те, що відбувається, змінити ставлення до події і вибудувати стратегію зміни своїх якостей в майбутньому. Застосування даного прийому викладачем на лекціях дозволяє активізувати у студентів здатність до критичного аналізу різних точок зору на окремі наукові положення, демонструє боротьбу різних наукових напрямків, розглядає питання з різних сторін, показує міждисциплінарні зв'язки.

Прийом імітації часто використовується у рольових іграх. Ігровий контекст дає студентам можливість оцінити подані ними ролі і виробити

механізм дій для аналогічної правдивої ситуації. Ефект спільних дій допомагає будувати відносини між студентами через їх дії з предметами.

Прийоми з використанням справжніх подій. До таких відносяться: прийом групової рефлексії, прийом концентрації присутності, прийом побудови диспозиції.

Прийом групової рефлексії реалізується у вигляді дискусій різного типу. Спільне обговорення та аналіз переживань і подій розвивають вміння сприймати, розуміти і оцінювати людей, самих себе, свою групу; робити самоаналіз, інтерпретувати досвід і якості, як власні, так і інших осіб. Саме зворотний зв'язок при даному прийомі дозволяє побачити своє відображення в очах інших людей.

Прийом концентрації присутності спрямований на розвиток уваги студентів до подій зараз, дає їм можливість глибоко прожити і відчувати події, що відбувається в їх психологічному просторі, усвідомити свої сильні і слабкі сторони, актуалізувати прагнення до саморозвитку. Наприклад, викладач може задати запитання стосовно усвідомлення явища, певних дій оточуючих студентів, власної поведінки і поведінки іншого студента тощо. Подібний ефект можуть мати також прийоми самоаналізу, аналізу почуттів, вільного опису.

Прийом побудови диспозицій реалізується за допомогою різних ігор (ігри-проживання, творчі ігри, спонтанно-імпровізаційні ігри). Ігри дозволяють студентам об'єднувати емоційний і раціональний компоненти, впливати на інших товаришів у навчальній групі, співвідносити свої цінності, погляди, бажання лідирувати з іншими студентами. Гра-проживання дозволяє створити умови для спільного і одночасно індивідуального, особистісного освоєння міжособистісних відносин, осмислення цінностей. Творчі ігри стимулюють необхідність прояву креативності, винахідливості, умінь і здібностей, якостей в ситуаціях, запропонованих викладачем несподівано. Спонтанно-імпровізовані ігри проводяться без будь-якої підготовки і застосовуються тоді, коли виникають несподівані проблеми, що вимагають негайного вирішення.

Прийоми активізації з використанням майбутніх подій. До прийомів даної групи відносяться: прийом операціоналізації, прийом групового рішення. Прийом групового рішення проблем використовується найчастіше у формі групової дискусії. Така дискусія дозволяє прояснити (або змінити) думки, позиції і установки учасників групи в процесі безпосереднього спілкування, побачити поставлену проблему з різних сторін, визначити можливі варіанти її вирішення, знайти компроміс, прийти до спільної думки з якогось питання. Також вказаний прийом може застосовуватися на практичному занятті в формі мозкового штурму, коли студентам пропонується в короткий час висловити максимальну кількість ідей і пропозицій щодо вирішення поставленого завдання.

Прийом операціоналізації націлений на освоєння, осмислення та рішення інструментальних завдань, пов'язаних з побудовою реальної

дійсності, досягненням конструктивних цілей, структуруванням майбутніх подій життя студентів як професіоналів. Він дає ефективний результат на практичних та лабораторних заняттях для закріплення умінь.

Таким чином, розвиток особистісної активності студентів у вищевказаних напрямках та використання зазначених прийомів активізації уваги студентів на навчальних заняттях мають сприяти розвитку професійних компетенцій студентів ВНЗ.

Е. М. Деркач

доцент, канд. юрид. наук, доцент кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права Донецького національного університету імені Василя Стуса

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ ДЛЯ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАВНИКА ВІДПОВІДНО ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ

У сучасних умовах формування єдиного Європейського простору вищої освіти, реалізації Угоди між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, реформування юридичної освіти важливе значення має запровадження європейських стандартів якості освіти з метою підготовки високопрофесійних правників. Відповідні зміни зумовлюють необхідність запровадження нових підходів до організації підготовки правників (юристів), які б враховували потреби суспільства та держави, забезпечували набуття здобувачами освіти необхідних компетентностей, глибоких теоретичних знань та практичних навичок їх застосування.

Україна є учасником Болонського процесу з 2005 року і імплементувала його положення у Закон України «Про вищу освіту» 2014 року. На Будапештсько-Віденській конференції 2010 року, було офіційно проголошено створення Європейського простору вищої освіти, що було передбачено Болонською декларацією 1999 р. Створення Європейського простору вищої освіти передбачає, що спільні цілі будуть імplementовані в усіх країнах-членах для гарантування довіри до систем освіти країн-партнерів. Наразі відбувається імplementація узгоджених структурних реформ, а саме: наближеність систем освітніх рівнів, єдина кредитно-трансферна система, спільні принципи і стандарти забезпечення якості освіти, запровадження програм мобільності та спільних програм, а також програм подвійних дипломів¹.

¹ Пропозиції до «Концепції вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії». URL: <https://www.uail.com.ua/propozy-tsiyi-do-kontseptsiyi-vdoskonale/>.

Таким чином, правнича освіта в Україні потребує вдосконалення відповідно до стандартів та рекомендацій щодо якості освіти, ухваленими для Європейського простору вищої освіти.

Рівень складності та відмінності у функціональних обов'язках, які передбачені для різних юридичних професій, обумовлюють важливість впровадження різних умов допуску до правничої професії, які мають визначатись спеціальними кваліфікаційними вимогами (стандартами правничої професії) та нормативно-правовими актами. У зв'язку з цим, в рамках реформування правничої (юридичної) освіти передбачається прийняття базового закону про юридичну освіту та юридичну (правничу) професію, що має визначити основні засади здобуття вищої юридичної освіти та допуску до юридичних професій (наразі зазначені питання регламентуються Законом України «Про вищу освіту» та низкою підзаконних нормативно-правових актів). Щодо модернізації юридичної освіти у Верховній Раді України зареєстровано два законопроекти: № 7147 від 28.09.2017 «Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії» та 7147-1 від 17.10.2017 «Про юридичну освіту та юридичну (правничу) професію». Законопроектom № 7147 визнано правничими професіями суддю, адвоката, прокурора, нотаріуса. При цьому робота на посадах помічника судді, помічника адвоката, помічника прокурора, помічника нотаріуса; науково-викладацька робота в правничій школі тощо визнається професійною діяльністю в сфері права.

У законопроекті № 7147-1 передбачено різний рівень допуску до таких юридичних професій, як нерегульовані, регульовані та регульовані зі спеціальним порядком допуску для забезпечення доступу до професій висококваліфікованих фахівців. Порівнюючи два законопроекти, слід зазначити, що у проекті Закону № 7147-1 значно розширено перелік правничих професій. Зокрема, до регульованих правничих професій зі спеціальним порядком допуску, крім судді, адвоката, прокурора, нотаріуса, віднесено також викладача, дослідника права, третейського суддю, арбітражного керуючого; державного виконавця, приватного виконавця; слідчого; детектива; помічника судді. З проекту диференційовано умови допуску до різних видів професій (до регульованих правничих професій зі спеціальним порядком допуску допускаються особи, які здобули юридичну освіту другого (магістерського) рівня вищої освіти, відповідають спеціальним кваліфікаційним вимогам, а у визначених законом випадках також склали спеціалізований кваліфікаційний іспит (ст. 19 проекту). Перелік нерегульованих юридичних професій та регульованих юридичних професій в проекті не визначено. Умовами допуску до таких видів юридичних професій є здобуття юридичної освіти початкового (короткого циклу) або першого (бакалаврського) рівня вищої освіти відповідно.

Концептуальні питання реформування юридичної освіти постійно стають предметом публічних обговорень. Слід згадати про Проект Концепції вдосконалення правничої освіти для фахової підготовки правника відповідно

до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії, розроблений за сприяння Координатора проектів ОБСЄ в Україні та Проекту USAID «Справедливе правосуддя»; Концепції розвитку юридичної освіти в Україні, розроблений робочою групою відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 05.07.2016 року № 787. У 2018 році експертами Програми USAID «Нове правосуддя» було розроблено Типовий навчальний план для підготовки в Україні сучасних висококваліфікованих правників та представлено до обговорення правничим школам України. Як вбачається, розроблений Типовий навчальний план стане інструментом підвищення спроможності правничих шкіл України надавати якісну юридичну освіту відповідно до вимог Болонського процесу та найкращих міжнародних практик підготовки правників із академічними кваліфікаціями 21-го століття. Типовим навчальним планом пропонується формування студентами індивідуальних профілей, додаючи до них предмети з різних спеціальностей (120 з 300 кредитів ЄКТС рекомендовано віднести до дисциплін вільного вибору). Експерти переглянули загальні та спеціальні вимоги щодо цільових результатів навчання, і сформували перелік загальних та спеціальних (фахових, предметних) компетентностей. До загальних компетентностей віднесено: здатність до абстрактного, логічного та критичного мислення, аналізу і синтезу; здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово, добре володіти правничою термінологією; здатність спілкуватися іноземною мовою як усно, так і письмово, у тому числі у професійній сфері; навички збору і аналізу інформації з національних і міжнародних джерел, оцінка її достовірності, використання сучасних інформаційних технологій і баз даних тощо. До спеціальних (фахових, предметних) компетентностей віднесено: знання основ теорії та філософії права, структури правничої професії та її ролі у суспільстві; історії права та державних інститутів; стандартів правничої професії, міжнародних стандартів прав людини; а також прецедентної практики Європейського суду з прав людини; засад і доктрин міжнародного публічного права, змісту основних міжнародно-правових інститутів; основ права Європейського Союзу; засад і доктрин національного права; навички реалізації та застосування норм матеріального і процесуального права; самостійної підготовки проектів актів правозастосування; уміння застосувати знання у практичній діяльності при моделюванні правових ситуацій; здатність визначати належні та прийнятні для юридичного аналізу факти, аналізувати правові проблеми та формувати правові позиції, застосовувати юридичну аргументацію та ін.

Таким чином, визначення основних векторів розвитку юридичної освіти відіграє вирішальну роль у забезпеченні якості підготовки правників (юристів) та допуску до правничої професії і передбачає своєчасне реагування на виклики, які виникають у світлі державних та зовнішньополітичних тенденцій, а також адаптування та впровадження нових програм підготовки фахівців з урахуванням європейських стандартів вищої освіти.

О. П. Письменна

доцент, канд. юрид. наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права та адміністративного права Донецького національного університету імені Василя Стуса

ПІДГОТОВКА СУБ'ЄКТІВ НОРМАТИВНОГО ТЛУМАЧЕННЯ ЯК МІРА СВОБОДИ, РІВНОСТІ ТА СПРАВЕДЛИВОСТІ У СУСПІЛЬСТВІ

Розбудова правової держави, громадянського та демократичного суспільства зумовлює новий етап розвитку юридичної науки, що характеризується множинністю підходів до розуміння права та його тлумачення. Проблема нормативного тлумачення – це питання «духу» та «букви» закону, між якими часто виникають протиріччя. Нормативне тлумачення повинно здійснюватись шляхом з'ясування інтерпретатором не «букви» чи «духу» закону, а «духу права», як міри свободи, рівності та справедливості у суспільстві. Конституція та закони, як об'єкти нормативного тлумачення неоднорідні. Вони є не лише правовими, а й політичними актами, що включають юридичні, соціально-економічні, політичні та інші категорії. Це, в свою чергу, ускладнює інтерпретаційну діяльність і вимагає не лише високої кваліфікації від суб'єкта нормативного тлумачення, а й встановлення регламентуючих правил нормативного тлумачення.

Розвиток та удосконалення нормативного тлумачення в Україні має відбуватись за декількома напрямками, але одним з пріоритетних є підготовка суб'єктів нормативного тлумачення.

У юридичній літературі панує думка, що юридичне тлумачення дуже тонка й відповідальна справа. Ще грецькі дослідники посткласичного періоду відзначали багатозначність правових норм. Ними був зроблений висновок про те, що інтерпретація однієї і тієї ж норми права різними суб'єктами може дати неоднакові результати або ж у різних випадках приводити інтерпретатора до однакових висновків. Навіть свого часу імператор Юстиніан категорично заборонив висловлювати свавільні коментарі до розробленого ним особисто зводу законів, а імператор Франції Наполеон Бонапарт прийшов в жах при звістці про появу першого «наукового» коментаря до його Цивільного кодексу (кодексу Наполеона), зазначивши: «Пропає мій кодекс!».

Разом з тим, слід звернути увагу на прагматичний поворот у праві, що має місце на сучасному етапі розвитку суспільства, на невідповідність, що склалася між академічною наукою і правовою дійсністю, між правом у книгах і т.зв. «живим» правом. Такий стан справ вимагає перегляду та усунення розриву між юридичною наукою та практикою нормативного тлумачення. Корпоративні інтереси інтерпретатора, його ціннісні установки і соціальне середовище мають визначальне значення при тлумаченні норм права. Саме в результаті нормативного тлумачення та правозастосування вдається досягти правової визначеності. Слід визнати, що може бути декілька інтерпретацій тексту нормативно-правового акту, значення яких формується залежно від вибору способів тлумачення. Проте вибір залежатиме від того, який

вважатиметься найбільш прийнятним в контексті професійної перспективи і психологічного комфорту суб'єкта тлумачення. Наповнюючи акт нормативного тлумачення фактично своїм розсудом, інтерпретатор створює правову реальність власного дискурсу, вносячи у практику нормативного тлумачення індивідуальні правила і принципи.

Найважливішими напрямами підвищення ефективності інтерпретаційної діяльності мають стати розвиток інтерпретаційних механізмів, удосконалення юридичної техніки, якісне підвищення рівня правової культури суб'єктів інтерпретаційної діяльності.

Враховуючи це, важливого значення набуває індивідуальна підготовка інтерпретатора, що включає юридичні знання, уявлення, культуру, які в комплексі впливають на свідомість інтерпретатора та формують зміст акту нормативного тлумачення.

Важливою складовою удосконалення інтерпретаційної діяльності має стати подальший розвиток і реформування правничої освіти, що має бути спрямований на підготовку правника відповідно до його фундаментальної ролі – утвердження верховенства права через захист прав людини.

Такий розвиток має здійснюватися шляхом гарантування фахової та професійної правничої підготовки як передумови доступу до правничої професії. В сучасних умовах для суб'єкта нормативного тлумачення важливим є набуття знань з: теорії права, конституційного права; міжнародних стандартів прав людини (зокрема, Конвенції та прецедентної практики ЄСПЛ); міжнародного публічного права; основ права Ради Європи та права Європейського Союзу; теорії права та юридичної аргументації, професійної етики тощо. Крім знань, важливим є набуття навичок, а саме: збору інформації, аналізу юридичної проблеми, побудови юридичної аргументації, складання проектів юридичних документів (зокрема, інтерпретаційних актів) та ін.

Метою сучасної правничої освіти є формування у здобувачів компетентностей, необхідних для розуміння природи і функцій права, змісту юридичних інститутів, застосування права, його тлумачення, а також меж правового регулювання суспільних відносин. Здобувачі правничої освіти повинні бути готові до служіння суспільству, будучи відданими принципам людської та професійної гідності, справедливості, неупередженості, співпереживання та дотримання високих етичних стандартів.

Серед навичок та умінь суб'єкта інтерпретаційної діяльності мають закріплюватись навички аналізу змісту правової норми, вміння її тлумачити з використанням різних способів та прийомів. Адже відсутність необхідних умінь та навичок у підсумку призводить до порушення принципів законності, справедливості, пріоритету прав та свобод людини і громадянина. Загалом для суб'єкта інтерпретації при здійсненні нормативного тлумачення важливо дотримуватись природно-правових принципів, і виходячи з цього вибирати, чи варто дотримуватись букви закону, чи прислухатися до його духу, важливо знати практику ЄСПЛ.

Зазначене свідчить про те, що нормативне тлумачення вимагає серйозної

теоретичної підготовки інтерпретатора та розвиненого логічного мислення, а відтак глибоких знань не лише правничих дисциплін, а й філософії права, логіки права, юридичної аргументації, наявності високого рівня правової культури. Крім того, на сучасному етапі важливим вбачається переорієнтація правничої освіти та професійної підготовки правників на впровадження європейських стандартів, а саме: утвердження верховенства права через захист прав людини.

І. С. Щебетун

доцент, канд. юрид. наук, заступник декана юридичного факультету із денної форми навчання, доцент кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права Донецького національного університету імені Василя Стуса

ЩОДО ПРАКТИКИ ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ З КУРСУ «КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ»

Подальший розвиток юридичної освіти має бути спрямований на підготовку правника відповідно до його фундаментальної ролі – утвердження верховенства права через захист прав і свобод людини і громадянина.

Вже кілька років в Україні реалізуються ініціативи з реформування юридичної освіти. Протягом 2016–2017 рр. напрацьовано Концепцію реформування юридичної освіти в Україні, на основі якої було розроблено, а 28 вересня 2017 р. внесено до Верховної Ради проект Закону "Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії"¹.

Майбутній юрист, за думкою законодавця, має «абстрактно, логічно, критично та творчо мислити», а також генерувати нові ідеї, аналізувати та синтезувати інформацію. Крім того, майбутній юрист повинен вміти планувати, організувати і контролювати свою діяльність, а також знати і розуміти природу етичних стандартів, у тому числі етичних стандартів правничої професії та здатність діяти на їх основі.

Слід підкреслити, що навчальний процес університетської підготовки юристів значною мірою перевантажений суто теоретичними заняттями (лекції, семінари) і зовсім недостатньо уваги приділяється набуттю студентами практичних умінь та навичок у сфері юриспруденції. Методика викладання правничих дисциплін в наших вищих навчальних закладах багато в чому залишається застарілою, так званою «класичною»: лекції, семінари, окремі практичні заняття, що спрямовано не стільки на розвиток самостійного аналітичного мислення студентів та спроможності узагальнювати думки і практику життя, скільки на казуїстичне тлумачення чинного законодавства (яке змінюється швидше, ніж друкуються підручники і посібники), формальне

¹ Проект Закону України «Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії». URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH5IJ00A.html

запам'ятовування певних постулатів теорії та деяких новацій на кшталт «мультимедійних презентацій». Такий стан пояснюється переважно збереженням традиційно пострадянської моделі освіти. Ця модель побудована на авторитарному стилі викладання, її мета — передати студентам накопичені знання, при цьому студенти відіграють пасивну роль; протилежна — інноваційна модель, до якої перейшла вже більшість розвинених країн світу, базується на застосуванні новітніх методик у навчанні, її мета — сформулювати у студента потребу в знаннях, викликати зацікавленість у навчанні, зробити студента основним активним учасником навчального процесу¹.

Тому для підвищення активності студентів у навчальному процесі і набуття практичних навичок професії, зокрема, під час вивчення курсу «Конституційне право України», ми активно використовуємо найсучасніші методики викладання, в тому числі інтерактивні методи навчання: ситуативні вправи, робота в малих групах, мозковий штурм, ділові ігри тощо. Так, у 2017-2018 навчальному році відбулися практичні заняття у формі ділової гри - «Засідання комітетів Верховної Ради України», «Засідання Кабінету Міністрів України», «Висування кандидатів на пост Президента України», «Утворення та реєстрація політичної партії», «Підготовка та розгляд звернень громадян органами місцевого самоврядування», «Засідання Центральної виборчої комісії» та інші; міні-дебати з питань обрання виборчої системи щодо формування парламенту, мандату народного депутата, територіального устрою країни (в межах конституційної реформи), правового статусу народного депутата, державного фінансування політичних партій, удосконалення системи місцевого самоврядування та з інших питань.

Під час підготовки до вказаних практичних занять студенти мали не тільки опрацювати наукову літературу і законодавство, проаналізувати міжнародний досвід з означених проблем, а й самостійно підготувати відповідні документи, тим самим безпосередньо втілити отримані теоретичні знання у формі окремих документів: подання, рішення, звернення, скарги, наказу, постанови, розпорядження й інш.

Використання вказаних форм роботи надає можливість студентам набутти навички щодо публічних виступів, висловлювати і відстоювати власну позицію, надавати аргументацію своєї точки зору, вести дискусії, переконувати, знаходити можливість компромісного варіанту вирішення проблеми. Не менш важливим є й набуття досвіду спілкування з аудиторією, подолання певного страху й невпевненості під час публічних виступів, що безумовно буде корисним під час самостійної роботи за спеціальністю.

¹ Леонова С. Проблеми реформування вищої юридичної освіти в контексті Сорбонсько-Болонського процесу
URL: pinchukfund.org/storage/students/works/2008/354.doc

О. Ю. Білоус

канд. юрид. наук, доцент кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права Донецького національного університету імені Василя Стуса

ОКРЕМІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Реалізація конституційного права на освіту і вибір професії в даний час зведена в ранг одного з пріоритетних напрямків політики держави і все частіше привертає увагу представників влади, міжнародних правозахисних організацій, вчених, практиків і громадськості.

Головним, основним, базовим джерелом професійної правової свідомості в сучасному цивілізованому суспільстві є вища фахова юридична освіта. Професійна юридична освіта є частиною правової культури суспільства, виконує особливі функції. Вона акумулює в собі правову культуру суспільства і передає її від одного покоління професійних юристів до іншого. В цьому аспекті юридична освіта виступає як форма відтворення професійної правової культури і підпорядковується закономірностям розвитку і функціонування правової системи суспільства¹.

Враховуючи стратегічну роль юридичної освіти у формуванні професійного юриста та правосвідомості в цілому, закономірним постає питання її осучаснення та реформування, з метою приведення у відповідність рівня підготовки юриста-випускника та вимог, які ставлять перед ним роботодавці.

Дослідженням теми юридичної освіти займались чимало вчених, серед яких І. Войтюк, Р.В. Гурак, Г.В. Давиденко, Ю.В. Левченко, В.Е. Лунячек, Ю.В. Носік, М.І. Скрипник, О.В. Тарасова, О.В. Фатхутдінова, Н.А. Фоменко та інші.

В умовах сучасного нестабільного економічного розвитку нашої країни студентам-випускникам стає все складніше працевлаштуватись за спеціальністю одразу після завершення навчання. Дана ситуація зумовлена комплексом причин, серед яких не останнє місце посідають брак досвіду, який вимагають роботодавці, відсутність навичок у розв'язанні практичних завдань, неглибокі знання у вузьких сферах діяльності майбутніх клієнтів та неготовність до командної роботи з інтенсивним темпом.

При цьому, слід врахувати, що сучасні умови розвитку економіки все більше орієнтують національний бізнес, який є безпосереднім клієнтом юриста -практика, на зовнішньоекономічну діяльність та роботу з нерезидентами, що, в свою чергу, вимагає як подолання мовних бар'єрів, так і розширення знань за рамками національного права.

Сучасність ставить до навчальних закладів вимогу пошуку нового балансу між теоретичним та практичним компонентом освіти. Безумовним

¹ Горбатова М.К. Высшее юридическое образование в современной России: теоретико-правовые аспекты развития: автореф. дис. канд. юрид. наук. Нижний Новгород, 2007. 28 с.

механізмом на шляху до подолання проблем юридичної освіти є акцентування уваги саме на практичній роботі студентів, залучення їх до «живого» процесу ведення юридичних справ, сприяння роботі в юридичних клініках та різноманітних дискусіях. Проте, варто враховувати, що правова система нерозривно пов'язана з вимогами, які суспільство ставить до юристів, а тому, повний відхід від теоретичного вивчення нормативно-правових актів, їх ієрархії та змісту є недоцільним.

Недосконалою є також структура і обсяг навантаження викладачів. Негативну роль у якості підготовки юристів відіграє надмірна орієнтація на самостійну роботу, зменшення кількості аудиторних занять зі студентами. Юридична діяльність полягає у майстерності переконувати у своїй правоті, вишукувати прогалини у позиції опонента, гра на суперечностях у доказах тощо. Механічне зменшення аудиторних занять для майбутніх правників є необґрунтованим¹.

На думку Богатирьової Н.Г., одним з питань, що заслуговують уваги є також низький рівень матеріального забезпечення професорсько-викладацького складу. Рівень заробітної плати в школах і ВНЗах зрівняний, а часто навіть і різниться на користь шкільних вчителів. Необхідно підвищити престиж викладача, зробити цю професію більш привабливою і почесною для молоді, випускників юридичних ВНЗів².

Таким чином, безумовним є те, що юридична освіта вимагає змін та переосмислення. Робота в напрямку реформування повинна проводитись не лише на рівні вищих навчальних закладів через більш глибоке вивчення міжнародного права, права та мови країн партнерів, акцентування уваги на практичних вміннях студентів. До даного процесу обов'язково має долучатись держава за допомогою таких механізмів як державне замовлення, осучаснення матеріальної бази навчальних закладів, підвищення престижу роботи викладача.

Є. О. Липницька

канд. юрид. наук, доцент кафедри господарського права Донецького національного університету імені Василя Стуса

ВИКОРИСТАННЯ ПРОБЛЕМНИХ СИТУАЦІЙ ПРИ ВИКЛАДАННІ ПРАВНИЧИХ ДИСЦИПЛІН

Проблема активності особистості в навчанні як провідний фактор досягнення його цілей, загального розвитку особистості, професійної її підготовки вимагає принципового осмислення найважливіших елементів навчання (змісту, форм, методів) і стверджує в думці, що стратегічним

¹ Ткаченко А.О., Романович І.І. Юридична освіта в у непрофільних вищих навчальних закладах України. Молодіжний науковий юридичний форум: Матеріали Всеукраїнської науково - практичної конференції до Дня науки, м. Київ, Національний авіаційний університет, 18 травня 2017 р. Том 1 . Тернопіль: Вектор. 356 с.
²Богатирьова Н.Г. Проблеми юридичної освіти на сучасному етапі. URL: http://conference.osu.ru/assets/files/conf_info/conf9/s14.pdf

напрямок активізації навчання є не збільшення обсягу переданої інформації, не посилення й збільшення числа контрольних заходів, а створення дидактичних і психологічних умов свідомості навчання, включення в нього студента на рівні не тільки інтелектуальної, але особистісної та соціальної активності.

Теоретичний аналіз зазначеної проблеми та передовий педагогічний досвід переконують, що найбільш конструктивним рішенням є створення таких психолого-педагогічних умов у навчанні, в яких студент може зайняти активну особистісну позицію, в найбільш повній мірі виразити себе як суб'єкт навчальної діяльності, своє індивідуальне «Я». Саме такою сучасною технологією навчання є проблемне навчання, яке набуває все більшої актуальності при викладанні правничих дисциплін. Проблемна ситуація це ключовий елемент проблемного навчання, метою якого є не лише засвоєння результатів наукового пізнання, системи знань, а й самого шляху отримання цих результатів, формування пізнавальної діяльності та розвитку творчих здібностей особистості.

Актуальність дослідження проблеми використання означеної технології при підготовці спеціалістів у сфері права в вишій школі викликана необхідністю підвищення якості їх підготовки, що включає формування у здобувачів професійно орієнтованих компетентностей, які відповідатимуть стандарту правничої освіти та сучасним вимогам ринку праці.

Теоретичну основу дослідження складають праці видатних вчених в сфері педагогіки, а саме, М.І.Махмутова, А.М. Матюшкіна, С.Л. Рубінштейна, І.Я.Лернера, В.Н.Максимової та інших.

Метою даного дослідження є визначення видів проблемних ситуацій, які використовуються при викладанні правничих дисциплін.

Сучасна педагогіка трактує проблемне навчання, як тип навчання, при якому викладач, систематично створюючи проблемні ситуації організовує діяльність студентів з вирішення навчальних проблем, забезпечує оптимальне сполучення їх самостійної пошукової діяльності із засвоєнням готових висновків науки¹. На думку М.І. Махмутова проблемними ситуаціями є такі навчальні ситуації, які виникають в моменти, коли учень сприймає завдання, намагається його вирішити, але відчуває недостатність знань. Ці ситуації викликають активну розумову діяльність учня, спрямовану на подолання труднощів, тобто на придбання нових знань, умінь, навичок².

Основними методами створення проблемних ситуацій є постановка проблемного запитання, вирішення проблемних завдань і рішення проблемних задач. Щоб проблемна ситуація стала дидактичним інструментом викладача, необхідне знання типів проблемних ситуацій. Спираючись на типологію проблемних ситуацій, запропоновану М.І.Махмутовим³, можна

¹ Проблемное обучение: прошлое, настоящее, будущее: Коллективная монография: в 3 кн. / Под ред. Е.В. Ковалевской. Нижневартовск: Изд-во Нижневарт. гуманит. ун-та, 2010. С. 186.

² Махмутов М.И. Организация проблемного обучения в школе. Каунас: Швиеса, 1983. С. 8.

³ Махмутов М.И. Организация проблемного обучения в школе. Книга для учителей. М., «Просвещение», 1977. С. 94-96.

визначити наступні види проблемних ситуацій, які використовуються при викладанні правничих дисциплін (на прикладі дисципліни «Земельне право», яку вивчають здобувачі освітнього ступеня «Бакалавр» спеціальності «Право»).

1. Проблемна ситуація виникає за умови, якщо особистість не знає способу вирішення поставленого завдання, не може відповісти на проблемне запитання, дати пояснення новому факту в навчальній або життєвій ситуації, усвідомлює недостатність знань для пояснення нового факту. Так, вивчаючи тему «Збитки в сфері земельних відносин», варто створити проблемну ситуацію через постановку проблемних запитань, наприклад: як співвідносяться поняття збитки, заподіяні власнику чи користувачу земельної ділянки, з втратами сільськогосподарського виробництва; чи можливе одночасне застосування відшкодування збитків і втрат, або застосування одного виключає й інше; чи є відшкодування втрат формою юридичної відповідальності.

2. Проблемні ситуації виникають при зіткненні особистості з необхідністю використовувати раніше засвоєні знання в нових практичних умовах. Як правило, ці ситуації організують не тільки для того, щоб студенти змогли застосувати свої знання на практиці, а й для того, щоб зіштовхнути з фактом їх недостатності. Так, при вивченні теми «Право землекористування» студентам необхідно відповісти на питання: з якого моменту у особи, яка набула право власності на будівлю, що розташована на орендованій земельній ділянці, виникають права та обов'язки орендаря; з моменту державної реєстрації права власності на будівлю, моменту укладення договору оренди земельної ділянки або внесення змін до існуючого договору оренди; чи припиняється в даному випадку договір оренди земельної ділянки у попереднього власника будівлі автоматично. В даному випадку, раніше отримані знання з цивільного, господарського права про договір оренди студенти мають застосувати в нових умовах, а саме, для орендних земельних відносин, при цьому відчують необхідність отримання нових знань, а саме, вивчення спеціального законодавства про оренду землі.

3. Проблемна ситуація виникає в тому випадку, якщо є протиріччя між теоретично можливим шляхом розв'язання завдання й практичною нездійсненністю обраного способу.

Приклад ситуації, створеної методом постановки проблемних питань при вивченні теми «Право власності на землю»: як розуміти норму, передбачену ч. 1 ст. 120 Земельного кодексу України, згідно з якою до особи, яка набула право власності на будівлю, розміщену на земельній ділянці, що перебуває у власності іншої особи, переходить право власності на земельну ділянку, на якій вони розміщені. Чи означає це перехід права на земельну ділянку автоматично?

Інший приклад проблемного питання: чи достатньо для припинення права власності на земельну ділянку добровільної відмови її власника (згідно зі ст. 140 ЗК України)?

В даних ситуаціях студент має з'ясувати, що при буквальному розумінні вказаних норм, особи не зможуть реалізувати відповідне право на практиці.

4. Проблемна ситуація виникає тоді, коли є протиріччя між практично досягнутим результатом виконання навчального завдання й відсутністю в студентів знань для його теоретичного обґрунтування.

Студенти, вирішуючи задачу щодо розірвання договору оренди земельної ділянки з підстави нецільового її використання, правильно застосовують ст. 141, 143, 144 ЗК України, однак постають перед проблемою розмежування поняття «використання не за цільовим призначенням» та «невикористання земельної ділянки». Від вирішення цього питання залежить правова оцінка дій суб'єктів орендних правовідносин.

Підсумовуючи, слід зазначити, що будь-яка проблемна ситуація має педагогічну цінність лише в тому випадку, коли вона дозволяє розмежувати відоме й невідоме та намітити шляхи вирішення. Хоча викладачеві з самого початку відомий найкоротший шлях до вирішення проблеми, його завданням є орієнтувати сам процес пошуку, крок за кроком приводячи студентів до вирішення проблеми й отримання нових знань.

Вирішення проблемної ситуації здійснюється за таким алгоритмом: усвідомлення проблемної ситуації; її аналіз, формулювання конкретної проблеми; рішення проблеми (висування, обґрунтування гіпотез, послідовна перевірка їх); перевірка правильності рішення проблеми.

Таким чином, використання проблемних ситуацій при викладанні правничих дисциплін є ефективним методом отримання нових знань і формування професійних навичок у здобувачів вищої освіти. Основними перевагами її застосування є підвищення мотивації та уваги до вивчення навчального матеріалу, активізація розумової діяльності, розвиток самостійності, відповідальності, критичності й самокритичності, ініціативності, нестандартного мислення, здатність вибудовувати ланцюг суджень, що логічно витікають один з іншого.

О. В. Мартинюк

доцент, канд. юрид. наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права та адміністративного права Донецького національного університету імені Василя Стуса

ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТУ СПЕЦКУРСУ «ТИПОЛОГІЯ ДЕРЖАВ»

Трансформація політичної, соціально-економічної та духовної систем, що відбувається в Україні протягом останніх майже трьох десятиліть, не оминула і систему вищої юридичної освіти. З метою наближення вітчизняних стандартів вищої освіти до європейських за участю провідних вчених-правознавців розроблена Концепція вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських

стандартів вищої освіти та правничої професії. Одним із ключових завдань Концепції визначено пропонування цілеспрямованої, науково обґрунтованої методологічної основи розвитку правничої освіти в Україні. Відтак актуальним уявляється розробка нових курсів дисциплін професійної і практичної підготовки студентів спеціальності «Право», серед яких є спецкурс «Типологія держав». Типологічне дослідження феномену держави є одним із засобів пізнання історичного розвитку держави і права, а також дає можливість зрозуміти їх сутність. Цей спецкурс органічно поєднаний із такими фундаментальними юридичними дисциплінами, як «Теорія держави і права», «Історія держави і права зарубіжних країн», «Історія держави і права України», а також «Історія політичних і правових учень».

Розмаїття типів держав, що мали місце в історії людства та існують нині, вимагає певної упорядкованості, класифікації за загальними й особливими ознаками.

Поняття категорії «тип держави» має досить суттєве теоретичне і практичне значення. Теоретичне значення цієї категорії полягає у можливості виявити стійкі риси, загальні принципи, певну логіку та закономірності еволюції держави і суспільства. Ця логіка може бути обумовлена змінами у співвідношенні взаємодії держави і суспільства на кожному етапі історичного розвитку. Для виявлення цієї логіки потрібно все різноманіття держав об'єднати на основі стійких типових формальних (структура інститутів влади, способи її формування, режим взаємодії влад) та соціальних (приналежність державної влади певним верствам, спільнотам чи індивіду) ознак. Практичне значення поняття «тип держави» полягає у його здатності дослідити характер і роль держави, які постійно змінюються, а також виявити переваги і недоліки конкретно-історичних типів держав та на цій основі зрозуміти сутність і функції сучасної держави. Це, за твердженням В. В. Сухоноса, є досить важливим, адже дозволяє людині усвідомити своє місце у системі сучасної держави¹.

Типологія, тобто поділ системи об'єктів та їх групування за допомогою узагальненої моделі або типу, широко використовується у різноманітних галузях знань. Термін «типологія держав» з'явився у вітчизняній юридичній науці відносно нещодавно і означає вчення про типи і види держав. На думку Т.О. Пікулі, типологія або класифікація держав світу є однією з основоположних категорій і одночасно методологічних проблем юридичної науки. Її вирішенням займаються як економісти, географи, історики, політологи, соціологи, так і правники².

За визначенням В. О. Котюка, класифікація держав на типи і види дає нам можливість краще зрозуміти їх еволюцію (розвиток), встановити загальні закономірності, причини та умови переходу від одного типу або виду до іншого, а також причини занепаду і розквіту держав і суспільств. Тип держави

¹ Теорія держави і права. Навчальний посібник / В. В. Сухонос. Суми: Українська академія банківської справи, 2005. С. 336 – 337.

² Пікуля Т. О. Методологічні критерії та класифікаційні схеми типологізації держав світу. Зб. наук. праць Ірпінської фінансово-юридичної академії (економіка, право). 2013. № 2. С. 225-233.

дуже тісно пов'язаний із соціальною суттю держави, з соціально-класовою структурою суспільства, з економічним устроєм і способом виробництва, з соціальним і політичним устроєм (формами правління), а іноді і з релігійним¹.

Таким чином, типологію держави можна визначити як теорію (вчення) про її типи, тобто класифікацію груп держав за спільними для них ознаками на різних етапах розвитку цивілізації.

Наразі у правовій науці існують два основних підходи до типології держав – формаційний (К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Ленін) і цивілізаційний (Г. Еллінек, Г. Кельзен, М. Вебер, А. Тойнбі, С. Хантінгтон та ін.).

Формаційний підхід ґрунтується на вченні про зміну суспільно-економічних формацій (їх базис – тип виробничих відносин), кожній з яких відповідає свій історичний тип держави. Формація – це історичний тип суспільства, що має певний спосіб виробництва, панівну форму власності, класову структуру. Перехід від однієї суспільно-економічної формації до іншої відбувається в результаті зміни віджилих типів виробничих відносин і заміни їх новим економічним ладом. За такого підходу держава набуває виключно класової визначеності, виступає як диктатура економічно панівного класу. Перехід від однієї соціально-економічної формації, за визначенням К. Маркса, здійснюється шляхом еволюції або революції. Прихильники формаційного підходу виділяють такі історичні типи держав – рабовласницьку, феодальну, буржуазну та соціалістичну. Вважалось, що в найближчій історичній перспективі соціалістична держава має перерости в суспільне комуністичне самоврядування.

До переваг формаційного підходу можна віднести зосередження уваги на істотній ролі економічних відносин у формуванні держав і зміні їх типів, а також розгляд розвитку держав у поетапності і природності історичного характеру. Недоліками вказаного підходу можна вважати переоцінку класово-економічного чинника, що не завжди має і може мати вирішальне значення у процесі утворення держави, поступаючись провідній ролі інших чинників; залишення поза увагою величезного шару культурно-ціннісних ідей і уявлень, що не можуть бути охарактеризовані як класові; розгляд соціалістичної держави як антикапіталістичної і заперечення її наступності; породження міфу про суспільство комуністичного самоврядування.

Орієнтований на перебільшене (у найістотніших рисах) уявлення про історичні типи держав, формаційний підхід не враховує проблем, які не вкладаються у звичайні рамки класового, формаційного аналізу. Так, раби ніде в давніх суспільствах не були основною виробничою силою, класичний феодалізм існував тільки в деяких країнах Європи, а класичний капіталізм був реальністю переважно в Англії і Німеччині. Разом із цим, історичний тип держави дає змогу відобразити сутність держави на певному етапі історичного розвитку, особливості його виникнення та еволюції, побачити природно-історичний процес переходу держави від однієї субстанціальної якості до іншої загалом.

¹ Котюк В. О. Загальна теорія держави і права: навчальний посібник. К.: Атіка, 2005. С. 206.

За цивілізаційного підходу тип держави визначається не стільки об'єктивно-матеріальними, скільки ідеально-духовними, культурними факторами. Цивілізаційний підхід застосовує поняття «цивілізація», тобто соціокультурну систему, яка охоплює як соціально-економічні умови життєдіяльності суспільства, так і етнічні, релігійні його основи, ступінь гармонізації людини й природи, а також рівень економічної, політичної, соціальної й духовної свободи особистості. Отже, кожна цивілізація надає стійку спільність усім державам, які існують у її рамках, що і дає змогу здійснити їх класифікацію. Отже, в основу типології держав за цим критерієм покладається досягнутий тими чи іншими народами рівень цивілізації (як синонім прогресу).

Зокрема, на думку А. Тойнбі, цивілізація – це замкнутий і локальний стан суспільства, що відрізняється спільністю релігійних, етнічних, географічних та інших ознак. Відповідно до них виділяють, наприклад, такі цивілізації, як єгипетську, китайську, західну, православну, арабську, мексиканську, іранську та ін. Із 21 цивілізації, вважав А. Тойнбі, збереглися лише ті, котрі змогли послідовно освоїти життєве середовище і розвинути духовне начало у всіх видах людської діяльності (єгипетська, китайська, західна, далекосхідна, православна, арабська та ін.)¹.

Перевагами цивілізаційного підходу до типології держав є розкриття сутності будь-якої історичної епохи через людину, через сукупність панівних у певний період уявлень кожної особи про характер суспільного життя, про цінності і мету її власної діяльності; розгляд держави як найважливішого чинника духовно-культурного розвитку суспільства, спрямованого на обмеження і виключення навіть легалізованого насильства стосовно особи; а також твердження щодо залежності типів держав від розмаїтості національних культур, світогляду суспільства, його моралі, ціннісної орієнтації. Вадами цього підходу можна назвати недооцінку економічного чинника, якому відводилося другорядне місце в розвитку цивілізацій; ігнорування впливу соціальної диференціації суспільства, класово-станових суперечностей на цивілізаційні процеси.

Сучасні вчені наголошують на використанні інтегративного підходу до типології держави, що включає у себе переваги як формаційного, так і цивілізаційного підходів (наприклад, Д. Герилів²). Так, учені-юристи полемізують щодо якісного змісту його критеріїв, у різному співвідношенні пропонують використовувати позитивні сторони вже усталених формаційного і цивілізаційного підходів. При цьому визнають, що ні перший, ані другий не є універсальним, оскільки обидва мають низку недоліків. Утім, виявлені негативні аспекти кожного з них можна компенсувати позитивними сторонами протилежної концепції.

¹ Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник. Х.: Консум, 2001. С. 52.

² Герилів Д. Ю. Типологія держави: теоретико-правове дослідження : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львівський держ. ун-т внутр. справ. Л., 2014. С. 9.

Наведений перелік підходів до типології держав не є вичерпним, оскільки класифікувати держави за типами можна й за допомогою інших критеріїв. Останнє століття дало низку наукових концепцій сучасних держав, що обумовлено політичними процесами, які відбуваються в них.

Враховуючи нинішні тенденції розвитку юридичної науки, уявляється актуальним інтегративний (комбінований) підхід до визначення типології держави із врахуванням політичних, економічних, соціальних, ідеологічних, юридичних та культурних аспектів типології. Загальні закономірності та специфічні особливості виникнення, розвитку та функціонування різноманітних типів держав у конкретно-історичній обстановці на різних етапах розвитку цивілізації є складовими предмету спецкурсу.

Р. О. Мовчан

доцент, канд. юрид. наук, доцент кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права Донецького національного університету імені Василя Стуса

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ: ЗНАЧЕННЯ ТА МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ

Відкриття «залізної завіси» та подальший бурхливий розвиток глобалізаційних процесів ознаменували початок нового етапу розвитку вітчизняної правової системи – етап її неминучого зближення та поступової інтеграції з правовими системами інших, передусім європейських, країн. Як наслідок, реальністю сьогодення є взаємний зв'язок елементів національної кримінально-правової системи не лише між собою, а й з відповідними елементами зарубіжних кримінально-правових систем¹.

За таких умов стає очевидним, що з метою досягнення найвищої ефективності норм кримінального права України останнє повинно враховувати всі найкращі досягнення європейської і світової кримінально-правової думки та зарубіжного кримінального законодавства².

І ще в 2006 р. у передмові до монографічного дослідження М.І. Хавронюка «Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи» Ю.В. Баулін акцентував увагу на тому, що з огляду на обраний Україною курс на євроінтеграцію та взяті на себе відповідні зобов'язання, вивчення стану та перспектив кримінального законодавства держав континентальної Європи становить не лише науковий, а й суто прагматичний інтерес³. У подібному руслі в 2013 р. висловлювалась і С.Я. Лихова, на думку якої, насамперед слід аналізувати кримінальне

¹ Хавронюк М. І. Наукове осмислення правової доктрини та кримінального законодавства зарубіжних країн. Вісник Асоціації кримінального права України. 2013. № 1. С. 298.

² Хавронюк М. І. Наукове осмислення правової доктрини та кримінального законодавства зарубіжних країн. Вісник Асоціації кримінального права України. 2013. № 1. С. 299.

³ Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. Монографія. К.: Юрисконсульт, 2006. С. 9.

законодавство держав – учасниць ЄС, тому що ця міжнародна організація здійснює істотний вплив на законодавство не лише держав – учасниць, а й інших, зокрема, України. Вчена переконана, що порівняння кримінального законодавства держав – учасниць ЄС дасть можливість: 1) встановити його відповідність основним стандартам права ЄС; 2) побачити особливості законодавства кожної з держав; 3) зробити висновки щодо можливості та необхідності реформування власного законодавства та масштабів такого реформування¹.

Актуальні і тоді слова набувають особливого забарвлення після 27 червня 2014 р. – дати підписання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої. У преамбулі до цього документу прямо вказується, що подальша політична асоціація та економічна інтеграція України з ЄС прямо залежатиме від прогресу України в наближенні з ЄС у політичній, економічній та, зокрема, і правовій сферах.

З огляду на все вище вказане і постає потреба у вивченні спеціального курсу «Кримінальне право європейських держав».

Загалом, оцінюючи значення порівняльно-правових досліджень, А.Х. Саїдов акцентує увагу на тому, що, з одного боку, вони дозволяють виявити все те корисне, що виправдало себе за кордоном при вирішенні схожої проблеми, а з іншого – дають можливість врахувати негативні сторони зарубіжного досвіду, неефективність тих чи інших правових рішень². Та крім суто пізнавальних задач, порівняльне правознавство покликане сприяти й досягненню цілком визначених практичних результатів, пов'язаних із: 1) уніфікацією законодавства різних держав у тих пріоритетних галузях, де наявна необхідність такого консолідуючого підходу (зокрема, це стосується й кримінального права); 2) розробкою пропозицій щодо вдосконалення національних правових систем на підставі критичного і, головне, всебічного дослідження правового досвіду зарубіжних країн³.

Щодо методики викладення пропонованого курсу доцільно погодитись із С.Я. Лиховою, котра схиляється до того, щоб у вищих навчальних закладах курс (саме курс, а не спецкурс) «Порівняльне кримінальне право» був запланований для студентів, які вже прослухали курси з кримінального права України і, таким чином, підготовлені до сприйняття особливостей такого предмета, як порівняльне кримінальне право⁴. При цьому значно підвищити рівень наукового дослідження допоможе систематизація держав, законодавство яких має аналізуватись, адже «несистемність у виборі держав

¹ Лихова С. Порівняльне кримінальне право: методика викладання та застосування в наукових дослідженнях. Право України. 2013. № 3–4. С. 303.

² Саїдов А. Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности): Учебник; Под ред. В. А. Туманова. М.: Юристъ, 2000. С. 36–37.

³ Додонов В. Н. Сравнительное уголовное право. Общая часть. Монография / Под общ. и науч. ред. д-ра юрид. наук, профессора, заслуженного деятеля науки РФ С. П. Щербы. М.: Юрлитинформ, 2009. С. 3.

⁴ Лихова С. Порівняльне кримінальне право: методика викладання та застосування в наукових дослідженнях. Право України. 2013. № 3–4. С. 302.

знижує ефективність дослідження і дискредитує саму науку компаративістику»¹.

Отже, підсумовуючи вищевикладене, можна констатувати, що в сучасних умовах вивчення такої навчальної дисципліни як «Кримінальне право європейських держав», є важливою складовою становлення висококваліфікованого та конкурентоздатного на ринку праці юриста. При цьому, враховуючи складність зазначеної дисципліни, її пропонується викладати у студентів старших курсів навчання та магістрантів.

О. А. Мілієнко

к.ю.н., доцент кафедри теорії та історії держави і права та адміністративного права Донецького національного університету імені Василя Стуса

ПРІОРИТЕТ ВПРОВАДЖЕННЯ ПРАКТИЧНОГО КОМПОНЕНТУ В ЮРИДИЧНІЙ ОСВІТІ ПРИ РЕФОРМУВАННІ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Вища юридична освіта в Україні - це рівень фахової освіти, а також безперервний процес спеціалізованого теоретичного та практичного навчання, що здійснюється у вищих навчальних закладах, в яких зосереджений висококваліфікований науковий і науково-педагогічний персонал, забезпечується поєднання навчального процесу з науково-практичною діяльністю та готуються компетентні кадри у галузі права. Актуальність теми зумовлена тим, що традиційним для нашої системи вищої юридичної освіти є направлення основних зусиль на засвоєння студентами теоретичних знань, але, на жаль, така система є неефективною без належного забезпечення навчальним закладом можливостей студентам для засвоєння теоретичних знань шляхом практичних навичок.

Підвищення якості юридичної освіти відбувається не тільки шляхом досягнення більшої визначеності в загальнотеоретичних дисциплінах, але й через формування нових правових дисциплін, що безпосередньо пов'язанні з набуттям студентами практичних навичок. Як зазначає Л.І. Кормич, підготувати сучасних кваліфікованих юристів неможливо, не привчаючи їх до критичного осмислення правової бази, а оскільки основна ціль підготовки юриста полягає в тому, щоб знання, отримані у виші, максимально наблизити до потреб правозастосовної діяльності, протягом усіх семестрів викладання в центрі уваги має бути практика застосування законодавства².

В Рекомендаціях навчально-методичної комісії з права Міністерства освіти і науки України "Про організаційно-методичне забезпечення навчального процесу в умовах скорочення тижневого навантаження

¹ Лихова С. Порівняльне кримінальне право: методика викладання та застосування в наукових дослідженнях. Право України. 2013. № 3–4. С. 303.

² Кормич Л.І., Гаїсова Є.А. Юридическое образование. Проблемы и перспективы. Актуальні проблеми політики : зб. наук, праць / Одеська держ. юрид. акад.; голов, ред. С.В. Ківалов, відп. ред. Л.І. Кормич. Вип. 17.0.: Юрид, лп., 2003. С. 17.

викладачів" зазначалося про необхідність передбачати у навчальних планах вищих юридичних навчальних закладах щоденне ознайомлення студентів-юристів з практикою, яка здійснюється у правовій сфері, розвиток у студентів якостей та навичок, необхідних для практичної роботи юриста, а також можливість засвоювати матеріал в реальних життєвих ситуаціях.

Одне з першочергових завдань реформування вищої освіти полягає у сприянні мобільності освіти, у рамках якої студентам повинні забезпечуватися доступ та можливість отримання освіти та практичної підготовки, а особливості юридичної професії позначаються на специфіці навичок, які необхідно набути під час навчання, при цьому навантаження робиться на професійні навички, а не теоретичні знання.

Головною метою використання такого оновленого (інноваційного) наукового підходу до організації навчально-виховного процесу, вибору більш досконалих і пошуку нових форм і методів навчальної роботи є не тільки навчати фахівців того, що реально може знадобитися у подальшій професійній діяльності та контролювати ступінь розвитку необхідних знань, умінь і навичок, а також формувати настанови на постійний саморозвиток і безперервну освіту протягом усього життя з метою повної відповідності сучасності. Цю позицію поділяє і Н.В. Артикуца, на думку якої дієвим фактором зростання творчого потенціалу суб'єктів навчального процесу є впровадження інноваційних, зокрема інтерактивних методів і форм викладання, спрямовані на формування й закріплення практичних навичок роботи з клієнтами, вирішення професійних проблем різного ступеня складності, роботи із судово-процесуальними документами: проблемний метод, запрошення спеціалістів, соціальні проекти, аналіз правової ситуації; "ток-шоу"; судові слухання; метод інтерв'ю (інтерв'ювання) та консультування клієнта; переговори тощо¹. У зв'язку з цим, до методології викладання слід якомога менше увібрати давно встановлені штампи та кліше на прикладі семінарських та практичних занять як методів перевірки знань студентів, а найбільше приділити увагу інтерактивним лекціям, рольовим та індивідуальним заняттям, самостійній роботі, оскільки лише таким способом можна значно підвищити практичну підготовку студентів та надати їм самим можливість отримати необхідних навичок для роботи за фахом.

Як уже зазначалося вище, сучасна юридична освіта Української держави належить до традиційної (академічної) моделі навчання юристів, яка складається з двох взаємопов'язаних частин – теоретичної (містить у собі лекції та семінарські заняття) та практичної (як правило, це – ознайомча, виробнича та переддипломна практики). Використання різних видів практики, як і стажування, забезпечує підвищення рівня фахової підготовки та робить більш ефективною професійну діяльність, поєднуючи в ній ідеальне та

¹ Артикуца Н.В. Інноваційні методики викладання дисциплін у вищій юридичній освіті / Матеріали Міжнародної науково-методичної конференції, присвяченої 390-річчю з дня заснування Київської братської школи-предтечі Києво-Могилянської академії, 25–28 травня 2005 року, відп. ред. Н.В. Артикуца; НаУКМА, ф-т правничих наук, Центр інноваційних методик... Вид-во СТИЛОС. К.: 2005. С. 3–25.

емпіричне, реальне. Під час проходження практики відбувається наближення суб'єкта до розуміння сутності, принципів та значення професійної діяльності.

Отже, система вищої юридичної освіти є складною і взаємодіє з політичною, економічною, культурною і соціальною системою. В таких умовах вища юридична освіта не може бути пасивною, а повинна суттєво і динамічно впливати на оточуюче середовище, формувати цивілізоване демократичне правове поле. Основне завдання вищої юридичної освіти - підготовка кваліфікованих фахівців у галузі права, які працюють на утвердження в суспільстві верховенства права та правової свідомості й правової культури громадян. А завдання реформування юридичної освіти полягає в забезпеченні найкращих можливостей для студентів здобути теоретичні, а головне практичні навички і буди готовими до праці у галузі права.

К. О. Калаченкова

доцент, канд. юрид. наук, доцент кафедри господарського права Донецького національного університету імені Василя Стуса

ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАКТИКИ ЯК ВАЖЛИВОЇ СКЛАДОВОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

Юридична освіта в Україні має найбільш тісний зв'язок теорії з практикою і саме тому відіграє важливу роль у формуванні справжнього юриста-професіонала. Однак в умовах сьогодення вже не достатньо блискучих теоретичних знань, ринку праці необхідні такі фахівці, які можуть реалізувати знання на практиці чітко, швидко та якісно. Тому університетська освіта в Україні повинна бути якісною та максимальною приближена до практики. Крім того, майбутній фахівець зобов'язаний вміти постійно розвиватись та самовдосконалюватись, щоб роботодавець був впевнений у його компетентності та професіоналізмі, а вищі навчальні заклади повинні звертати увагу на аспекти професійної підготовки студентів з урахуванням умов зовнішнього середовища, зокрема вимог ринку праці. Саме ці професійні компетенції майбутніх фахівців формуються під час проходження практики.

Основним документом, який розглядає загальні питання організації, проведення і підведення підсумків усіх видів практики студентів різних спеціальностей навчання у вищих навчальних закладах України є Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України, затверджене Наказом Міністерство освіти України № 93 від 08.04.1993 р. і зареєстровано в Міністерстві юстиції України 30.04.1993 р. за № 35 «Про затвердження Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України».

Однак в організації і проведенні практики на підприємствах, в організаціях і установах залишаються невирішені проблеми, викликані скороченням баз практики, неможливістю оплати керівників практики на

виробництві, проїзду студентів та їх проживання на місцях. Дуже рідко практиканти зараховуються на посади відповідно їх спеціалізації, більшість керівників баз практики не зацікавлені у проходженні у них практики студентів, тому відмовляють з мотивів нерозголошення комерційної таємниці. Метою даного дослідження є аналіз сучасного стану організації практики як важливої складової юридичної освіти.

Практика студентів-юристів є невід'ємною складовою частиною процесу підготовки спеціалістів в вищих навчальних закладах і проводиться у юридичній службі сучасних підприємств і в організаціях різних галузей господарства, освіти, охорони здоров'я, культури, торгівлі і державного управління, адвокатів, нотаріусів, в судах, тощо.

Згідно з раніше вказаним Положенням метою практики є оволодіння студентами сучасними методами, формами організації та знаряддями праці в галузі їх майбутньої професії, формування у них, на базі одержаних у ВНЗ знань, професійних умінь і навичок для прийняття самостійних рішень під час конкретної роботи в реальних ринкових і виробничих умовах, виховання потреби систематично поновлювати свої знання та творчо їх застосовувати в практичній діяльності. Проте, на жаль, у більшості випадків дана норма має декларативний характер.

Так, при проходженні практики зазвичай студенти-юристи найчастіше обмежуються простим спостереженням за роботою в юридичних фірмах або виконують ту роботу яка не стосується фаху (функції секретаря-референта або діловода), що ставить під сумнів всю систему проходження практики студентами-юристами в Україні. Це виникає через відсутність організаційних та методичних рекомендацій щодо порядку проходження практики, вибору ефективних способів контролю за реальними результатами практики. Це питання частково може регулюватися положеннями про практику, які розробляються кожним ВНЗ, однак вони часто дублюються і не враховують специфіку юридичної спеціальності. Відсутність ефективного контролю з боку ВНЗ за проходженням практики сприяє тому, що практика стає формальністю. Чим займається студент під час практики, можна судити тільки зі змісту звіту та відгуку керівника від бази практики. Контроль за проходженням практики та оцінювання її результатів відбувається тільки на стадії її захисту. Даний вид поточного контролю набутих практичних навичок також досить формальний і часто обмежується поданням студентом звіту та щоденника.

Незважаючи на недостатню урегульованість нормативних актів щодо питань практики, ВНЗ самостійно намагаються подолати дані проблеми. Тому, з метою покращення умов організації та проведення практики пропонується:

зосередити увагу в програмах практик на практичних питаннях згідно з навчальним планом для забезпечення набуття відповідних навичок та закріплення здобутих знань;

сприяти співпраці між керівниками практики від кафедри та керівниками практики від баз практики щодо підготовки наскрізних програм

практики, проводити роботу з наукових досліджень, тримати зв'язок під час проходження практики студентом-юристом;

підтримувати постійний зв'язок керівниками практики від кафедри та студентом-юристом: виявляти цілі студента при проходженні практики, online-звітування студента щодо виконаної роботи, що формує відповідальність студента.

Г. О. Петренко

доцент, канд. екон. наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права та адміністративного права Донецького національного університету імені Василя Стуса

ІНТЕРАКТИВНІ МЕТОДИ ПРИ ВИКЛАДАННІ ДИСЦИПЛІНИ «ФІНАНСОВЕ ПРАВО»

На сучасному етапі для вирішення учбових завдань при організації ефективного освітнього процесу актуальним стає пошук інноваційних форм і методів підготовки фахівців. На особливу увагу у цьому русі заслуговує використання інтерактивних методів навчання при викладанні правничих дисциплін, основними з яких є організація тимчасових творчих колективів при роботі над учбовим проектом; формування портфоліо студента; організація дискусій і обговорень спірних питань, що виникли в колективі; створення освітніх ресурсів, а саме кафедральних освітніх архівів (курсів лекцій, тренінгових матеріалів, магістерських робіт, творчих робіт, аудіо і відеоматеріалів і ін.) та тематичної бібліографії. Використання таких методів навчання організовується з урахуванням можливості включення в учбовий процес максимальної кількості студентів, при цьому спільна діяльність дає можливість вносити свій особливий, індивідуальний вклад, обмінюватись знаннями, ідеями, знаходити найбільш ефективне рішення поставленої проблеми.

Для вирішення виховних і учбових завдань можуть бути використані такі інтерактивні форми, як інтерактивна екскурсія; використання кейс-технологій; проведення відео конференцій; круглий стіл; мозковий штурм; дебати; фокус-група; ділові і рольові ігри; М-схема; учбові групові дискусії; тренінги тощо.

Особливу увагу на сьогодні при викладанні дисципліни «Фінансове право», приділяється такому сучасному методу як інсценування судового процесу. Для його реалізації заздалегідь розробляється фабула справи, яка буде підлягати розгляду у суді. Фабула може бути розроблена на підставі реєстру справ, що стосуються питань недодержання законодавства щодо проведення податкових перевірок, застосування відповідальності при порушенні норм податкового законодавства при сплаті певних видів податкових платежів та ін.

Студенти опрацьовують як надану фабулу справи щодо порушення податкового законодавства, так і відповідне матеріальне та процесуальне законодавство щодо цієї справи.

Початок роботи пов'язаний із ознайомленням з матеріалами справи та пошуком аргументів. Аргументи обираються відповідними учасниками, що є сторонами процесу для підтримання своєї позиції за фабулою та надання відповідних доказів. Пошук таких фактів є дуже важливим, оскільки майбутні фахівці удосконалюють навички роботи із законодавством та з матеріалами судової практики, що має вагоме практичне значення при розгляді справ з питань оподаткування. Студенти отримують вміння щодо підтримання своєї позиції протягом всього судового засідання для захисту інтересів сторони, яку вони представляють.

Відбувається чіткий розподіл ролей учасників судового процесу. Визначаються судді, сторони, захисники, свідки, секретарі, експерти, тощо. Студенти проводять судовий процес у відповідності із дотриманням норм процесуального законодавства, що сприяє закріпленню їх знань у відповідній галузі права. На останньому етапі здійснюється винесення судового рішення та підведення підсумків за даним напрямком роботи. Для більш ефективної роботи можливо використовувати спеціально обладнану залу судового засідання.

Результатом застосування такого методу при викладанні дисципліни «Фінансове право» може стати наступне: чітке розуміння принципів застосування та реалізації норм фінансового законодавства; можливість проводити фактичний та юридичний аналіз справи та відпрацьовувати позицію у справі; набуття та вдосконалення навичок щодо аргументації своєї позиції у судовому засіданні; вдосконалення здатностей у підсумовуючому виступі та у судових дебатах; встановлення психологічного контакту з учасниками процесу та можливості впливати на їх поведінку та рішення; вміння працювати в групі для ефективного вирішення поставлених питань.

А. М. Удод

канд. юрид. наук, доцент кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права Донецького національного університету імені Василя Стуса

РОЛЬ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ В РЕФОРМУВАННІ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

На сьогоднішній день, юридична клінічна освіта отримала розповсюдження у багатьох вищих навчальних закладах України. Сотні викладачів та тисячі студентів працюють на безоплатній основі в юридичних клініках і надають безоплатну юридичну допомогу найбільш вразливим верствам населення. В 2006 році Міністрством освіти і науки України був виданий наказ, який зобов'язав всі вищі навчальні заклади де здійснюється

підготовки юристів, створити юридичні клініки як структурні підрозділи юридичних факультетів. Саме з цього моменту слід вважати, що діяльність юридичної клініки як складової навчального плану вищого навчального закладу, отримала певну юридичне обґрунтування. Але за цей час, суттєвих змін в діяльності юридичних клінік не відбулося. Як і раніше студенти проходять навчання в юридичній клініці за власним бажанням, ніякого обов'язку щодо проходження навчання та отримання практичних навичок студентами в юридичній клініці не запроваджувалося. Однак як свідчить практика і не офіційна статистика, студенти які навчалися в юридичній клініці при отриманні першого робочого місця показували кращий результат на конкурсному відборі аніж студенти які здобували кваліфікацію юриста без проходження юридичної клінічної освіти.

Безперечно, юридична клініка виконує дуже багато завдань, а саме: - правопросвітницька діяльність, надання первинної безоплатної допомоги соціально незахищеним верствам населення, набуття практичних навичок та вмінь студентами-юристами і т.п. Як вже було сказано раніше, що певним чином юридична клініка створювалася як одна із складових набуття в стінах університету практичних навичок студентами-юристами. Хоча за загальним правилом студенти-юристи отримували практичні навички при проходженні обов'язкової навчальної, виробничої та приєдипломної практики, де вони протягом від двох до восьми тижнів набували практичні навички в державних або приватних установах та організаціях. Але не секрет, що студентів-практикантів дуже рідко допускають до вирішення юридичних питань, що стосуються діяльності бази проходження практики. Причини такого ставлення можуть бути різні, чи то немає часу у керівників практики від організації займатися їх навчанням або використовують студентів для використання роботи яка не потребує певних знань та вмінь. Тому постає питання, щодо необхідності такої обов'язкової практики для студентів-юристів, яка не дає додаткових практичних навичок та вмінь, які необхідно набувати потім випускнику вищого навчального закладу на своєму першому робочому місці.

Таким чином, перебування студента-юриста на обов'язковій практиці протягом двох-трьох тижнів один раз на рік не сприяє тому, щоб застосовувати свої теоретичні знання при проходженні на ознайомчої або виробничої практики. Студент повинен отримувати практичні знання не один раз на рік а отримувати їх щодня. Тому є необхідність впроваджувати в навчальний процес як обов'язкову дисципліну юридичну клініку, де студент юрист буде отримувати щодня необхідні уміння та навички. Так само необхідні як науково-дослідна лабораторія для проведення та реалізації наукового матеріалу і підготовки дипломних, і магістерських робіт. Тим самим вищі навчальні заклади будуть більше відповідати вимогам роботодавців.

А. М. Юшко

доцент, канд. юрид. наук, доцент кафедри трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ДО ПИТАННЯ ПРО СТАНДАРТ ЮРИДИЧНОЇ (ПРАВНИЧОЇ) ОСВІТИ В УКРАЇНІ

В Україні, яка проголошена Основним Законом демократичною, соціальною і правовою державою, а людина, її права і свободи визнаються найвищою соціальною цінністю, професія юриста (правника) відіграє без перебільшення велику роль. В умовах формування єдиного інформаційного простору, реалізації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії (їхніми державами-членами), упровадження Стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти¹ важливе значення має реформування юридичної освіти.

Як слушно зазначає В.М. Сущенко, саме юристи є провідними фахівцями та експертами в підготовці проектів законів та інших нормативно-правових актів, представники нашої професії обіймають більшість (якщо не всі) посад у таких органах державної влади, як: суди, прокуратура, управління юстиції, органи внутрішніх справ, служба безпеки, митні та фіскальні органи тощо. Значна роль працівників юридичних департаментів (юристів): міністерств, відомств, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій – у забезпеченні правового порядку в їх діяльності. Тому рівень розробки та втілення стандартів правничої професійної діяльності в житті суспільства і держави важко переоцінити.²

Не випадково до питань, які доручається підготувати і доопрацювати для розгляду на восьмій сесії Верховної Ради України восьмого скликання, включено Проект Закону про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії (проект О. Сироїд надано 02.10.2017, проект С. Ківалова – 19.10.2017).³

Відповідно до частини 4 ст. 5 Проекту Закону України “Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії”, № 7147, дата реєстрації 28.09.2017 р. (Народні депутати України Сироїд О. Найєм М., Пацкан В., Заліщук С., Острікова Т., Сотник О., Крулько І., Сидорович Р.), стандарт юридичної (правничої) освіти має гарантувати набуття таких спеціальних компетентностей:

1) знання основ теорії та філософії права, структури та стандартів правничої професії та її ролі у суспільстві;

¹Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти, 2015. URL: http://www.britishcouncil.org.ua/sites/default/files/standards-and-guidelines_for_qa_in_the_ehea_2015.pdf (дата звернення: 15.05.2018).

²Сущенко В.М. Європейські та міжнародні стандарти правничої професії в контексті функціонування правової системи України. Наукові записки НаУКМА. 2016. Том 181. Юридичні науки. С. 22.

³Про порядок денний восьмої сесії Верховної Ради України восьмого скликання: Постанова Верховної Ради України від 20.03.2018 р. № 2351-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 15 (13.04.2018). Ст. 130.

2) знання міжнародних стандартів прав людини, зокрема Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також практики Європейського суду з прав людини;

3) знання основ міжнародного публічного права;

4) знання основ права Ради Європи та права Європейського Союзу;

5) знання засад, принципів та інститутів конституційного права, адміністративного права і адміністративного процесуального права, цивільного права і цивільного процесуального права, кримінального права та кримінального процесуального права;

6) навички збору інформації, аналізу юридичної проблеми, побудови юридичної аргументації;

7) навички складання проектів юридичних документів;

8) навички консультивання з юридичних питань, зокрема, можливих способів захисту прав та інтересів клієнтів відповідно до вимог професійної етики, належного дотримання норм щодо нерозголошення персональних даних та конфіденційної інформації.

Таке формулювання повністю відтворило положення Концепції вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії, запропонованої Міністерством освіти і науки України 23.09.2016, але так і не ухваленої.

Як вбачається, поза увагою суб'єктів законодавчої ініціативи у питанні обов'язковості включення до стандарту юридичної освіти спеціальних компетентностей залишилася така галузь права як трудове право (до речі, як і право соціального забезпечення, господарське, фінансове, екологічне та інші), що дає підстави для його критичного осмислення.

Слід указати, що раніше в юридичній літературі вже висловлювались погляди про те, що розуміння спеціальності “Правознавство” за напрямом освіти “Право” не повинно розширюватися запровадженням дисциплін “Комерційне право”, “Право соціального захисту”, “Трудове право”, “Підприємницьке право”, “Господарське право” та інших, за якими можуть формуватися лише відповідні спеціалізації¹.

Як фахівець у сфері трудового права, вважаю такий підхід не обґрунтованим, не виправданим, і ось з яких міркувань.

По-перше, право на працю, як і право на відпочинок, соціальне забезпечення, медичну допомогу, захист материнства і дитинства та ін. належить до другого покоління прав людини — соціальних, економічних і культурних прав, що сформувалося у процесі боротьби народів за поліпшення свого економічного становища та підвищення культурного статусу. Ці вимоги виникли після Першої світової війни, а вплинули на демократизацію і соціалізацію конституційного права країн світу та міжнародне право після Другої світової війни, коли завдяки бурхливому розвитку виробництва

¹Андрейцев В.І. Актуальні проблеми правничої освіти в Україні. Вісник. Юридичні науки. Київський Національний університет імені Тараса Шевченка. Випуск 48. 2002. С. 243.

склалися реальні передумови для задоволення соціальних потреб громадян. Друге покоління прав людини називають ще системою позитивних прав внаслідок того, що вони не можуть бути реалізовані без організаційної, координуючої та інших форм діяльності держави, спрямованих на їх забезпечення. Соціальні, економічні та культурні права дістали нормативне вираження у Загальній декларації прав людини 1948 р. і особливо в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., а також у низці конституцій ХХ ст.¹

По-друге, ст. 43 Конституції України гарантує кожному право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Форми реалізації цього конституційного права залежать від вільного вибору громадян: це може бути як робота за наймом (на підставі трудових і цивільно-правових договорів), так і підприємницька діяльність, а також незалежна професійна діяльність (наприклад, участь осіб у науковій, літературній, артистичній, художній, освітній або викладацькій діяльності, діяльність лікарів, приватних нотаріусів, адвокатів, арбітражних керуючих, аудиторів, бухгалтерів, оцінщиків, інженерів, архітекторів) тощо.

Однак в сучасних умовах з усіх форм реалізації громадянами права на працю головною слід визнати трудовий договір, оскільки саме він найкраще відповідає потребам ринкових відносин та інтересам найманих працівників. Тобто більша частина громадян забезпечує своє існування у суспільстві завдяки праці на умовах трудового договору.

По-третє, Конституція України гарантує захист від дискримінації, зокрема, й у трудових відносинах, і захист від незаконного звільнення.

Тому для осіб, що здобуватимуть правничі професії судді, адвоката, прокурора і нотаріуса², на мій погляд, знання засад, принципів та інститутів трудового права саме у контексті набуття спеціальних компетентностей є необхідними.

Безумовно, заклади вищої освіти повинні гарантувати розроблення і затвердження своїх навчальних програм відповідно до Стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти, із заохоченням студентів брати активну участь у розвитку освітнього процесу. Програми слід розробляти таким чином, щоб вони відповідали визначеним для них цілям, включаючи заплановані результати навчання. Необхідно також чітко визначити й озвучити кваліфікації, отримані внаслідок навчання за програмою; вони повинні відповідати певному рівню національної

¹Покоління прав людини. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Покоління_прав_людини (дата звернення: 15.05.2018).

²За Проектом Закону України “Про юридичну освіту та юридичну (правничу) професію”, № 7147-1, дата реєстрації 17.10.2017 р. (Народні депутати України Ківалов С., Курило В., Співаковський О.), перелік правничих професій набагато ширший (ст. 19 цього Проекту).

рамки кваліфікацій вищої освіти, а отже й Рамці кваліфікацій Європейського простору вищої освіти¹.

Є. П. Яригіна

канд. юрид. наук, асистент кафедри трудового права, провідний методист навчально-методичного відділу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ЯКІСТЬ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ПРІОРИТЕТІ

У сучасних умовах найважливішим завданням (і тенденцією одночасно) у сфері вищої освіти є створення єдиного європейського простору згідно з потребами Болонського процесу, що забезпечить прогрес і підвищить рівень професійності й мобільність тих, хто навчається.

Формування єдиного освітнього простору може здійснюватися на основі певної структури вищої освіти, проектування стандартів вищої освіти, загального розуміння базових підходів до організації освіти і впровадження інновацій.

Головною умовою успішної модернізації вищої освіти є досягнення найвищого рівня її якості, яка має відповідати особливостям сучасного суспільства.

Висока якість освіти – це:

відповідність змісту освітніх програм вимогам замовників (держави, бізнесу, особистості) і освітніх стандартів;

висока задоволеність зацікавлених сторін (учнів, роботодавців та ін.) якістю освітніх послуг;

висока вдовolenість викладачів і співробітників закладу освіти своєю роботою;

позитивний вплив на суспільство, підвищення загальної культури і освіченості його членів.

Контроль якості знань студентів є одним із головних елементів оцінки якості освіти, найважливіших компонентом педагогічної системи і частиною освітнього процесу. З огляду на це метою контролю вважається підготовка студентів до оволодіння певними знаннями задля того, щоб відповідати кваліфікаційним вимогам, і отримання інформації щодо кожного етапу навчання. У свою чергу, всебічний контроль сприяє підвищенню якості освіти, що і є одним із найважливіших завдань сучасної системи освіти в будь-якій державі, адже саме від освіти (точніше її рівня) залежать інтелектуальний, культурний, духовний розвиток суспільства.

Спираючись на такий підхід до розуміння якості освіти, показники якості можна об'єднати в наступні блоки.

1. Якість викладацького складу.
2. Стан матеріально-технічної бази закладу вищої освіти.

¹Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти, 2015. URL: http://www.britishcouncil.org.ua/sites/default/files/standards-and-guidelines_for_qa_in_the_ehea_2015.pdf (дата звернення: 15.05.2018).

3. Мотивація викладацького складу.
4. Якість освітніх і навчальних програм.
5. Якість навчання студентів.
6. Інноваційна активність керівництва.
7. Запровадження процесних інновацій.
8. Конкурентоздатність випускників на ринку праці.
9. Зацікавленість стейхолдерів у кваліфікованих фахівцях.

Нині наша держава потребує фахівців нового виміру, які здатні постійно оновлювати свої знання, набувати нових навичок, а також які вміють не тільки шукати робочі місця, а й створювати нові для інших. Зауважимо, що наведене слід віднести до умов досягнення відповідності вищої освіти вимогам сьогодення. Отже, гарантувати гідне місце у світовому товаристві нашої країни може лише висока якість вищої освіти, відповідна підготовка фахівців, готових до змін.

Потреба ринку праці у фахівцях того чи іншого профілю, врешті-решт, визначає і зміст навчання, і долю студентів, і майбутнє закладів вищої освіти. Швидке працевлаштування випускників за їх спеціальністю та кваліфікацією є однією із цілей Болонського процесу. Моніторинг і прогнозування змін ринку праці в регіоні по всіх спеціальностях, за якими ведеться навчання, стаються дуже необхідними видами діяльності закладу вищої освіти для забезпечення його спроможності. У зв'язку з цим важливого значення набуває встановлення ЗВО постійних зв'язків як із підприємствами, установами, організаціями регіону, так і його випускниками.

Підсумовуючи, можна наголосити, що на сучасному етапі розвитку нашого суспільства перед освітою постає складна проблема: знайти необхідний вектор трансформації освіти відповідно до європейських стандартів, не втративши при цьому своїх переваг, самобутності, автентичності.

О. О. Сушко

старший викладач кафедри теорії та історії держави і права та адміністративного права Донецького національного університету імені Василя Стуса, суддя Вінницького апеляційного адміністративного суду

ЗАСТОСУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Освіта визнається однією з пріоритетних сфер соціально-економічного, духовного та культурного розвитку суспільства.

Розвиток демократії в Україні нерозривно пов'язаний з подальшим удосконалення та реформуванням системи освіти, зокрема й юридичної. Тому дослідження цього питання є вкрай важливим, з метою внесення науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства

та системи здобуття юридичної освіти відповідно до визнаних у сучасному цивілізованому світі стандартів.

Орієнтація нашої країни на побудову правової, демократичної держави та входження до Європейського Союзу передбачають наявність державних стандартів юридичної освіти, одним із елементів якого є орієнтованість навчальних закладів на задоволення потреб споживачів освітніх послуг.

Пошук оптимальної моделі юридичної освіти безпосередньо пов'язаний з дослідженням та розв'язанням саме цієї проблеми, оскільки більшість роботодавців та експертів вважають, що мають бути прийняті національні професійні стандарти діяльності та кваліфікаційні вимоги до фахівців юридичного профілю за основними напрямками діяльності. Базуючись на цих професійних стандартах, профільні фахові організації та освітяни повинні спільно розробити освітній стандарт. Особлива увага має приділятися викладанню предметів прикладного характеру, організації проходження регулярної практики, а також широкому залученню успішних правників-практиків до викладання у рамках навчального процесу¹.

У зв'язку з викладеним звітом, виникає потреба у вивченні та дослідженні іноземного досвіду організації системи юридичної освіти та можливості його врахування для України.

Європейська асоціація юридичних факультетів (ELFA) запропонувала створити на основі Болонської моделі вищої освіти єдиний європейський простір юридичної освіти з двома основними моделями освітніх програм: 1) модель загальної бакалаврської та магістерської програм, що поєднувала бакалаврську підготовку в одній (національній) юрисдикції з наступним магістерським рівнем з певною спеціалізацією у міжнародному праві, праві ЄС та порівняльного правознавства; 2) модель «транскордонної» бакалаврської та магістерської програм з концентрацією на професійній підготовці, що буде визнаватися принаймні у двох національних юрисдикціях².

По суті мова йде про те, щоб зорієнтувати бакалаврські програми на вивчення національного права, а магістерські — міжнародного права, права ЄС та порівняльного правознавства.

Критичне мислення, креативний підхід до проблеми правозастосування є центральними у підготовки майбутніх юристів у значній кількості країн світу.

Як приклад, Австралійська рада навчання та розвитку, затвердивши профіль бакалавра права у 2011 році, відокремила у ньому тільки шість компонентів, серед яких: знання, етика та професійна відповідальність, навички мислення, комунікація та співробітництво, самостійна підготовка та самоосвіта.

¹ Аналітичний звіт за результатами виконання проекту «Залучення громадськості до формування рамки кваліфікацій правничої професії шляхом проведення аналізу обсягу знань, переліку навичок і вмінь, якими має володіти випускник юридичного вищого навчального закладу, щоб відповідати вимогам сучасного ринку праці» Київ 2015: <https://drive.google.com/file/d/0B2O58xQ77mQ2WUtrLVpPT2t1cms/view>

² Reich N. Recent trends in european legal education: the place of the european law faculties association recent trends in european legal education: the place of the european law faculties association // Penn State International Law Review. 2002. Vol. 21, N 1. P. 35–36.

Професія юриста пов'язана не стільки із знанням законів, скільки з розумінням права, навичками наукового та системного аналізу явищ, використанням індуктивних та дедуктивних методів зібрання та обробки емпіричного матеріалу, висування гіпотез, формування образів, побудови моделей та шляхів розв'язання конфлікту, критичного відношення до правової політики, вміння вести діалог у юридичному конфлікті та участі у дебатах з приводу реформи правової сфери.

Юридичний факультет Стендфордського університету замість обов'язкового першого курсу «Написання правових документів» (Legal writing) започаткував новий курс «Федеральний процес» (Federal Litigation), в якому розглядається модель судової справи, готуючи яку, студенти повинні виконати вже на першому курсі розподіл ролей, підготувати необхідні документи, концентруючись на пошуку аргументів вирішення юридичного спору. Аналогічний курс застосовується на юридичному факультеті Гарвардського університету з середини 80-х років минулого століття. За основу береться зміст художнього фільму, який розглядається протягом семестру.

У Німеччині, наприклад, не існує єдиної програми юридичної освіти, кожна земля встановлює власні програми та правила, які залежать від її законодавства. Всі університети готують уніфікованих юристів, здатних в майбутньому обіймати посади суддів, прокурорів, адвокатів. Здобуття юридичної освіти складається з двох основних етапів, закінчення яких завершується державним іспитом. Між ними передбачена дворічна оплачуване стажування - рефендарат.

А ось юридична освіта у США є унікальною через відсутність бакалаврських програм з права. Поширеними програмами юридичної освіти в США є програмами рівня Graduate та ведуть до отримання ступеню Juris Doctor (JD) або Master's degree in law (LLM). Програми JD призначені перш за все для тих, хто хоче бути практикуючим юристом в США, і сфокусовані на американському праві, тоді як програми LLM готують до міжнародної кар'єри в галузі права.

Навчання на цих програмах можливо тільки після того, як кандидат отримає ступінь бакалавра. Теоретично, до юридичної школи можуть бути зараховані кандидати зі ступенем бакалавра у галузі математики, інженерних наук, музики тощо.

Загалом система підготовки правників у США характеризується селективністю (відбір до правничої школи за багатьма критеріями), короткотерміновістю (у середньому 3 роки, щоправда, після університетського бакалаврату) та коштовністю (більше 40 тис. дол.).

Здобуття юридичної освіти в Австрії слід відзначити можливість студентів впливати на формування власного учбового плану. Разом із проходженням обов'язкових програм за фахом, студент може самостійно обирати деякі навчальні дисципліни.

Також, у навчальних закладах Австрії розвинуті інформативні інтернет-ресурси університетів. Усю інформацію можливо отримати за допомогою мережі зі власного комп'ютера: записатися на іспит, зареєструватися на практичні заняття, мати доступ до розкладу занять, отримувати завдання, мати доступ до конспекту лекцій, бібліотеки, тощо.

Короткий аналіз міжнародних систем юридичної освіти, дає можливість прийти до висновку, що на даному етапі розвитку суспільства, найоптимальнішою моделлю здобуття професії юриста є поєднання теоретичного навчання з практичним досвідом, при чому, розділених на кілька етапів.

О. А. Мінгела

*здобувач кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

ЮРИДИЧНА ПРАКТИКА: КОРЕЛЯЦІЯ З ПРАВНИЧОЮ ПРОФЕСІЄЮ ТА ЮРИДИЧНОЮ ОСВІТОЮ

Юридична практика не може здійснюватись без професійної діяльності юристів, які організують, координують, оцінюють тощо юридично значущі дії інших суб'єктів практики з реалізації їхніх потреб у певних благах, а також безпосередньо вирішують відповідні правові завдання, наділяючи практику необхідним ступенем визнання. Професійна юридична діяльність у цьому контексті виступає силою, що змінює об'єктивну та суб'єктивну реальність: суспільні відносини та інститути, відповідні уявлення та установки, увесь спосіб життя і думок людей і суспільства.

Таким чином, оптимізація юридичної практики зумовлена належною якістю професійної діяльності юристів, що, вочевидь, передбачає їх належну професійну підготовку. З такої точки зору юридична освіта, правнича професія та юридична практика знаходяться у певній кореляції: підсумком освіти є професійно підготовлені юристи, які забезпечують практику, а результати практики допомагають закріпленню знань, вмінь, навичок та досвіду. Саме практика формує напрям сучасних інновацій в освіті, які відповідають розвитку суспільства та стану загальнолюдських цінностей.

Через це є зрозумілим звернення українського суспільства та держави до розробки Концепції вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії, яка підготовлена у 2016 р. Ця концепція зорієнтована на європейський вибір України, розуміння фаху та фундаментальної ролі юриста в затвердженні верховенства права через захист прав і свобод людини, завдання щодо підвищення якості юридичної освіти, її стандарт, значення дослідницької та практичної складових тощо. Так, стандарт правничої освіти, згідно з Концепцією, охоплює інтегральну, загальні і спеціальні компетентності щодо сприйняття світоглядних, етичних, гуманітарних та

соціокультурних цінностей, теоретичних і прикладних знань, вмінь та навичок у сфері права, його розуміння, призначення, доктрини, а також у процесі правореалізації. Зміст Концепції з точки зору моральних, професійних і ділових вимог до юриста близький до Кодексу поведінки юристів у Європейському співтоваристві, що орієнтує на професіоналізм та етику службової та позаслужбової поведінки, ділову організацію та ефективно здійснення самого процесу юридичної практики.

На підставі Концепції розроблено та подано до Верховної Ради України законопроекти №7147 від 28.09.2017 р. «Про юридичну (правничу) освіту та загальний доступ до правничої професії» та №7147-1 від 17.10.2017 р. «Про юридичну освіту та юридичну (правничу) професію». Вони передбачають термінологічні новели у визначенні юридичних навчальних закладів, нові підходи до рівнів освіти, до порядку доступу до юридичної професії, її різновидів тощо. Водночас, новації вказаних проектів створюють ризики дисбалансу у системі юридичної освіти, не узгоджуються з нормами діючого законодавства України (наприклад, «Про судоустрій та статус суддів», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та ін.), відображують змішування понять «доступ до юридичної освіти» та «доступ до юридичної професії», потенційно створюють додаткові бар'єри в отриманні юридичної освіти та навряд чи матимуть позитивний вплив на якість юридичної підготовки професіоналів.

Дискусійною є позиція Концепції та законопроектів щодо переліку правничих професій, який охоплює суддю, адвоката, прокурора та нотаріуса. Навряд чи виправданою є відсутність у цьому переліку професії юрисконсульта, оскільки він є вельми значущим суб'єктом юридичної практики. Юрисконсульт (з лат. - «правознавець») також уособлює служіння праву як головну місію юриста, забезпечує служіння суспільству, захист прав і свобод людини, підтримку злагоди між різними соціальними групами, правопорядок в суспільстві. Діяльність юрисконсульта опосередкує усю юридичну практику, організує її та забезпечує взаємодію з правовою ідеологією та системою права.

Професія юрисконсульта, виходячи з розмаїття соціальних зв'язків і відносин у суспільстві, передбачає глибоку ерудованість, знання, вміння і навички в різних сферах юриспруденції, різних галузях права та законодавства та потребує високої кваліфікації юриста, яка підтверджується освітнім рівнем магістра права.

Значення діяльності юрисконсульта (як й судді, адвоката, прокурора, нотаріуса) зумовлено аналітичними, мотиваційними, оцінними її властивостями, що системно проявляються в орієнтації на відповідну форму реалізації права та в процесі правової кваліфікації життєвих ситуацій. Юрисконсульт, поряд з іншими правниками, аналізує факти, норми, можливе опонування, оцінює обставини, власні доводи та контраргументи, вибудовує необхідні схеми поведінки, і так – до досягнення відповідного результату. У цьому сенсі діяльність юрисконсульта має високий ступінь інтелектуальності

і творчого підходу до справи. Крім того, діяльність юрисконсульта є майже самою затребуваною та розповсюдженою у зв'язку з різноманіттям напрямів суспільного розвитку (промисловість, аграрна сфера, медицина, мистецтво тощо), що, у свою чергу, передбачає обізнаність в певній предметній сфері. Юрисконсульту властиві усі функції, що відображують сутність правничої професії та відмічені ще давньоримськими юристами: *respondere* - консультування, *scavage* - юридичне документування, *agere* - процесуальне координування.

Тому зазначення професії юрисконсульта у переліку правничих професій суттєво вплине на оптимізацію юридичної практики. До підготовки юристів слід підходити вкрай відповідально, новації мають відображати реальні потреби та очікування суспільства, лише тоді ці новації здатні забезпечити високу якість юридичної освіти, майбутньої професійної діяльності та юридичної практики.

СЕКЦІЯ 2

СУЧАСНІ ПАРАДИГМИ РОЗВИТКУ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

І. Ф. Коваль

*доцент, д-р юрид. наук, завідувач кафедри цивільного права і процесу
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

ОКРЕМІ ПИТАННЯ НЕДІЙСНОСТІ ДОГОВОРІВ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Договори є найбільш поширеною підставою залучення прав на об'єкти інтелектуальної власності до цивільного і господарського обороту. Вони становлять основу ринку прав інтелектуальної власності, забезпечуючи зв'язок інтересів творців, правовласників, користувачів, інвесторів, інших учасників обороту. Ринок прав інтелектуальної власності виконує функції регулятора розвитку інноваційної системи, стимулювання інноваційної діяльності, забезпечення комерціалізації інтелектуальних продуктів. У цьому контексті важливе значення має стабільність і передбачуваність зобов'язальних правовідносин, які опосередковують функціонування такого ринку. Тому визнання договорів щодо передання майнових прав інтелектуальної власності недійсними призводить до того, що такі договори не створюють бажаних юридичних наслідків (у вигляді набуття, зміни або припинення прав і обов'язків), що негативно впливає на розвиток договірних відносин у цій сфері.

Відповідно до ст. 215 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені частинами першою - третьою, п'ятою та шостою ст. 203 цього Кодексу. Вказані вимоги пред'являються до змісту, форми, учасників правочину, їх вільного волевиявлення. Зазначені положення поширюються і на договори, які укладаються щодо прав інтелектуальної власності. Разом з тим, специфіка останніх зумовлює наявність в спеціальних законах окремих положень, зокрема про недійсність умов договорів, які можна розглядати як прояви загальних підстав недійсності правочинів. Так, відповідно до ч. 4 ст. 1112 ЦК України, умови договору про створення за замовленням і використання об'єкта права інтелектуальної власності, що обмежують право творця цього об'єкта на створення інших об'єктів, є нікчемними. Щодо об'єктів авторського права подібне положення передбачено в ч. 7 ст. 33 Закону України «Про авторське право і суміжні права»: «Умови договору, що обмежують право автора на створення майбутніх творів на зазначену у договорі тему чи у зазначеній галузі, є недійсними». Наведені норми фактично конкретизують загальну підставу недійсності правочину, а саме «Зміст правочину не може суперечити цьому Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам

держави і суспільства, його моральним засадам» (ч. 1 ст. 203 ЦК України). У даному випадку йдеться про заборону включення до змісту договору положень, які обмежують правоздатність автора у створенні нових об'єктів інтелектуальної власності та право на свободу творчої діяльності.

Однією з підстав недійсності договорів у сфері інтелектуальної власності є недотримання вимог до їх форми. Згідно ч. 2 ст. 1107 ЦК України, «Договір щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності укладається у письмовій формі. У разі недодержання письмової форми договору він є нікчемним». Поряд із письмовою формою, яка забезпечує формалізацію волевиявлення сторін договору, ч. 1 ст. 1114 ЦК України передбачає можливість державної реєстрації таких договорів на вимогу його сторін. При цьому у ч. 2 цієї ж статті закріплено, що «Факт передання виключних майнових прав інтелектуальної власності, які відповідно до цього Кодексу або іншого закону є чинними після їх державної реєстрації, підлягає державній реєстрації». Отже, договори, які опосередковують передання прав на такі об'єкти, як винахід, корисна модель, промисловий зразок, торговельна марка, не підлягають обов'язковій державній реєстрації, тоді як факти передачі вказаних прав, в тому числі за вказаними договорами, мають бути зареєстровані. Іншими словами, держава прагне вести, насамперед, облік відомостей щодо набуття, зміни і припинення прав на об'єкти промислової власності шляхом внесення відповідних записів до державних реєстрів. Таке бачення підтверджується і роз'ясненням, викладеним в п. 67 Постанови Пленуму ВГС України «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності» від 17.10.2012 № 12, а саме: «оскільки право інтелектуальної власності на знак для товарів і послуг набувається з моменту відповідної реєстрації, то й договір про передання виключних майнових прав на такий об'єкт хоча й має виконуватися сторонами з моменту його підписання, але безпосередньо не надає новому власникові виключних майнових прав на знак для товарів і послуг, які переходять до нього лише з моменту здійснення державної реєстрації».

За своїм правовим значенням державна реєстрація договору засвідчує факт вчинення правочину, але має значення для його укладення лише у випадках, передбачених законом. За загальним правилом, договір вважається укладеним, якщо сторони в належній формі (усній або письмовій) досягли згоди з усіх істотних умов договору. Тож, для визнання факту укладення договору у сфері розпорядження правами інтелектуальної власності достатнім є дотримання письмової форми. Наявність або відсутність державної реєстрації договору не впливає на його укладення. Така реєстрація виконує роль додаткової гарантії захисту інтересів сторін договору, оскільки надає їм впевненості у чинності прав, що є предметом договору, зменшує ризики невиконання договору, визнання його недійсним і т.д.

Таким чином, відсутність державної реєстрації договору щодо розпорядження правами інтелектуальної власності не тягне недійсність такого договору, проте для виникнення відповідного права у набувача потрібна

державна реєстрація передання прав. Цей висновок має важливе значення з огляду на ст. 210 ЦК України, якою передбачено, що правочин підлягає державній реєстрації лише у випадках, встановлених законом. Такий правочин є вчиненим з моменту його державної реєстрації. Тому з огляду на назву ст. 1114 ЦК України – «Державна реєстрація договорів щодо розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності» в цій статті доцільно передбачити, що відсутність державної реєстрації вказаних договорів не впливає на їх чинність.

Не вирішено в законодавстві питання про чинність ліцензійних договорів, які укладені на підставі патенту, визнаного недійсним. Беручи до уваги, що патент вважається недійсним з моменту його видачі, невизначеною є юридична доля ліцензійних договорів і ліцензійних платежів, які вже сплачені на користь патентовласника до визнання патенту недійсним.

У науці пропонуються різні варіанти вирішення вказаної проблеми, зокрема, шляхом визнання ліцензійних договорів, укладених на підставі анульованого патенту, недійсними, а всіх платежів, отриманих патентовласником, – безпідставним збагаченням¹. Такий погляд видається дискусійним, оскільки у разі визнання ліцензійного договору недійсним порушується принцип збалансування і зваженості інтересів його сторін, який становить важливу гарантію обрання суб'єктами господарювання цієї правової форми передачі прав. Конструкція повернення безпідставно набутого майна (платежів) правовласником здатна забезпечити відновлення майнового становища лише однієї сторони договору – ліцензіата, більш того, це призведе до протилежної ситуації – безпідставного збагачення самого ліцензіата, оскільки, з одного боку, йому повертаються сплачені ліцензіару платежі і водночас, з іншого боку, він не позбавляється вигід (прибутку), набутих у результаті використання об'єкта інтелектуальної власності за договором (тобто двосторонньої реституції не відбувається). Ліцензіар, у свою чергу, повертаючи одержані за час дії договору ліцензійні платежі користувачу, в обмін нічого не отримає, оскільки передане за договором право на використання винаходу не існує. Такий підхід може стати суттєвою перешкодою на шляху розвитку договірних відносин у цій сфері, адже, як відомо, будь-який патент на корисну модель, промисловий зразок, завжди є потенційно уразливим з точки зору його дійсності, оскільки видається без проведення кваліфікаційної експертизи («під відповідальність» заявника).

Для вирішення цього питання корисним є досвід інших країн, які прямо врегулювали зазначені відносини в законодавстві. Так, у Патентному законі Республіки Казахстан зазначено, що ліцензійні договори, укладені на основі патенту, визнаного недійсним, зберігають свою дію в тій мірі, в якій вони були

¹ Гаресев Є. Ш. Правова охорона винаходів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право»; Одеська національна юридична академія. Одеса, 2007. (с. 122).

виконані до моменту прийняття рішення про недійсність патенту¹ (п. 1 ст. 30). Видається, що наведений підхід більшою мірою враховує майнові інтереси обох сторін ліцензійного договору, припиняючи їх відносини на майбутнє без застосування наслідків недійсності договору. Тому з огляду на зазначене, в національному законодавстві доцільно встановити правило, що у разі визнання патенту недійсним ліцензійний договір припиняється з моменту такого визнання, якщо інше не передбачено договором. При цьому сторони відповідного договору не позбавляються можливості на свій розсуд встановлювати інші правові наслідки недійсності патенту в межах їх договірних взаємовідносин.

Потребує законодавчого визначення і питання про недійсність договорів щодо прав інтелектуальної власності, укладених одним з подружжя без згоди другого з подружжя. Слід зазначити, що в законодавстві прямо не передбачено, що у подружжя виникають спільні права інтелектуальної власності, якщо вони набуті під час шлюбу. Сімейний кодекс України (далі – СК України) об'єктом права спільної власності подружжя визнає «майно», а відповідно до ч. 1 ст. 190 ЦК України поняття «майно» охоплює окрему річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки; при цьому майнові права визнаються речовими правами (ч. 2 ст. 190 ЦК України).

З огляду на зазначене, немає достатніх законодавчих підстав поширювати норми про спільну сумісну власність подружжя на майнові права інтелектуальної власності, які набуті одним з подружжя за час перебування в шлюбі. Разом з тим деякі норми СК України можуть застосовуватися до майнових відносин, пов'язаних з інтелектуальною власністю, а саме: об'єктом права спільної сумісної власності є заробітна плата, пенсія, стипендія, інші доходи, одержані одним із подружжя (ч. 2 ст. 61); якщо одним із подружжя укладено договір в інтересах сім'ї, то гроші, інше майно, в тому числі гонорар, виграш, які були одержані за цим договором, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя (ч. 3 ст. 61).

Подібна трактовка знаходить підтвердження у судовій практиці, зокрема в рішенні суду у справі за позовом дружини покійного чоловіка, який був співавтором винаходу, про визнання недійсним договору про передання прав на цей винахід відповідачу. Позивачка, серед іншого, вважає, що померлий чоловік не міг укласти даний правочин без її дозволу, оскільки такі правочини виходять за межі дрібних побутових, а тому згода позивачки повинна була бути надана обов'язково. Суд зазначив, що право дозволяти використання об'єкта інтелектуальної власності, як одне з різновидів майнового права, не належить до права спільної сумісної власності подружжя, тому дозвіл позивачки на укладення оспорюваних правочинів потрібен не був.

¹Амангельды А.А. Недействительные сделки в сфере права интеллектуальной собственности. URL: <https://power-law.kz/zhurnal-sobyitij/nedejstvitelnyie-sdelki-b-sfere-prava-intellektualnoj-sobstvennosti>

Також суд визнав, що у даному випадку позивач має право лише на грошову винагороду за результатами укладання оспорюваних правочинів¹.

В іншій справі суд дійшов висновку, що права інтелектуальної власності на торговельні марки, набуті одним із подружжя під час шлюбу, є об'єктом спільної сумісної власності подружжя. В обґрунтування такої позиції суд послався на Рішення КС України у справі № 1-8/2012 за конституційним зверненням приватного підприємства «ІКІО» щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 61 Сімейного кодексу України від 19 вересня 2012 р., в якому вказано, що до складу підприємства як єдиного майнового комплексу входять усі види майна, призначені для його діяльності, включаючи земельні ділянки, будівлі, споруди, устаткування, інвентар, сировину, продукцію, права вимоги, борги, а також право на торговельну марку або інше позначення та інші права, якщо інше не встановлено договором або законом. З огляду на це, суд першої інстанції стверджує, що КС України дійшов висновку, що право на торговельну марку може бути об'єктом права спільно сумісної власності подружжя за умови набуття цього права одним із подружжя під час шлюбу². Слід звернути увагу на неточність трактування судом першої інстанції рішення КС України в частині визнання права на торговельну марку об'єктом спільної сумісної власності подружжя, адже в даному рішенні викладена лише його позиція щодо права на торговельну марку як складової частини єдиного майнового комплексу. Проте питання належності права на торговельну марку до об'єктів права спільної сумісної власності подружжя в інших випадках в даному рішенні не досліджувались.

Не склалась однакова судова практика вирішення спорів про визнання недійсними договорів щодо розпорядження правами інтелектуальної власності, укладених без письмової згоди другого з подружжя, і на рівні Суду касаційної інстанції. В одному випадку судом визнано такий договір недійсним за тією підставою, що відчуження майнових прав на об'єкт інтелектуальної власності, який є спільним майном подружжя, відбулось без отримання письмової згоди позивача, в іншому – суд дійшов висновку про те, що недодержання письмової форми згоди одного з подружжя на укладення договору другим з подружжя, не є безумовною підставою для визнання такого договору недійсним, а може розглядатися лише в контексті недобросовісних дій сторін за угодою³.

Верховним Судом України в Постанові від 22 червня 2017 року у справі і № 6-3058цс16 висловлена правова позиція, відповідно до якої законодавством не встановлено недійсності правочину при відчуженні спільного сумісного майна подружжя без письмової згоди одного з подружжя, а тому при розгляді спорів про розподіл цінного спірного майна та визнання

¹Рішення Дарницького районного суду м. Києва від 27 січня 2016 р. у справі № 753/5780/14-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/55366146>

²Рішення Шевченківський районний суду м. Києва від 21 жовтня 2014 р. у справі № 761/6978/14-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41113824>

³Постанова Верховного Суду України у справі № 6-3058цс16 від 22.06.2017 р. (згода другого з подружжя на укладення договорів) URL:

[http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/3AB48DAC5F626FBAC225814F0029D8D5](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/3AB48DAC5F626FBAC225814F0029D8D5)

недійсними правочинів з відчуження такого майна без письмової згоди одного з подружжя, за наявності згоди другого з подружжя, суди мають виходити з права одного з подружжя на відповідну компенсацію вартості відчуженого не в інтересах сім'ї майна. Також з аналізу частини другої статті 369 ЦК України та частини другої статті 65 СК України у їх взаємозв'язку зроблено висновок, що укладення одним з подружжя договору щодо розпорядження спільним майном без згоди другого з подружжя може бути підставою для визнання такого договору недійсним лише в тому разі, якщо суд установить, що той з подружжя, хто уклав договір щодо спільного майна, та третя особа – контрагент за таким договором, діяли недобросовісно, зокрема, що третя особа знала чи за обставинами справи не могла не знати про те, що майно належить подружжю на праві спільної сумісної власності, і що той з подружжя, хто укладає договір, не отримав згоди на це другого з подружжя¹.

Для законодавчого вирішення вказаного питання важливо визначити правовий режим майнових прав інтелектуальної власності, набутих одним з подружжя за час шлюбу. У разі поширення на майнові права інтелектуальної власності, набуті під час шлюбу, режиму спільного майна доцільно враховувати, що договори про передання майнових прав інтелектуальної власності опосередковують, як правило, не побутові інтереси, а професійну, підприємницьку (інноваційну) діяльність одного з подружжя, і необхідність обов'язкової згоди на їх укладання з боку іншого подружжя може ускладнити або блокувати здійснення цієї діяльності (через відсутність спеціальних знань, досвіду, інформації тощо). Крім того, якщо об'єкт інтелектуальної власності створено в процесі виконання трудових обов'язків одного з подружжя, співвласником прав може виступати і його роботодавець. Тому для захисту майнових інтересів одного з подружжя у разі укладення договору у сфері інтелектуальної власності другим з подружжя доцільно передбачити правило, згідно з яким, якщо одним із подружжя укладено договір щодо прав інтелектуальної власності, які належать подружжю спільно, то гроші, інше майно, в тому числі гонорар, які були одержані за цим договором, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

¹ Постанова Верховного Суду України у справі № 6-3058цс16 від 22.06.2017 р. (згода другого з подружжя на укладення договорів) URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/3AB48DAC5F626FBAC225814F0029D8D5](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/3AB48DAC5F626FBAC225814F0029D8D5)

О. О. Коваленко

доцент, д-р юрид. наук, професор кафедри цивільно-правових дисциплін, господарського та трудового права Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

БАЛАНС ІНТЕРЕСІВ СТОРІН ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ – ОСНОВНА ЗАСАДА РОЗВИТКУ ТРУДОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Становлення трудового права України за радянських часів відбувалося під впливом авторитарної ідеології, властивої тому періоду, і мало чим відрізнялося від трудового права інших країн, що входили до складу Радянського Союзу. Сьогодні, розвиток сучасного трудового права України має відчувати на собі вплив, перш за все, міжнародного трудового права - як системи норм, що встановлюють, найбільш прийнятні для соціальних і правових держав, зразки правового регулювання відносин у сфері праці, які є досягненнями людської цивілізації і взірцем для наслідування; а також, вплив трудового права зарубіжних країн - як тих, які мають розвинену ринкову економіку, так і тих, які її тільки розвивають.

Практично зі здобуттям незалежності України, вчені-трудовики і державні діячі обговорюють питання про необхідність прийняття нового Трудового кодексу, який би враховував сучасні реалії розвитку суспільства і держави. Однак, і досі, в Україні відносини в сфері трудового права продовжують регулюватися КЗпП України 1971 р, хоча і з внесеними до нього змінами та доповненнями. У свою чергу, щодо чинного КЗпП України утворилася дилема: можновладці, а також роботодавці звинувачують його в тому, що він не відповідає новим умовам господарювання, містить декларативні положення, які унеможливають або істотно ускладнюють механізм ефективної реалізації права на працю. А профспілки – представники працівників, навпаки вважають цей кодекс більш ефективним у регулювання трудових відносин ніж проект Трудового кодексу, що пропонується на заміну останнього. На сьогоднішній день, прийти до консенсусу щодо особливостей правового регулювання найманої праці і відповідного їх відображення в тексті нового кодифікованого акту зазначеним суб'єктам, на жаль, не вдається.

Проблема полягає в розбіжності поглядів на моделі правового регулювання відносин у сфері праці з боку роботодавців і працівників. І в цьому протиставленні, поки що, виграють роботодавці, бо, залишаючись економічно більш сильною стороною - в силу володіння матеріальними засобами, засобами виробництва, а значить і важелями впливу на політиків і законодавців, саме їх погляди лягли в основу змісту норм проекту Трудового кодексу України, який прийнятий в першому і очікує на друге читання Верховною Радою України.

Що стосується можливостей працівників змінити ситуацію, слід сказати, що основними формами протидії прийняття проекту Трудового кодексу є численні публікації представників трудящих, особливо профспілок, і незаангажованих вчених-трудовиків, а також їх обговорення в ЗМІ. Стрижнем

всіх цих публікацій є твердження про те, що цей законопроект суттєво обмежує трудові права, і, не дивлячись на те, що шквал критики сприяв тому, що «найбільш кровожерливі положення були вилучені, то, що залишилося, все одно виглядає непривабливо». Адже якщо порівняти ступінь захищеності працівника в КЗпП і в проекті Трудового кодексу, то перевага буде на боці КЗпП України.

Здається, що рішення проблеми описаного протиборотства сторін лежить на поверхні. Бо принципом, який повинен лежати в основі змісту норм проекту Трудового кодексу є встановлення балансу інтересів сторін трудового договору, який в змозі забезпечити удосконалення правового регулювання трудових і тісно пов'язаних з ними відносин. Саме збалансований підхід в регулюванні трудових відносин, що враховує інтереси обох сторін трудового договору, окреслює перспективи розвитку трудового права і наближає Україну до європейської спільноти. Адже сучасні розвинені європейські країни пишаються не тільки розвинутою ринковою економікою, а й її соціальною спрямованістю, яка досягається, насамперед, заходами щодо поліпшення правового становища працівників.

Висновок саме про такі перспективи для України випливає з наступного. Прагнучи розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу, Верховна Рада України від імені українського народу, в Конституції України закріпила в ст.24 принцип, відповідно до якого, громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Застосування цього принципу для правового регулювання відносин у сфері праці об'єктивно означає, що і роботодавець, і працівник рівні перед законом. Отже, норми закону повинні в рівній мірі охороняти їх права і надавати рівні можливості в їх реалізації. Інакше кажучи, норми, що регулюють трудові відносини, повинні будуватися на балансі інтересів сторін трудового договору, досягнення якого допоможе збалансувати також і інтереси суспільства і держави і направити їх в єдине русло, а отже, допоможе уникнути протистояння і потрясінь в соціально-економічному житті України, досягти стабільності і зростання добробуту її громадян.

Тому, на етапі реформування трудового права України, коли закладається стратегічний напрям його розвитку, необхідно мати на увазі те, що у нормах трудового права особистість отримує можливість задоволення свого інтересу. Саме в цій якості трудове право, перш за все, і необхідно людині – творцю матеріальних та духовних благ, які забезпечують можливість існування та розвитку цивілізації. Отже, розвиток трудового права України має базуватися на балансі інтересів сторін трудового договору, що, з рештою, трансформується в соціальний баланс інтересів держави, власників виробництва і власників унікальної, властивої тільки людині здатності - здатності до праці. Останній, у свою чергу, є необхідною умовою побудови громадянського суспільства в Україні в третьому тисячолітті.

О. Г. Турченко

доцент, канд. юрид. наук, завідувач кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права Донецького національного університету імені Василя Стуса

КОНЦЕПЦІЯ БЕЗПЕКИ ЯК НАУКОВА КАТЕГОРІЯ

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. людство опинилося в транзитному стані: біполярний світопорядок зруйнований, однополярний – не відбувся, багатополарний – ще не склався. Світові процеси формуються трьома геополітичними силами – транснаціональним співтовариством, західною цивілізацією й сукупністю цивілізацій східного типу, кожна із зазначених сил прагне до світового домінування. Загрози безпеці ускладнилися, набули нового змісту і глобального масштабу. Трансформаційні процеси в системі міжнародних відносин призвели до виникнення нового комплексу проблем безпеки – загроз, викликів і ризиків нетрадиційного ряду, що відрізняються від традиційних, військово-стратегічних загроз параметрами свого впливу на сучасні держави і транскордонним характером. Загрози, що виникають, усе більше й більш детермінуються структурними примусами транснаціонального характеру.

Як наголошується в щорічному звіті Генерального Секретаря ООН за 1998р., усупереч очікуванням, невизначеність і непередбачуваність у низці галузей міжнародних відносин залишаються найбільш серйозними загрозами для міжнародної безпеки. З одного боку, деякі держави, які не здатні забезпечити надійне управління й захист для власного населення, довели справу до кривавих внутрішніх конфліктів, тим самим підриваючи безпеку в різних частинах світу.

З іншого боку, поширення зброї масового знищення та небезпечних військових технологій створило велику потенційну загрозу для глобальної безпеки. Відповідно, проблема безпеки дедалі очевидніше входить до контексту взаємозв'язків між державною і транснаціональною сферами, що постійно посилюється.

Усе зазначене породжує необхідність вироблення якісно нових підходів до осмислення глобалізації безпеки, нових концепцій безпеки.

Термін концепція (від лат. *conceptio* – розуміння) в академічних словниках трактується, як правило, однаково: як система поглядів на ті чи інші явища, процеси; спосіб розуміння, трактування певних явищ, подій; засаднича ідея певної теорії¹, система понять про ті чи інші явища, процеси; спосіб розуміння, тлумачення якихось явищ, подій; основна ідея будь-якої теорії².

Наукову концепцію ж розуміють як систему поглядів, теоретичних положень, основних думок щодо об'єкта дослідження, які об'єднані певною

¹ Кондаков Н.И. Логический словарь. М.: Наука, 1971. С. 228 (656 с.)

² Філософський енциклопедичний словник / Редкол.: В. І. Шинкарук (голова), Є.К. Бистрицький, М.О. Булатов та ін. К.: Абрис, 2002. С.301 (744 с.)

головною ідеєю; трактування якого-небудь процесу або явища, основну точку зору на предмет і об'єкт дослідження, певний спосіб розуміння.

В.В. Налімов говорить, що «концепції ... треба роз'яснювати, концептуальний характер термінів створює підвищений поліморфізм мови науки. Чим глибше і складніше концепція, кодована терміном, тим більше його поліморфізм»¹.

Відповідно, викладення будь-якої наукової концепції вимагає уточнення певних термінів і визначень, використовуваних для опису процесів і явищ.

У свою чергу, в сучасних наукових дослідженнях питання безпеки все частіше зустрічається точка зору про міждисциплінарність вчення про безпеку. Наприклад, А.Д. Урсул зазначає, що «проблема безпеки в тому чи іншому вигляді існує, якщо поки не у всіх, то в більшості наукових дисциплін, які вивчають вищі форми еволюції матерії, тобто має не тільки реальний міждисциплінарний, але і потенційно загальнонауковий характер»².

Відображення ситуації з безпекою в свідомості суб'єкта (фізичної або юридичної особи) визначає його оцінки безпеки, які можуть істотно відрізнятися від реальності, в залежності від повноти і глибини знань про ситуацію, про форми і сили впливу змін на стан і т.п.

Оцінки безпеки, якими володіє суб'єкт, тобто його знання, отримані ним або самостійно на основі досвіду і інтуїції, або спеціально виробляються на основі вивчення ситуації, в тому числі за допомогою фахівців, визначають його почуття безпеки (небезпеки), яке, в свою чергу, або спонукає суб'єкта до пошуку (розробки) шляхів підвищення безпеки, або ж дозволяють переключити його активність і ресурси на інші цілі.

У довідковій літературі дефініція «безпека» трактується як: стан, коли комусь або чомусь ніщо не загрожує³; стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави від зовнішньої і внутрішньої загрози⁴. Крім того, наголошується, що безпека - це стан, що не викликає занепокоєння.

Вчені розглядають категорію «безпека»: з одного боку, як стан відсутності різного роду небезпек і загроз, здатних завдати непоправної шкоди (збитків) життєво важливим інтересам людини; з іншого, як стан захищеності від суспільної небезпеки кримінально караного діяння.

З урахуванням раніше проведених досліджень пропонується безпеку (загальну, національну) розглядати як складову світового порядку або правової системи держави відповідно, покликану забезпечити стан захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і

¹ Налімов В.В. Імовірнісна модель мови. Про співвідношення природних і штучних мов. М.: Наука, 1979. С. 45.

² Урсул А.Д. Проблемы безопасности и устойчивого развития: эволюционный подход и междисциплинарные перспективы. Вопросы безопасности. 2014. №5. С.1-62. URL: http://e-notabene.ru/nb/article_14221.html.

³ Сучасний тлумачний словник української мови : 60 000 слів / [За заг. ред. д-ра філолог. наук, проф. В. В. Дубічинського]. Х.: ВД «ШКОЛА», 2007. 832с.; Новий тлумачний словник української мови : [у 3 т.] / [Уклад.: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко]. К.: Вид-во «Аконіт», 2003. Т. 1 : А-К. 2003. 928с.

⁴ Юридична енциклопедія : [в 6 т.] / [Редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін.]. К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 1 : А-Г. 1998. 672 с.

держави, світового співтовариства шляхом створення умов для сталого розвитку на основі своєчасного виявлення, запобігання і нейтралізації реальних і потенційних загроз загальним інтересам в умовах інтеграційних процесів.

Наявні формулювання, незважаючи на певну своєрідність, свідчать про необхідність формування інших підходів до формування концепцій безпеки, зміщення акцентів з силових, оборонних заходів на прогресивний розвиток (спрямований на зростання організації системи безпеки, її структурованості, збільшення її інформаційного змісту, стійкості щодо негативних факторів), консенсус, випереджаючі рішення.

Л. М. Дорошенко

доцент, канд. юрид. наук, заступник декана юридичного факультету із заочної форми навчання, доцент кафедри цивільного права і процесу Донецького національного університету імені Василя Стуса

ЩОДО ГАРАНТІЙНОЇ ФУНКЦІЇ СТАТУТНОГО КАПІТАЛУ ГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ

В науковій літературі немає єдності щодо розуміння терміну «статутний капітал», який використовується у господарському, цивільному та податковому законодавстві. Так, О.Р. Кібенко пропонує розуміти під статутним капіталом зафіксовану установчими документами та оцінену учасниками сукупність вкладів, об'єднаних ними при створенні товариства для забезпечення його діяльності¹. О.С. Янкова розглядає статутний капітал як грошовий еквівалент майна, яке повинно передаватися товариству у вигляді внесків для забезпечення його діяльності та як оплати його учасниками отримуваних ними майнових прав². С.В. Глібко розуміє статутний капітал як суму вкладів учасників, що виконують функції джерел коштів товариства³. Як зауважує Г.В. Ільющенко, у понятті статутного капіталу зосереджено обліково-бухгалтерський підхід з правовим аспектом, і через нього простежується зв'язок між правовим режимом майна учасників, яке вноситься ними як вклади (оплата акцій) при створенні корпоративного підприємства, майна цього підприємства та корпоративних прав учасників господарських товариств⁴. Має місце і думка, що статутний капітал за сучасних умов потрібен лише для покриття витрат, пов'язаних із державною реєстрацією

¹ Кібенко Е.Р. Корпоративное право Украины: учеб. пособ. Х.: Эспада, 2001. С. 288.

² Янкова О.С. Правове регулювання статутного фонду комерційних організацій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец.: 12.00.04; НАН України. Ін-т екон.-прав. досліджень. Донецьк, 2000. С. 9.

³ Корпоративне право України: підручник / В.В. Луць, В.А. Васильєва, О.Р. Кібенко, І.В. Спасибо-Фатєєва та ін.; за заг. ред. В.В. Луця. К.: Юрінком Інтер, 2010. 384 с. С. 240.

⁴ Корпоративне право: навчальний посібник / О.В. Гарагонич, С.М. Грудницька, Е.Е. Бекірова, Ю.М. Бисага [та ін.]; за заг. ред. О.В. Гарагонича, С.М. Грудницької, К.:Видавничий Дім «Слово», 2014. С. 209.

підприємства, та для забезпечення його діяльності в початковий період існування¹.

При первісному створенні таких господарських товариств як АТ, ТОВ, ТДВ формується їх статутний капітал. Відповідно до положень ч. 1 ст. 14 Закону України «Про акціонерні товариства» статутний капітал товариства визначає мінімальний розмір майна товариства, який гарантує інтереси його кредиторів, і для цього виду товариств він становить 1250 мінімальних заробітних плат виходячи із ставки мінімальної заробітної плати, що діє на момент створення (реєстрації) акціонерного товариства. Згідно з положеннями ч. 1 ст. 12 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» від 06.02.2018 р., який набирає чинності 17.06. 2018 р., розмір статутного капіталу товариства складається з номінальної вартості часток його учасників, виражених у національній валюті України.

Виділяють наступні ознаки статутного капіталу: 1) він сформований за рахунок внесення учасниками вкладів у грошовому чи майновому вигляді; 2) статутний капітал є показником (або виразником) майна господарського товариства. Після внесення учасниками усіх вкладів до статутного капіталу (тобто після залучення майна на суму, що дорівнює загальному розміру статутного капіталу), останній вважається сформованим і відображається як такий у фінансовій звітності підприємства незалежно від способу і порядку подальшого використання вкладів підприємством; 3) в статутному капіталі всіх товариств, крім акціонерного, визначаються частки учасників, які за своєю природою є майновими правами⁴.

Статутний капітал виконує певні функції, через які розкриваються його сутність та призначення, зокрема, інвестиційну (стартову), інформаційну, регулятивну. Але основною функцією статутного капіталу, на нашу думку, є гарантійна. Розмір статутного капіталу свідчить про мінімальну вартість чистих активів товариства. Відповідно до статутного капіталу визначається мінімальний розмір майна підприємства, який гарантує інтереси його кредиторів.

Гарантійна функція статутного капіталу найбільше проявляється у товариствах, які займаються банківською, фінансовою діяльністю чи професійною діяльністю на фондовому ринку. Значення цієї функції посилюється додатковими вимогами щодо розміру та порядку формування статутного капіталу таких суб'єктів, необхідністю дотримання економічних нормативів та контролем з боку НБУ, Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, чи НКЦПФР.

Гарантійна функція характеризує майнові аспекти правового статусу товариства і розкриває значення статутного капіталу для третіх осіб, насамперед, кредиторів. Наприклад, законодавство України про акціонерні товариства містить норми, якими намагається забезпечити додержання

¹ Корпоративне управління: монографія / І. Спасибо-Фатєєва, О. Кібенко, В. Борисова; за заг. ред. проф. І. Спасибо-Фатєєвої. Х.: Право, 2007. 500 с. С. 262.

⁴ Корпоративне право: навчальний посібник / О.В. Гарагонич, С.М. Грудницька, Е.Е. Бекірова, Ю.М. Бисага [та ін.]; за заг. ред. О.В. Гарагонича, С.М. Грудницької, К.:Видавничий Дім «Слово», 2014. С. 209 - 210.

гарантійної функції статутного капіталу встановленням: по-перше, його мінімального розміру; по-друге, строків його формування. Із застосуванням такого підходу акціонерний капітал стає не надуманим фіктивним відбиттям первісно існуючого капіталу, а реальною вартістю активів АТ, що більше відповідає правовій природі відносин.

Закон до недавнього часу встановлював взаємозв'язок між статутним капіталом і вартістю чистих активів. Відповідно до ч. 4 ст. 144 ЦК України, якщо після закінчення другого чи кожного наступного фінансового року вартість чистих активів товариства з обмеженою відповідальністю виявиться меншою від статутного капіталу, товариство зобов'язане оголосити про зменшення свого статутного капіталу і зареєструвати відповідні зміни до статуту в установленому порядку, якщо учасники не прийняли рішення про внесення додаткових вкладів. Якщо вартість чистих активів товариства стає меншою від визначеного законом мінімального розміру статутного капіталу, товариство підлягає ліквідації. Аналогічне правило закріплено щодо статутного капіталу АТ (ч. 3 ст. 155 ЦК України).

Введення свого часу державного контролю за підтриманням статутного капіталу в ЦК України для ТОВ (ч. 4 ст. 144) і АТ (ч. 3 ст. 155) враховувало як висловлені в науці пропозиції, так і досвід зарубіжних країн – ФРН, Франції, РФ і ЄС. Така ж вимога передбачалася і в Законі України «Про АТ». У ч. 3 ст. 14 цього Закону (в ред. від 23. 12. 2010 р.) був встановлений конкретний термін – 10 місяців з дати настання невідповідності між заявленим статутним капіталом і розміром власних коштів, після закінчення якого товариство мало би усунути її або прийняти рішення про ліквідацію. Згодом ця норма була виключена, а положення ЦК України щодо АТ не діють. Іншими словами державний контроль за майновим станом АТ за результатами фінансового року на сьогодні виключений. У новому спеціальному законі, що регулює правове положення ТОВ та ТДВ теж не міститься норма, яка регулює співвідношення чистих активів і статутного капіталу та відсутня вимога щодо мінімального розміру статутного капіталу для таких видів товариств. Крім того, згідно з прикінцевими та перехідними положеннями нового Закону Про ТОВ та ТДВ статті 140-151 ЦК України виключені.

Тому з урахуванням того, що відносно ТОВ, ТДВ, АТ застосовуватимуться положення спеціальних законів на сьогоднішній день можна говорити про відсутність в принципі гарантійної функції статутного капіталу для захисту кредиторів ТОВ і ТДВ, мінімальний захист інтересів кредиторів АТ в зв'язку з наявністю в законодавстві вимоги про мінімальний розмір статутного капіталу і абсолютну відсутність державного контролю за підтриманням заявленого в статуті розміру статутного капіталу для цих видів господарських товариств.

Л. П. Амелічева

доцент, канд. юрид. наук, заступник декана з наукової роботи, доцент кафедри цивільного права і процесу Донецького національного університету імені Василя Стуса

ЛЮДИНОЦЕНТРИСТЬКА ПАРАДИГМА ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ ПОНЯТТЯ ГІДНОЇ ПРАЦІ В ТРУДОВОМУ ПРАВІ

В кінці ХХ – на початку ХХІ століть модернізація парадигми науки трудового права почала відбуватися на засадах нового типу світогляду – людиноцентризму (людиноцентричного підходу розуміння). Поступово й масштабно людиноцентризм як тип інноваційного мислення прийшов на заміну економцентризму (технократичного підходу розуміння) техногенної цивілізації, що базувався на раціоналізованих прагматичних імперативах та домінував у світі впродовж ХVІІІ – ХХ століть. Людиноцентризм в умовах глобалізації вже розглядається як нова якість філософсько-освітнього розуміння людини, котра сьогодні виходить за межі класичного антропоцентризму, гуманізму, моралізму, так і філософської антропології і персоналізму. Слід зауважити, що перехід до нового «людиноцентристського» суспільства можливий лише за умови переосмислення базових засад та орієнтирів побудови, функціонування й розвитку існуючих соціальних інститутів, появи й інституалізації нових соціальних понять, зокрема, й гідної праці, яка в цьому дослідженні буде вивчатися як трудове поняття.

Отже, повністю погоджуючись із думкою О.Т. Панасюка, що для трудового права аспект праворозуміння є надзвичайно актуальним¹, варто зауважити, що нині в науці трудового права саме людиноцентристка парадигма закладається як методологічна засада для встановлення умов праці² у трудових відносинах, а якщо бути більш точним, то гідних умов праці у світлі ще однієї важливої гуманістичної ідеї – концепції гідної праці³.

Далі лапідарно доцільно розглянути зміст поняття «гідна праця» та зясувати проблему його інституалізації у трудовому праві на сьогодні.

Необхідно вказати, що концепція гідної праці зародилася на зламі ХХ – ХХІ століть завдяки Міжнародній організації праці і саме завдяки зусиллям цієї інституції активно впроваджується в країнах, що розвиваються, за допомогою Програми гідної праці МОП та її фінансування розвинутими країнами – донорами. На сьогоднішній день важливість подальшої розробки цієї концепції та впровадження її в життя, зокрема, в соціально-трудої сфері, як ніколи є пріоритетним та затребуваним.

¹ Панасюк О.Т. Трудове право та динаміка зміни праворозуміння: соціологічний аспект. Форум права. 2009. № 3. С. 480. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2009_3_74

² Яковлев О.А. Людиноцентристка парадигма як методологічна засада встановлення умов праці. Проблеми кодифікації трудового законодавства України: Тези допов. учасн. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 квітня 2017 р.), за ред. М.І. Іншина, Київ: Прінт-Сервіс, 2017. С. 233.

³ Амелічева Л.П. Парадигма правового регулювання гідної праці як основний концептуальний напрям розвитку трудового права. Сучасна університетська правова освіта і наука: Мат-ли VІІІ Міжнар. наук.-практ. конф., (м. Київ, Нац. авіац. ун-т, 23 лютого 2018 р.). Том 2. Тернопіль: Вектор, 2018. С. 31-33.

За даними останнього дослідження Міжнародного бюро праці у 2018 році «Жінки та чоловіки в неформальній економіці: статистична картина» у світі на сьогодні налічується більше 60 відсотків зайнятого населення, які заробляють на життя на неформальній основі. Неформальність існує у всіх країнах незалежно від рівня соціально-економічного розвитку, хоча вона є більш поширеним явищем у країнах, що розвиваються. 2 мільярди жінок і чоловіків, що працюють в неформальній економіці, як правило, не за своїм вибором, а як наслідок браку можливості мати засоби до існування в офіційній економіці, позбавляється гідних умов праці.

Вказана проблема є світовою, тому наша держава не є виключенням з питань щодо її вирішення. Як вірно зауважує С.В. Вишневецька, одним із основоположних факторів сучасного інноваційного розвитку України є формування ефективної і адекватної сучасним викликам соціально-трудова сфери суспільства. Зважаючи на це, реалізація програми гідної праці виступає як глобальна необхідність сучасності, забезпечення якої покладає відповідні завдання на науку трудового права¹, зокрема, щодо введення в науковий вжиток поняття «гідна праця» та його інституалізації в трудовому праві.

Можна зазначити, що в науці трудового права на сьогоднішній день розроблені різні дефініції поняття «гідна праця»: 1) праця, яка з повагою сприймається суспільством, задовольняє індивіда своїми моральними, матеріальними, якісними, кількісними і змістовними характеристиками, не завдає шкоди здоров'ю та сприяє розвитку здібностей людини, охоплює шість ключових складових: можливість одержати роботу, праця в умовах свободи, гідна заробітна плата, ефективна зайнятість, ефективне соціальне партнерство і система соціального захисту трудящих²; 2) впливовий фактор генезису нових трудових відносин, поняття, яке може бути представлено у вигляді двох складових: можливість забезпечення гідного рівня життя, задоволення потреб людини (причому далеко вже не базових) й можливість самовираження³ й ін. Такі визначення мають більше загальнонаукову цінність й, на жаль, не містять характерних ознак, притаманних гідній праці як трудової категорії, що тісно пов'язана зі змістом базових понять трудового права «трудова угода», «трудова відносина». Як наслідок, відсутнє офіційне закріплення визначення гідної праці у трудовому законодавстві та й гальмується взагалі сам процес його інституалізації в трудовому праві.

В контексті даного дослідження варто зазначити, що в енциклопедичній літературі під поняттям «інституалізація (або інституціоналізація)» розуміється створення, розширення, скорочення, ліквідація, придушення, розвиток формальних і неформальних інститутів права...⁴. Найважливішими

¹ Вишневецька С.В. Вплив доктрини трудового права на удосконалення трудового законодавства. Актуальні питання удосконалення законодавства про працю та соціальне забезпечення: Тези доп. учас-в VII Міжнар. наук.-практ. конф., (м. Харків, 29 вересня 2017 р.). С. 55.

² Шабанов Р.І. Концепція гідної праці як стрижень активної державної політики у сфері зайнятості населення. Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту. Серія Право. 2014. Вип. 24. Том 2. С. 204.

³ Капліна Г.А. Інституалізація поняття гідної праці як чинник розвитку трудових правовідносин. Актуальні проблеми права: теорія і практика. № 29. 2014. С. 59 - 64.

⁴ Райзберг Б.А. Современный социэкономический словарь. М.: ИНФРА – М, 2009, С. 190.

передумовами цього процесу є: 1) виникнення визначених суспільних потреб у нових типах соціальної діяльності і відповідних їм соціально-економічних і політичних умов; 2) розвиток необхідних організаційних структур і пов'язаних з ними соціальних норм і регулятивів поведінки; 3) інтерналізація індивідами нових соціальних норм і цінностей, формування на їхній основі системи потреб особистості, ціннісних орієнтацій та очікувань цінностей й ін.¹ Вищезазначені загальнотеоретичні засади процесу інституалізації є базовими і для інституалізації в трудовому праві гідної праці.

Таким чином, все вищевикладене, дозволяє зробити висновки про наявність проблеми інституалізації гідної праці як трудово-правового поняття (в трудовому законодавстві не закріплена легітимна дефініція цього поняття, проаналізовані визначення гідної праці, запропоновані сучасними вченими трудового права, потребують уточнення й ін.). Проведений лапідарний аналіз загальнотеоретичних засад процесу інституалізації може стати опорним для подальших наукових досліджень проблеми інституалізації в трудовому праві поняття гідної праці.

О. І. Антонюк

*доцент, канд. юрид. наук, доцент кафедри цивільного права і процесу
Донецького національного університету імені Василя Стуса,*

ГЕНЕЗА НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИТРЕБУВАННЯ МАЙНА З ЧУЖОГО НЕЗАКОННОГО ВОЛОДІННЯ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЦИВІЛЬНИХ КОДИФІКАЦІЙ

Нормативне регулювання витребування майна з чужого незаконного володіння у Цивільних кодексах радянського періоду відображало пріоритетність державної форми власності, якій надавалася підвищена охорона. Захист права державної власності був абсолютним, а можливість витребування іншими власниками майна у добросовісного володільця обмежувалася. Так, згідно зі ст. 60 ГК УРСР 1922 р. від добросовісного набувача річ могла бути витребувана лише якщо вона була загублена або викрадена у власника. У примітці 1 до ст. 59 ЦК УРСР 1922 р. заборонялося колишнім власникам витребувати майно, що було експропрійоване на підставі революційного права або перейшло у володіння трудящих до 24 серпня 1922 р. Державні ж установи та підприємства (за якими майно закріплювалося на обмеженому речовому праві) могли витребувати речі від будь-якого набувача незалежно від способу відчуження. Подібне правило було закладено і у ЦК УРСР 1963 р. (ст. 146), а до предметів необмеженої віндикації було додано майно колгоспів, інших кооперативних і громадських організацій, та визнано за останніми право на позов про витребування такого майна.

Хоча у ст. 10 Конституції СРСР 1977 р. проголошувалося забезпечення державою однакового захисту різних форм власності, у ЦК УРСР 1963 р. не

¹ Соціолого-педагогічний словник, за ред. В.В. Радула. К.: «ЕксОб», 20004. С. 93.

були усунуті відмінності у захисті різних форм власності. У Конституції УРСР 1978 р. подібної норми не містилося.

У зв'язку з прийняттям Закону України «Про власність» ст. 146 була виключена з ЦК УРСР 1963 р. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 16 грудня 1993 року № 3718-ХІІ.

Єдиним майном, що у радянський період не могло бути витребуване у добросовісного набувача, були допущені до обігу у межах СРСР цінні папери на пред'явника, що містили зобов'язання виплати гроші. Зміни, що виключили їх віндикацію навіть у разі загублення або викрадення, були внесені до ЦК УРСР 23 травня 1925 р. (ст. 60¹). Подібні норми були закріплені й у ЦК УРСР 1963 р. (ст. 147) і ЦК України (ст. 389).

ЦК України не унаслідував радянську традицію необмеженої віндикації державного майна, що відповідає конституційному припису рівності всі форм власності (ст. 13 Конституції України).

У примітці 1 ст. 60 ЦК УРСР 1922 р. добросовісним визнавався набувач, якщо він не знав і не повинен був знати, що особа, у якої він придбав річ, не мала права її відчужувати. Аналогічне визначення давалося у ч. 1 ст. 145 ЦК України. У ч. 1 ст. 388 ЦК України у визначенні такого набувача замість словосполучення «повинен був» використане «міг».

У ЦК УРСР 1963 р. (ст. 83) була закладена додаткова гарантія захисту права державної власності – незастосування позовної давності до вимог про витребування державного майна з чужого незаконного володіння, що не було збережено у цивільній кодифікації 2003 року.

Також у ЦК УРСР 1963 р. (ч.ч.1, 3 ст. 145) було запроваджене загальне правило про те, що обмеження віндикації стосуються лише майна, придбаного добросовісним набувачем оплатно. Такий підхід закріплений і у ЦК України (ч.ч 1, 3 ст. 388) – власник має право абсолютної віндикації незалежно від добросовісності набувача, який набув майно безоплатно.

Крім того, у ЦК УРСР 1963 р. був розширений перелік підстав витребування майна у добросовісного набувача. На відміну від ст. 60 ЦК УРСР 1922 р. (передбачала серед таких підстав лише втрату та викрадення речі лише у власника) у ч. 1 ст. 145 ЦК УРСР 1963 р. закріплювалися такі підстави витребування майна у добросовісного набувача, як: 1) загублення власником чи особою, якій він передав майно у володіння; 2) викрадення у одного з них; 3) вибуття з їхнього володіння без їхньої волі іншим шляхом. Аналогічні норми передбачені й у ЦК України (ч. 1 ст. 388).

Набуття майна у порядку, встановленому для виконання рішень, відповідно до ЦК УРСР 1922 р. не було підставою для обмеження віндикації. У ЦК УРСР 1963 р. (ч.2 ст.145) та ЦК України (ч. 2 ст. 388) ця обставина була визначена підставою, що виключає віндикацію.

У ч. 5 ст. 48 Закону України «Про власність», а згодом і у ст. 396 ЦК України, відбулося розширення кола осіб, які мають право заявляти вимоги про витребування майна з чужого незаконного володіння, за рахунок суб'єктів

речового права на чуже майно. У цих випадках об'єктом захисту є відповідне речове право на чуже майно, а не право власності.

У ЦК УРСР 1922 р. (ст. 183) добросовісне придбання у неуправненого відчужувача речі за умови неможливості її витребування визнавалося підставою набуття права власності. ЦК УРСР 1963 р. аналогічної норми не містив, а майно, що не могло бути витребуване (у витребуванні якого було відмовлено), вважалося безхазяйним і переходило у власність держави. У ЦК України (ст. 330) зазначена підстава набуття права власності знову була передбачена.

Однак, у ст. 330 ЦК України, на відміну від ст. 183 ЦК УРСР 1922 р. (за якої власником міг стати лише добросовісний покупець), таке право визнавалося за будь-яким добросовісним набувачем, який набув майно оплатно. Крім того у ЦК України було передбачене набуття права власності за набувальною давністю (ст. 344), що виключає віндикацію.

Зазначені норми свідчать про надання пріоритету у захисті інтересів добросовісного набувача з огляду на публічний інтерес у стабільності цивільного обороту, що забезпечує справедливий баланс інтересів, покладаючи на власника негативні наслідки необачного обрання собі контрагента, та позбавляючи власника права на віндикацію, надаючи право на позов про відшкодування недобросовісним контрагентом збитків, що є проявом принципів «Hand muss Hand wahren» («рука за руку відповідає») і «Glauben gelassen hat, da muss man ihn suchen» («у того, кому ввірено, і слід шукати»). Такі норми не є відходом від принципу, виробленого у римському праві, «Nemo plus iuris ad alium transferre potest, quam ipse haberet» («ніхто не може передати більше прав, ніж має сам»), адже йдеться не про передання права власності, а про його набуття на підставі закону (ч.ч. 3, 5 ст. 11 ЦК України).

Т. В. Михайліна

доцент, канд. юрид. наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права та адміністративного права Донецького національного університету імені Василя Стуса

ДЕФОРМАЦІЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ ЯК ОДНА З ПРИЧИН ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ

Парадигмою теорії права на сучасному етапі можна назвати поділ правової поведінки на правомірну на неправомірну, проте, поруч із ними все частіше згадується зловживання правом. За висловом Т. Полянського, сучасне життя все гостріше окреслює проблему відповідального користування своїми правами і свободами, унеможливлення їх застосування на шкоду іншим суб'єктам права¹. Однак, як свідчить юридична практика, зловживання

¹ Полянський Т.Т. Зловживання правом (загальнотеоретичне дослідження): моногр. К.: Ред. журн. «Право України»; Х.: Право. 2013. 375 с. (с. 18-19).

правами й свободами є досить розповсюдженою формою поведінки у всіх сферах діяльності, з огляду на що деякі країни пішли шляхом законодавчої заборони подібних дій. Так, у Болгарії, ФРН та Японії принцип неприпустимості зловживання правом навіть знайшов своє конституційне закріплення¹. Разом з цим, у більшості правових систем світу така поведінка жодним чином не регламентована, і залишається у площині виключно юридичної практики (хоча її шкідливість і не оспорується), що робить зловживання правом однією з найбільш суперечливих категорій юриспруденції.

М. Хміль визначає зловживання правом як форму здійснення права, через яку заподіюється шкода іншим учасникам суспільних відносин шляхом здійснення права в протиріччі з його цільовим призначенням або здійсненням дій, що виходять за межі наданих законом прав, якщо такі межі й цілі здійснення права встановлені в законі. Він же класифікує зловживання правом на зовні правомірні, але такі, що суперечать „духу права” і протиправні (ті, що суперечать „букві закону”)². Тобто автор вказує на здатність зловживання правом відноситись як до правомірної, так і до неправомірної поведінки. Але можна повністю погодитись з О. Ганьбою, що протиправне зловживання правом цілком логічно переростає у правопорушення, зрощується з ним, внаслідок чого таке переростання втрачає всякий сенс³. Тому, наприклад, перевищення повноважень державним службовцем не можна вважати зловживанням правом, а слід кваліфікувати як правопорушення.

Попередній класифікації протистоїть думка науковців, які відносять зловживання правом до неправомірної поведінки⁴. Заслугує на увагу позиція В. Резнікової, яка наголошує на формальній правомірності зловживання правом⁵. Солідарність з нею виявляють Д. Тихомиров та Н. Харченко, але додають, що інколи зловживання правом може бути на межі між правомірною та неправомірною поведінкою⁶. Результати задіяння елементів методу правової компаративістики, висвітлені вище, створюють підґрунтя для підтримки даної тези, оскільки, з одного боку, за усіма своїми ознаками та принципами здійснення правомірної поведінки не може заборонятись. З іншого боку, немає формальних підстав для кваліфікації такої поведінки як неправомірної.

На відміну від типологічної приналежності зловживання правом, факт низької правосвідомості суб'єкта подібної поведінки є доконаним. У

¹ Хміль М.М. Принцип неприпустимості зловживання правом (теоретико-правові аспекти): автореф. дис. ... канд. юрид наук: 12.00.01; Національний університет внутрішніх справ. Х., 2005. 20 с. (с. 3).

² Хміль М.М. Принцип неприпустимості зловживання правом (теоретико-правові аспекти): автореф. дис. ... канд. юрид наук: 12.00.01; Національний університет внутрішніх справ. Х., 2005. 20 с. (с. 11, 12).

³ Ганьба О. Зловживання правом: аналіз наукових поглядів та авторське трактування окремих. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 1/2. С. 95-99. (с. 98).

⁴ Зінсу О.І. Роль навіювання в формуванні правової (юридично значущої) поведінки особистості. *Молодий вчений*. 2017. № 7(47). С. 370-374. (с. 371).

⁵ Резнікова В.В. Зловживання правом: поняття та ознаки. *Університетські наукові записки*. 2013. № 1(45). С. 23-35. (с. 34).

⁶ Тихомиров Д.О., Харченко Н.П. Зловживання правом як відхилення від правомірної поведінки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія „Право”*. Вип. 38. Т.1. С. 26-29. (с. 29).

фундаментальному дослідженні О. Рогача звертається увага на зловживання правом як відображення правового нігілізму¹. Проте, складно заперечити віддзеркалення у подібній поведінці всього спектру деформацій правосвідомості, а не виключно нігілістичного ставлення до права.

Таким чином, однією з причин поширення зловживання правом можна назвати деформації індивідуальної правосвідомості. Серед інших детермінант – низький рівень законодавства, значний сектор тіньових норм, недостатньо обґрунтована пеналізація певних діянь та проблеми їхньої кваліфікації. Тим не менше, базисом для попередження такого специфічного виду правової поведінки є все ж таки комплексне підвищення правосвідомості населення всіма доступними юридичними та позаправовими засобами, серед яких особливе місце займає правове виховання та заходи правової пропаганди і юридичної просвіти, в тому числі здійснювані через мережу юридичних клінік.

Е. А. Писарєва

*доцент, канд. юрид. наук, доцент кафедри цивільного права і процесу
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

ЩОДО ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ВІДНОСИН З ВИКОНАННЯ ЗАПОВІТУ

Питання юридичної природи відносин, які виникають при виконанні заповіту, завжди було актуальним і викликало інтерес науковців-правників. Глибокий аналіз відносин, що виникають при виконанні заповіту, проводився переважно в російській дореволюційній цивілістиці. Так, багато науковців вважали, що основу виконання заповіту складають відносини договірною представництва. Але серед цих вчених не було однієї спільної позиції розуміння того, кого саме представляє виконавець заповіту. А. Гордон і А.Х. Гольмстен вважали, що він представляє заповідача, А.М. Гуляєв – спадкоємців, Г.Ф. Шершеневич – спадкове майно, як своерідну юридичну особу². І лише С.А. Беляцкін вважав взагалі неприпустимим застосування до відносин, що виникають при виконанні заповіту, правил про представництво³, але не визначав, яку юридичну природу мають ці відносини. Отже, в дореволюційні часи перевага надавалася ідеї договірною представництва, на якій мала базуватися діяльність виконавця заповіту при виконанні ним останньої волі заповідача.

В 60-ті роки ХХ століття погляди на дане питання дещо змінилися. Так, А.А. Бугаєвський першим висловився проти використання ідеї представництва стосовно виконавця заповіту. Згодом цю позицію підтримали

¹ Рогач О.Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження. Ужгород: Ліра, 2011. 368 с. (с. 251-330).

² Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права. Т. 2 / Шершеневич Г.Ф. М. : Статут, 2005. 462 с. (Классика российской цивилистики). (с. 444-445).

³ Беляцкин С.А. Душеприказчик и суд. Сб. статей по гражданскому и торговому праву. Памяти проф. Габриэля Феликсовича Шершеневича. М. : Статут, 2005. С. 163–175. (с. 167-168).

В.О. Рясенцев, Г.М. Степаненко, В.І. Серебровський, який додав, що виконавець заповіту діє в суспільних інтересах. Б.С. Антімонов та К.О. Граве відкидали наявність відносин представництва з тим лише застереженням, що виконавець заповіту є «посібником» осіб, що закликаються до спадкування, та спадкоємців, які прийняли спадщину, не розкриваючи правового статусу цього «посібника»¹.

Після прийняття Основ цивільного законодавства Союзу РСР та союзних республік та нових Цивільних кодексів В.К. Дроніков першим висловився про те, що між заповідачем і виконавцем заповіту укладається договір на користь третьої особи, а взаємовідносини, які виникають між виконавцем заповіту та спадкоємцями, мають деяку схожість з відносинами, що виникають з договору доручення, але це лише зовнішня схожість, насправді ж тут виникають правовідносини іншого роду². Слід відзначити і позицію П.С. Нікітюка, який вказував, що до відносин з виконання заповіту мають застосовуватися відповідні положення Цивільного кодексу про представництво та договір доручення за аналогією.

Отже, за часів існування радянського права законодавство виходило з того, що виконання заповіту здійснюють за загальним правилом самі спадкоємці, визначені у заповіті.

Серед сучасних українських дослідників питання юридичної природи відносин, що виникають при виконанні заповіту, розглядалися, зокрема, С.Я. Фурсою та Є.І. Фурсою, які визначали ці правовідносини як спадкові і одночасно договірні, оскільки при цьому, на їх думку, повинен існувати по суті договір доручення. Є.О. Рябоконтюк кваліфікує це правовідношення як відносне (зобов'язальне), в якому виконавець заповіту зазвичай виступає у ролі боржника, на якого покладаються обов'язки стосовно реалізації останньої волі заповідача. З.В. Ромовська визначає виконавця заповіту як законного представника спадкоємців за заповітом³. В.В. Васильченко відкидає ідею представництва у відносинах з виконання заповіту, оскільки спадкодавець на момент виникнення повноважень виконавця заповіту помер і не може вважатися правоздатним суб'єктом. Не є, на його думку, виконавець заповіту і представником спадкоємців, тому що він виконує не їх волю, а лише вчиняє дії, визначені розпорядженням заповідача.

Підводячи підсумки тривалої наукової дискусії щодо юридичної природи відносин з виконання заповіту, слід вказати на існування двох основних протилежних позицій. Представники першої виходять з того, що в основі цих відносин є договірне представництво (договір доручення). Представники другої позиції заперечують як представницький характер цих відносин, так і наявність договірних засад. Вони виходять з того, що ці відносини хоча і носять зобов'язальний характер, але лежать в площині недоговірних відносин, а тому підставою їх виникнення є не договір, а

¹ Антімонов Б.С., К.А. Граве. Советское наследственное право. М. : Госюриздат, 1955. 264 с. (с. 189).

² Дроніков В.К. Наследственное право Украинской ССР. К. : Вища шк., 1974. 160 с. (с. 121-122).

³ Садихова Л. Спадкування за заповітом. Мала енциклопедія нотаріуса. 2009. № 2 (38). С. 80-81. (с. 80).

складний фактичний склад, основне місце в якому займає заповіт як односторонній правочин¹.

Договірний характер відносин з виконання заповіту має місце у разі призначення виконавця заповіту заповідачем за умови, що виконавець заповіту дає згоду на таке призначення в момент посвідчення заповіту; у разі виконання заповіту особою, що не входить до кола спадкоємців за заповітом, призначеною за ініціативою спадкоємців. В окреслених вище випадках йдеться про окремий договір – договір про виконання заповіту, який слід віднести до договорів про надання послуг. Відтак, існує два види договору про виконання заповіту, що обумовлюється його суб'єктивним складом. Так, у разі призначення виконавця заповіту заповідачем, договірні відносини ініціюються останнім, отже, заповідач виступатиме стороною за договором. Проте, у випадку призначення виконавця заповіту за ініціативою спадкоємців, саме вони виступатимуть стороною за договором.

У всіх інших випадках, а саме, коли призначення виконавця заповіту міститься в секретному заповіті; виконання заповіту здійснюється спадкоємцем, а також у випадках, коли призначення особи виконавцем здійснюється судом чи нотаріусом, договірні засади при виконанні заповіту призначеною особою відсутні. В зазначених вище випадках призначення виконавця заповіту відносини носять недоговірний зобов'язальний характер. Таке зобов'язання слід віднести до недоговірних зобов'язань, які виникають із односторонніх правочинів².

Таким чином, юридична природа досліджуваних відносин може бути як договірною, так і не договірною. Однак, незважаючи на неоднорідну юридичну природу, відносини з виконання заповіту слід віднести до зобов'язальних.

М. В. Удод

доцент, канд. юрид. наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права та адміністративного права Донецького національного університету імені Василя Стуса

ЗАХОДИ ПРИМУСУ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ

До методів впливу на свідомість і поведінку людей відносяться переконання й примус, які, являють собою два взаємопов'язаних, доповнюючих один одного, елемента механізму забезпечення належної поведінки у відносинах, що складаються в різних сферах суспільного життя, у тому числі, і у сфері забезпечення пожежної безпеки. Переконання й примус

¹ Баранкова В. Спадкування за заповітом: проблеми нотаріального оформлення. Мала енциклопедія нотаріуса. 2010. № 3(51). С. 61-65. (с. 63).

² Ковальчук Я. Механізми законодавчого обмеження свободи заповіту в країнах західноєвропейської системи права. Юридичний журнал. 2010. № 3. с. 97-101. (с. 99).

розрізняються за характером впливу на учасників суспільних відносин і за видом суб'єктів, що справляють такий вплив (державні, недержавні).

Примус являє собою діяльність державних і недержавних суб'єктів, спрямовану на формування у окремих осіб і соціальних груп свідомості необхідності добровільного додержання соціальних норм, що діють у сфері забезпечення пожежної безпеки. Переконавання як метод означає моральний, психологічний, матеріальний вплив суб'єкта забезпечення пожежної безпеки на волю й поведінку людей, який породжує, зміцнює й розвиває свідомість, відповідну до цілей і задач, що стоять перед системою пожежної безпеки, спонукає до свідомих дій, спрямованих на забезпечення пожежної безпеки. «Суть переконання полягає в тому, що воно є методом впливу на суспільні відносини, а його зміст включає комплекс багатоманітних конкретних форм впливу на свідомість і поведінку людей».

При правильно організованому здійсненні впливу на свідомість людей шляхом переконання, у більшості людей створюються внутрішні моральні стимули, потреба в забезпеченні пожежної безпеки. Переконавання у сфері забезпечення пожежної безпеки реалізується в таких конкретних формах, як виховання необхідності додержання вимог і правил пожежної безпеки; розповсюдження передового досвіду забезпечення пожежної безпеки; навчання населення заходам пожежної безпеки; роз'яснення правових норм, які встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами у сфері пожежної безпеки; протипожежна пропаганда; застосування заохочень за сумлінне виконання задач з забезпечення пожежної безпеки, аж до присвоєння почесних звань і нагородження державними нагородами і т. п.

Являючись основним соціальним методом, переконання не завжди виявляється ефективним способом впливу на поведінку й діяльність осіб, що перешкоджають здійсненню функцій, покладених на систему забезпечення пожежної безпеки. За таких умов, для досягнення відповідних цілей і задач у даній сфері, застосовується інший метод впливу на поведінку людей – метод примусу, який «традиційно розглядається в якості допоміжного методу впливу, що використовується в силу нерезультативності переконання».

Примус, на відміну від переконання, являє собою діяльність державних і недержавних суб'єктів, спрямовану на підкорення свідомості й волі окремих осіб, примушення їх до додержання соціальних норм, що діють у сфері пожежної безпеки. Громадсько корисні цілі досягаються шляхом впливу на моральну, майнову, організаційну, фізичну сферу конкретних суб'єктів права з метою примусити їх додержуватися певних правил поведінки.

Примус у сфері забезпечення пожежної безпеки реалізується за допомогою застосування уповноваженими державними й недержавними суб'єктами у встановленому порядку й у межах наданої їм компетенції спеціальних заходів до тих учасників суспільних відносин, дії яких призводять (можуть призвести) до виникнення пожеж або створюють перешкоди функціонуванню підсистем пожежної безпеки. Застосування різного роду примусових заходів у сполученні з багатоманітністю форм переконання

покликане створити необхідні умови для додержання правових норм, для впорядкування й охорони суспільних відносин, що складаються в системі забезпечення пожежної безпеки.

У залежності від суб'єктів, що використовують даний метод впливу, примус можна розділити на державний (який застосовується уповноваженими державними суб'єктами забезпечення пожежної безпеки) і недержавний, громадський (який застосовується недержавними суб'єктами забезпечення пожежної безпеки в межах наданої їм компетенції). За цією ж підставою державний примус розділяють на судовий і позасудовий.

Примус здійснюється на основі правових норм. При цьому, у залежності від підстав застосування й виду норм, які регулюють його застосування, державний примус у сфері забезпечення пожежної безпеки складають цивільно-правовий, кримінально-правовий, адміністративний та дисциплінарний примус. За цими ж критеріями дані види примусу поділяються на матеріально-правовий і процедурно-процесуальний примус.

Адміністративний примус є одним із видів державного примусу. Порядок його застосування регулюється нормами адміністративного права. Але слід зазначити, що адміністративно-правовими нормами регулюється також і порядок застосування заходів дисциплінарного примусу (у тій частині, що стосується окремих, визначених адміністративним законодавством категорій фізичних осіб).

Адміністративний примус від інших видів державного примусу відрізняється деякими ознаками, які зберігають своє значення і при функціонуванні системи забезпечення пожежної безпеки.

1. Заходи адміністративного примусу застосовуються переважно як засіб забезпечення державного управління (у даному випадку управління системою пожежної безпеки, як засіб підтримання стабільного протипожежного режиму).

2. Застосування даного виду примусу не завжди пов'язане із здійсненням адміністративного правопорушення, яке посягає на суспільні відносини, що складаються у сфері забезпечення пожежної безпеки (уведення певних обмежень у зв'язку із зростанням пожежної небезпеки).

3. Заходи адміністративного примусу і порядок їх застосування встановлюються не тільки законами України, але і нормативними актами органів виконавчої влади.

4. Адміністративний примус застосовується тільки уповноваженими на те державними органами (як правило, органами виконавчої влади), коло яких визначене нормативно-правовими актами України.

5. Застосування заходів адміністративного примусу не зв'язане відносинами субординаційної підлеглості і може бути використане по відношенню до широкого кола суб'єктів суспільних відносин, що складаються у сфері забезпечення пожежної безпеки.

6. Процесуальний порядок застосування заходів адміністративного примусу відрізняється досить високим ступенем оперативності, що підвищує ефективність їх реалізації.

Заходи адміністративного примусу, які застосовуються державними суб'єктами забезпечення пожежної безпеки, як і усі заходи адміністративного примусу взагалі, у залежності від цілей, моменту й порядку застосування поділяються на адміністративно-попереджувальні заходи, заходи адміністративного припинення і заходи адміністративної відповідальності (адміністративні стягнення).

Адміністративно-попереджувальні заходи застосовуються з метою попередження пожеж, відвернення й зниження шкоди від них, а також профілактики правопорушень, що здійснюються у сфері пожежної безпеки. Застосування даної групи норм проводиться, як правило, до моменту виявлення правопорушень чи безвідносно до правопорушень, при необхідності усунення умов, що загрожують пожежній безпеці об'єктів. До числа таких заходів, які застосовуються в сфері забезпечення пожежної безпеки, відносяться: перевірка протипожежного стану об'єктів різного призначення; установлення особливого протипожежного режиму; закриття ділянок території, що перебувають у пожежно небезпечному стані для перебування людей; обмеження або заборона доступу людей і транспорту до місць пожеж і на території, що до них прилягають; перевірка здійснення ліцензійної діяльності у сфері забезпечення пожежної безпеки та ін.

Заходи адміністративного припинення застосовуються з метою припинення правопорушень у сфері пожежної безпеки, відвернення наступу пожежно небезпечних наслідків, викликаних цими правопорушеннями, у тому числі виникнення пожежі і можливої шкоди від неї. Дана група заходів застосовується, як правило, у момент виявлення порушення правил пожежної безпеки або після нього.

До таких заходів відносяться: призупинення повністю або частково роботи підприємств і установ, експлуатації будівель і споруд, приміщень та інших об'єктів, що не відповідають вимогам пожежної безпеки; заборона виконання пожежно небезпечних робіт без наявності відповідного дозволу; припинення експлуатації транспортних засобів, технічний стан яких не відповідає вимогам пожежної безпеки; заборона використання пожежної техніки й устаткування не за призначенням та ін..

Адміністративні стягнення є своєрідною реакцією держави на вчинення адміністративних правопорушень, що перешкоджають нормальному функціонуванню системи забезпечення пожежної безпеки і «застосовуються з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, у дусі додержання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами».

Громадський примус на відміну від державного, застосовується недержавними суб'єктами забезпечення пожежної безпеки, але також на

підставі й у порядку, передбаченому правовими й корпоративними нормами. Громадський примус реалізується через громадську думку, виражену від імені усього суспільства чи окремих колективів.

Громадський примус у сфері забезпечення пожежної безпеки в залежності від характеру й порядку застосування заходів можна розділити на громадський вплив і дисциплінарний примус.

Заходи громадського впливу являють собою вплив органів місцевого самоврядування, трудових колективів, різних громадських об'єднань на свідомість і поведінку фізичних осіб, які перешкоджають нормальному функціонуванню підсистем забезпечення пожежної безпеки. Рішення про застосування таких заходів приймаються, як правило, на загальних зборах і справляють досить сильний моральний вплив, що виражається в засудженні вказаних дій і вчинків. До заходів громадського впливу відносяться, наприклад, громадський осуд, зобов'язання публічного вибачення й відшкодування завданої шкоди, клопотання перед керівництвом про звільнення з роботи або служби і т.п.

Дисциплінарний характер, громадський примус, як метод забезпечення пожежної безпеки, може мати місце тільки у випадку застосування дисциплінарних заходів впливу громадськими об'єднаннями по відношенню до своїх членів, і тільки на підставі статутів даних громадських об'єднань.

До дисциплінарних заходів громадського примусу відносяться зауваження, догана, сувора догана та інші заходи, які визначені статутними документами, аж до виключення із громадського об'єднання.

Н. В. Щербакова

*доцент, канд. юрид. наук, доцент кафедри цивільного права і процесу
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

ВИЗНАЧЕННЯ ОЗНАК ДОГОВОРІВ ПРО ЗЛИТТЯ (ПРИЄДНАННЯ) ГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ

Для багатьох українських суб'єктів господарювання проведення злиття та приєднання сприяє зміцненню позицій на ринку, поглибленню та розширенню спеціалізації виробництва, зниженню виробничих витрат, і, як наслідок, підвищенню конкурентоздатності продукції, а в окремих випадках являють собою чи не єдину можливість реалізації стратегії зовнішнього зростання.

Проблеми правового регулювання злиття та приєднання розглядалися в працях Б.П. Архіпова, О.М. Вінник, А.Є. Єфименка, В.С. Єм, Д.В. Жданова, О.Р. Кібенко, А.В. Коровайка, В.М. Кравчука, І.М. Кучеренко, Д.В. Ломакіна, І.В. Спасібо-Фатєєвої та інших. Між тим доопрацювання потребують етапи проведення злиття (приєднання), зокрема укладання договору про злиття (приєднання) між господарськими товариствами.

Однією із підстав виникнення реорганізаційного правовідношення при злитті та приєднанні між господарськими товариствами, зокрема акціонерними, виступає договір про злиття (приєднання) (ст. 81 Закону України «Про акціонерні товариства»).

Договірний характер відносин щодо злиття та приєднання визнається і в науковій літературі, проте природа та галузева приналежність договорів про злиття (приєднання) визначається вченими по-різному. Так, одні автори, зокрема Н.В. Козлова¹, В.С. Єм², Д.В. Жданов³, вважають, що договори про злиття (приєднання) є різновидами договору простого товариства. Інші – підкреслюють спорідненість, але не тотожність таких договорів (А.В. Коровайко⁴); вказують на те, що вони «виконують роль» засновницьких договорів (І.В. Спасибо-Фатеева⁶) або взагалі є самостійними договорами (Д.В. Ломакін⁷, Б.П. Архіпов⁸, І.Н. Кучеренко⁹).

Прибічники визнання договорів про злиття (приєднання) різновидом договору про спільну діяльність (договору простого товариства) (Н.В. Козлова, В.С. Єм, Д.В. Жданов) стверджують, що сторони в договорах про злиття (приєднання) зобов'язуються спільно діяти для досягнення відповідної загальної мети, як і в договорі про спільну діяльність (договорі простого товариства). Загальну мету сторін договору при злитті вони вбачають в створенні нової юридичної особи (правонаступника господарських товариств, що зливаються) та передачі активів і пасивів знову створеній юридичній особі, а при приєднанні – в припиненні юридичної особи, що приєднується, та передачі всіх майнових та немайнових прав і обов'язків до юридичної особи, що приєднує¹⁰.

Проте навряд чи можна погодитися із висловленою точкою зору про наявність підстав для віднесення договорів про злиття (приєднання) до зобов'язань із спільної діяльності (простого товариства). По-перше, в договорі про злиття створюється новий суб'єкт – юридична особа, тоді як в договорі про спільну діяльність (договорі простого товариства) учасники

¹ Козлова Н.В. Создание юридических лиц: взгляд в будущее. Хозяйство и право. 2000. № 1. С. 106-116. (с. 114).

² Ем В.С., Козлова Н.В. Гражданское право / Под общ. ред. проф. Е.А. Суханова. Том II. Полутом 2. 2-е изд. М.: БЕК, 2002. 517 с. (с. 323)

³ Жданов Д.В. Реорганизация акционерных обществ в Российской Федерации. М.: Лекс-Книга, 2002. 302 с. (с. 51).

⁴ Коровайко А.В. Реорганизация хозяйственных обществ. М.: НОРМА, 2001. 112 с. (с. 60).

⁵ Коровайко А.В. Договоры о слиянии и присоединении хозяйственных обществ. Хозяйство и право. 2001. № 2. С. 53-59. (с. 55).

⁶ Спасибо-Фатеева И.В. Проблемы реорганизации акционерных обществ. Предпринимательство, хозяйство и право. 1999. № 5. С. 6-11. (с. 6).

⁷ Ломакин Д.В. Договоры о создании и реорганизации юридических лиц. Законодательство. 2004. № 2. С. 44-52. (с. 50).

⁸ Архипов Б.П. Реорганизационные договоры о слиянии и поглощении акционерных обществ. Законодательство. 2002. № 10. С. 42-54. (с. 42).

⁹ Кучеренко І.М. Організаційно-правові форми юридичних осіб. К.: ДП «Юрид.вид-во «Аста», 2004. 327 с. (с. 60).

¹⁰ Козлова Н.В. Создание юридических лиц: взгляд в будущее. Хозяйство и право. 2000. № 1. С. 106-116. (с. 115).

¹¹ Ем В.С., Козлова Н.В. Гражданское право / Под общ. ред. проф. Е.А. Суханова. Том II. Полутом 2. 2-е изд. – М.: БЕК, 2002. 517 с. (с. 324).

зобов'язуються спільно діяти для досягнення певної мети без створення юридичної особи (ч. 1 ст.1130 ЦК України). По-друге, за договором про злиття (приєднання) внесення вкладів не відбувається, не створюється і спільне майно учасників, на відміну від договору простого товариства, в якому учасники вносять вклади в спільну діяльність (ст.1133 ЦК України). Майно, яке належало одним юридичним особам, за договором про злиття (приєднання) повністю переходить до іншої знову створеної юридичної особи та стає її власністю, тоді як в договорі про спільну діяльність виникає правовий режим спільної власності (ч.1 ст.1134 ЦК України). По-третє, договори про злиття (приєднання) опосередковують перехід всього комплексу прав та обов'язків від однієї юридичної особи до іншої, тобто має місце універсальне правонаступництво. Названа особливість досліджуваних договорів є несумісною із договором про спільну діяльність (договором простого товариства), який ні за яких обставин не є підставою для універсального правонаступництва. Більш того, перехід від однієї сторони до іншої всього комплексу прав та обов'язків повинен був би означати припинення договору про спільну діяльність, так як його стороною залишився б тільки один учасник. По-четверте, договори про злиття (приєднання) автоматично припиняються з моменту державної реєстрації знову створеної юридичної особи (при злитті) чи з моменту державної реєстрації змін установчих документів товариства (при приєднанні); тоді як договір про спільну діяльність укладається для встановлення довготривалих партнерських відносин¹ і припиняється із спливом строку дії договору, досягненням спільної господарської мети, або у зв'язку із настанням обставин, за яких досягнення мети є неможливим.

Представники другої точки зору, які визнають договір про злиття різновидом договору про створення господарського товариства, підкреслюють їх головну схожість – втрачають силу з моменту державної реєстрації товариства як юридичної особи, тобто із досягненням визначеної мети. Проте А.В. Коровайко вірно вказує на істотну різницю між цими двома договорами – це їх суб'єктний склад²³. Дійсно, сторонами договору про створення господарського товариства виступають фізичні та (або) юридичні особи, що уклали договір та набули статусу і прав учасників знову створеної юридичної особи. В той же час спірною убачається думка вказаного автора, що засновниками при злитті виступають учасники об'єднуючих товариств, які ухвалюють статут та формують керівні органи знову створеного товариства на загальних зборах. Саме відсутність такої фігури як засновник є однією із відмінних рис злиття як самостійної форми створення суб'єктів корпоративного типу, а також приєднання, при якому ніякого нового суб'єкту права не створюється.

¹ Резнікова В.В. Правове регулювання спільної господарської діяльності в Україні: дис. на здобут. ступ. канд. ...юрид. наук: 12.00.04. за спец. «господарське право, господарське-процесуальне право» / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2006. 242 с. (с. 97).

² Коровайко А.В. Реорганизация хозяйственных обществ. М.:НОРМА, 2001. 112 с. (с. 60).

³ Коровайко А.В. Договоры о слиянии и присоединении хозяйственных обществ. Хозяйство и право. 2001. № 2. С. 53-59. (с. 55).

Крім того, правовим результатом договору про злиття (приєднання) господарських товариств є перехід всього комплексу прав і обов'язків сторін, що не притаманно договору про створення господарського товариства, де сторони передають тільки частину свого майна як вклад для формування статного капіталу утворюючого суб'єкта, а інша частина залишається у власності засновників задля зменшення ризиків неотримання доходів від вкладеного майна. Відмежовуються ці договори і за своїми правовими наслідками виконання. Сторони договору про злиття після створення нового господарського товариства припиняють своє існування. Сторонами договору про приєднання є господарські товариства, одне із яких приєднується та припиняє своє існування як суб'єкт права. В той же час сторони договору про створення товариства продовжують своє існування та отримують додатковий елемент свого статусу – стають засновниками господарського товариства.

Наведені аргументи дозволяють підтримати висновок І.М. Кучеренко, що ці договори мають більше рис відмінних, ніж схожих¹. Д.В. Ломакін взагалі пропонує відносити договори про злиття (приєднання) до договорів четвертої групи², які в останні часи запропоновано виокремлювати в якості договорів загальноцільового типу поряд із традиційно визнаними: на передачу майна; на виконання робіт; з надання послуг.

При цьому виділяють різні цілі, які переслідують сторони договору про злиття (приєднання). Так, на думку Б.П. Архіпова, метою таких договорів є лише створення та припинення юридичних осіб, яке не зачіпає їх поточної діяльності³, А.В. Коровайко⁴, Д.В. Жданов⁵ вважають, що головною метою договору про злиття є створення нового суб'єкту задля зміцнення своїх позицій на відповідному ринку товарів, робіт, послуг, тоді як метою договору про приєднання – придбання цілісного майнового комплексу господарським товариством, до якого відбувається приєднання іншого товариства. Дещо інакше визначає правову мету договору про злиття (приєднання) О.В. Бакуліна. До правових цілей вона відносить: (1) захист прав суб'єктів (товариств, що реорганізуються, та учасників) від можливих зловживань та порушень з боку контрагентів за договором про злиття (приєднання); (2) взаємне багатостороннє врегулювання всіх істотних умов, на яких буде здійснюватися реорганізація шляхом злиття або приєднання⁶. Проте навряд чи можна погодитися із оцінкою учасників як контрагентів. Контрагентами можна вважати сторони договорів, які опосередковують відносини товарообігу, де сторони мають різновекторні інтереси. Зовсім по-іншому

¹ Кучеренко І.М. Організаційно-правові форми юридичних осіб. К.: ДП «Юрид.вид-во «Аста», 2004. 327 с. (с. 60).

² Ломакін Д.В. Договори о создании и реорганизации юридических лиц. Законодательство. 2004. № 2. С. 44-52. (с.50).

³ Архипов Б.П. Реорганизационные договоры о слиянии и поглощении акционерных обществ. Законодательство. 2002. № 10. С. 42-54. (с. 43).

⁴ Коровайко А.В. Реорганизация хозяйственных обществ. М.:НОРМА, 2001. 112 с. (с. 61).

⁵ Жданов Д.В. Реорганизация акционерных обществ в Российской Федерации. М.: Лекс-Книга, 2002. 302 с. (с. 51).

⁶ Бакулина Е.В. Решение о реорганизации и реорганизационный договор: содержание, условия и порядок принятия (утверждения). Законодательство. 2004. № 11. С. 23-32. (с. 24).

відбувається в договорах про злиття (приєднання). Саме тому що сторони переслідують спільну мету, це дозволяє зробити виняток із загального правила та визнати сторони партнерами, а не контрагентами.

В свою чергу Д.В. Ломакін вважає, що спільною метою договору про злиття (приєднання) є забезпечення проведення реорганізації юридичних осіб, яка опосередковує процедуру універсального правонаступництва¹, а наявність загальної мети дозволяє включити їх в самотійну договірну групу, яка отримала назву договорів загальноцільового характеру.

Таким чином, слід зазначити, що договорам про злиття (приєднання) притаманні не різні, а одна й та ж мета, яку можна вважати метою реорганізаційних договорів взагалі. Вважаємо, що забезпечується проведення реорганізації, а, відповідно, і є метою, - шляхом координації дій з її проведення. В той же час навряд чи така координація здійснюється тільки задля передачі всього комплексу прав і обов'язків, оскільки менш клопітливим буде придбання майнового комплексу, аніж проведення реорганізаційних процедур із комплексом відповідних обов'язкових заходів. Більш того, не завжди результатом реорганізації є збільшення активів суб'єкту. Убачається, що правова мета в даному контексті буде спрямована на досягнення мети економічної, яка закладена в основі даних договорів та зводиться до зміцнення позиції на ринку реорганізованого суб'єкту. Такий результат можливо досягти не тільки збільшенням потужності господарюючого суб'єкту за рахунок збільшення активів товариств, що реорганізувалися, але й за рахунок розширення ринку збуту, віддалення конкурентів з ринку, тощо. Згодом все це призводить до отримання так званого позитивного економічного ефекту, який в економіці прийнято називати синергією, та чим вище рівень отриманого прибутку, тим більш ефективніше використовується майно.

Отже, на самотійність договорів про злиття (приєднання) господарських товариств вказують характерні ознаки: мета – координація дій учасників для забезпечення проведення злиття (приєднання); суб'єктний склад – господарські товариства; ускладнений предмет – узгоджені дії товариств щодо забезпечення проведення комплексу реорганізаційних заходів з передачі майна від правопередників до правонаступника². Вказані ознаки свідчать про організаційно-управлінський характер цього договору³, який слід вважати корпоративним (порядок погодження умов відбувається шляхом погодження волі всіх учасників) та відносити до договорів загальноцільового типу.

На підставі виявлених ознак договір про злиття (приєднання) господарських товариств пропонується розглядати як угоду двох або більше господарських товариств, яка спрямована на координацію спільних дій щодо створення нового товариства (при злитті) або проведення структурних змін на

¹ Ломакін Д.В. Договори о создании и реорганизации юридических лиц. Законодательство. 2004. № 2. С. 44-52. (с. 52).

² Щербакова Н.В. Правовое регулирование слияния и присоединения хозяйственных обществ: Монография Донецк: «Вебер», 2007. 258 с. (с. 90-91).

³ Красавчиков О.А. Гражданские организационно-правовые отношения. Антология уральской цивилистики (1925-1989): Сб. науч. ст. М.: Статут, 2011. С. 156-182. (с. 162).

основі об'єднання майна (цілісних майнових комплексів). Визначення цих договорів сприятиме відмежуванню договорів про злиття (приєднання) від інших суміжних договорів, конкретизації поведінки суб'єктів, що реорганізуються.

І. В. Стаднік

старший викладач кафедри теорії та історії держави і права та адміністративного права Донецького національного університету імені Василя Стуса

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ НОРМИ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН

Соціальне регулювання господарських відносин, як відомо, представляє собою складно організовану систему засобів, регуляторів, способів, що виступають в єдності та взаємозв'язку з інтересами, потребами і діяльністю економічних агентів, дія якої підпорядковується досягненню глобальної стратегічної мети – забезпеченню господарського правопорядку. Це, в свою чергу, потребує високого ступеня узгодженості засобів та способів формування у суб'єктів господарювання стійкої мотивації на соціально активну поведінку, врахування всіх соціальних факторів та механізмів, які так чи інакше задіяні в цьому процесі. В зв'язку з чим особливої актуальності набувають дослідження місця і ролі морально-етичних норм в системі соціальної регламентації господарських відносин з урахуванням тенденцій сучасного економічного розвитку та підвищення соціальної відповідальності бізнесу.

Традиційно під мораллю розуміється система регуляторів поведінки людей, які формуються історично на основі загальнолюдських цінностей, уявлень про добро та зло. Одночасно з цим, ст. 1 Закону України «Про захист суспільної моралі» визначає суспільну мораль як систему етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість.

Протягом тривалого часу вважалося, що мораль (етика) та підприємництво – це дві паралельні сфери, які жодним чином не перетинаються, оскільки ключова роль в упорядкуванні останнього відводилася саме об'єктивним законам ринку, які виражають внутрішні та зовнішні зв'язки в формі конкретних господарських відносин та обумовлюють їх зміст. При цьому ринкове саморегулювання не враховує моральні цінності суспільства, оскільки в чистому вигляді економічні закономірності не мають нічого спільного зі справедливістю, гуманізмом, правами і свободами людини, чесністю тощо. Однак в процесі свого розвитку концепція взаємодії підприємництва і моралі зазнала значних змін, що обумовило появу безлічі

напрямків дослідження даного феномену. І на сьогодні не викликає сумнівів ілюзорність очищення ринкових відносин від будь-яких моральних обмежень, оскільки, як зазначається в літературі, підприємництво з самого початку передбачає моральну основу і без неї неможливе, да і саме поняття «етичне ведення справ» виникло ще в купецькому середовищі епохи Середньовіччя. Як тут не згадати героя «Безприданниці» О.М. Островського Вожеватова, який називає чесне купецьке слово кайданами.

Саме в контексті зв'язку морально-етичних норм та підприємництва розвивається концепція соціальної відповідальності бізнесу, яка передбачає, що для бізнесу існує особлива відповідальність перед суспільством, яка суттєво відрізняється від юридичної або будь-якої іншої. І, в якості підтвердження існування у підприємців особливих моральних зобов'язань, аналізується ставлення суспільства до бізнесу через призму його соціальної ролі, що зводиться до декількох ключових позицій: 1) багатство бізнесмена має «нечисте» походження, внаслідок чого він винен суспільству більше інших («кримінальний» аргумент); 2) нові моральні норми для підприємця породжуються самим інституціональним фактом його зайнятості в сфері бізнесу, навіть за умов етичної досконалості його справи («аргумент нової нормативності»). В літературі достатньо обґрунтовано доводиться неспроможність цих позицій, оскільки, як представляється, в основі соціально відповідального бізнесу лежить не потреба виправдатися в очах суспільства, не намагання відкупитися, а прагнення досягти морального ідеалу. Саме тому морально-етичні норми, закріплюючи сучасні стандарти порядності в бізнесі, сприяють зміні ставлення суспільства до підприємництва, що розглядається як необхідна умова и засіб забезпечення суспільних інтересів, як фактор цивілізованого розвитку суспільства.

Досвід країн з розвинутою економікою доводить, що положення підприємства на ринку значною мірою залежить від його здатності встановлювати і підтримувати довготривалі ділові відносини з контрагентами (постачальниками, замовниками тощо). І саме морально-етичні норми виступають тут в якості орієнтиру, оскільки їх дотримання/недотримання суб'єктом господарювання дозволяє оцінити його чесність та справедливість в питаннях ведення бізнесу. При цьому наголошується, що проведені в різні часи і в різних країнах дослідження виявили зв'язок між етикою ведення бізнесу та фінансовим успіхом, оскільки, на думку значної кількості респондентів, компанії, які дотримуються високих моральних стандартів досягають більших фінансових результатів. Крім того, впровадження морально-етичних стандартів в практику ведення бізнесу сприяє створенню позитивного іміджу компанії, що дозволяє завоювати довіру споживачів, лояльність співробітників, забезпечує впевненість акціонерів і, як наслідок, дозволяє долати кризові ситуації, які загрожують самому існуванню компанії. Саме тому значного поширення в останні роки набувають кодекси корпоративної етики, в яких знаходять своє вираження основоположні стандарти етики та соціальної відповідальності.

Таким чином, необхідність морально-етичних норм в регламентації господарських відносин зумовлюється, насамперед, потребою в суспільній моральній оцінці бізнес-середовища в цілому та діяльності окремих суб'єктів господарювання в контексті побудови соціально відповідального бізнесу, основу якого складають чесність, справедливість, альтруїзм тощо.

О. О. Сушко

старший викладач кафедри теорії та історії держави і права та адміністративного права Донецького національного університету імені Василя Стуса, суддя Вінницького апеляційного адміністративного суду

ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ ІНСТИТУТУ КОНТРАСИГНАЦІЇ В УКРАЇНІ

Інститут контрасигнації є доволі дискусійним у наукових колах. З приводу його розуміння немає усталеної думки. Механізм контрасигнації вже більше 300 років використовується в конституційній практиці європейських держав. Така процедура закріплена в національному праві, як правило держав з парламентською і змішаною формами правління. Аналіз законодавства цих країн, наукової літератури з питань контрасигнації дозволяє зробити висновок про поділ інституту контрасигнації на типи, форми, види, що складають відповідну модель цього інституту.

Модель контрасигнації слід розглядати як узагальнююче поняття, що разом охоплює низку важливих юридичних ознак, які характеризують інституційно-функціональну організацію контрасигнації в тій чи іншій країні: вид органів, уповноважених здійснювати контрасигнацію, зміст і обсяг їх компетенції (юрисдикції), типи, форми, види здійснення контрасигнації. Встановлення в державі тієї чи іншої моделі контрасигнації зумовлено цілим комплексом факторів, у т.ч. особливостями національної правової системи, системи джерел права, характером формалізації основного закону, місцем і роллю глави держави, парламенту та уряду в державі тощо.

Критерієм поділу контрасигнації на види виступає саме об'єкт (предмет) контрасигнування – ним може виступати акт глави держави, акт уряду, акт парламенту. Юридичній практиці найбільш відома контрасигнація актів глави держави – президента чи монарха (наприклад, Англія, Франція, Німеччина, Італія, Чехія, Грузія). Рідше зустрічається контрасигнація актів глави уряду відповідними міністрами, яка пояснюється прагненням підсилити солідарність кабінету за свої дії (наприклад, Литва, Естонія, Армєнія, Молдова). Ще більш не розповсюдженою є практика підписання главою уряду низки законів, прийнятих парламентом (наприклад, Японія, Казахстан). Інститут «подвійної» контрасигнації, коли в одній державі контрасигнуванню підлягають різні акти (і акти глави держави, і акти уряду, і акти парламенту), є результатом

поєднання видів контрасигнації та зустрічається порівняно рідко¹. До нечисленних прикладів такої конституційної практики слід віднести Францію (ст. 22 Конституції), Молдову (ст. 102 Конституції), Литву (ст. 95 Конституції).

В залежності від кола питань, з яких приймається акт, що підлягає контрасигнуванню, слід виділяти обмежену та необмежену форму контрасигнації. При необмеженій формі контрасигнуються всі (або майже всі) акти відповідної посадової особи чи органу влади, при обмеженій – контрасигнація застосовується щодо актів, виданих у межах лише частини повноважень зазначених суб'єктів.

За типами доцільно розрізняти адміністративну (ранню), політичну (сучасну) та змішану контрасигнацію. Ранні контрасигнації мали адміністративний характер. Така контрасигнація існувала в умовах дуалістичної монархії, коли відповідальність радників за контрасигновані акти була адміністративною. Історичний розвиток цього інституту дозволяє визначити основний критерій, що розмежовує його ранній (адміністративний) і сучасний (політичний) типи, – це характер відповідальності контрасигнуючої посадової особи. Отже, навіть у тих випадках, коли об'єктом контрасигнації виступають акти уряду, що скріплюються підписами галузевих міністрів, контрасигнація може мати як адміністративний, так і змішаний характер – в залежності від характеру персональної відповідальності міністрів. Контрасигнація актів глави держави може також мати змішаний характер в тих випадках, коли уряд несе «подвійну» відповідальність (і перед Парламентом, і перед Президентом). Політичний тип контрасигнації актів глави держави обмежений для парламентських і для змішаних форм правління, однак її функціональний сенс в них різний. Якщо в парламентських системах розмежування повноважень виконавчої влади здійснюється за принципом «і президент, і уряд», тобто власний обсяг повноважень представляє якусь константу і реалізується кожним суб'єктом державного управління поряд з повноваженнями іншого суб'єкта, то в змішаних республіках діє формула «або президент, або уряд»².

Контрасигнація в Україні представлена різними поєднаннями визначених вище типів, видів і форм, згідно яким її можна охарактеризувати як змішану обмежену контрасигнацію актів глави держави. Контрасигнація актів уряду і парламенту в нашій державі не передбачена Конституцією і законами України. Так, акти Президента України контрасигнують як Прем'єр-міністр, так і галузевий міністр, відповідальний за акт і його виконання (ст. 106 Конституції)³. Перелік повноважень Президента України, акти по здійсненню яких підлягають контрасигнації, не значний – три з 31 закріплених Конституцією. В цьому відношенні українській інститут контрасигнації

¹ Филиппова Н. А. Институт контрасигнатуры и конституционные гарантии автономии. Политэкс. URL: <http://www.politex.info/content/view/220/30/>

² Федоров Г. Контрасигнация некоторых юридических актов. Закон и жизнь. 12/2013. С. 4-7. (с. 6).

³ Конституція України: Основний Закон від 28.06.1996 р. (із змінами). Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

близький своєму аналогу у Франції. Відмінність полягає лише у тому, що уряд Франції відповідальний тільки перед парламентом, а уряд України – перед парламентом і Президентом.

Ретроспективний погляд на виникнення і функціонування інституту контрасигнації свідчить про те, що в даний час він набуває все більшого значення. За часи існування незалежної України умови контрасигнації змінювались вже два рази – це є показником того, що обрано курс на удосконалення цього інституту у нашій державі. Водночас, слід визнати те, що в кожній державі цей інститут може мати і має свої особливості. Вплив тих чи інших моделей на зміст та обсяг контрасигнації в Україні є перспективним напрямком подальших досліджень у цій сфері.

М. Р. Аветисян

аспірантка кафедри цивільного права і процесу Донецького національного університету імені Василя Стуса

ЩОДО ВИДІВ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ФОРМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Правила організації і здійснення господарської діяльності залежать від багатьох чинників, зокрема організаційно-правової форми господарювання. Водночас, національне законодавство не містить чіткого і системного закріплення видів організаційно-правових форм господарювання, що ускладнює процес вибору такої форми учасниками господарських відносин, і відповідно, подальшу діяльність суб'єкта.

В основному акті господарського законодавства відсутній єдиний перелік видів організаційно-правових форм господарювання. У ст. 63 Господарського кодексу України (далі – ГК України)¹, яка має назву «Види та організаційні форми підприємств», наведено поділ підприємств залежно від форми власності (приватне підприємство, підприємство колективної власності, комунальне підприємство, державне підприємство, підприємство, засноване на змішаній формі власності, спільне комунальне підприємство) та способу утворення (унітарне та корпоративне підприємство), проте не визначено види організаційних форм.

У ст. 83 Цивільного кодексу України (далі - ЦК України)² встановлено дві організаційно-правові форми юридичних осіб: товариство та установа, проте зазначено, що юридичні особи можуть створюватись в інших формах, встановлених законом.

Окрім зазначених нормативно-правових актів спеціальні закони також містять норми, які регламентують види організаційно-правових форм суб'єктів, що здійснюють господарську діяльність в різних сферах.

¹ Господарський кодекс: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. №18. Ст. 144.

² Цивільний кодекс: Закон України від 16.01.2003 р. №№ 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40. Ст. 356.

Наприклад, Закон України «Про страхування» передбачає чотири форми фінансових установ, які мають право здійснювати страхову діяльність, – акціонерні, командитні, повні товариства та товариства з додатковою відповідальністю (ст. 2)¹, Закон України «Про банки і банківську діяльність» вказує дві організаційно-правові форми банку – публічне акціонерне товариство та кооперативний банк (ст. 6)², Закон України «Про громадські об'єднання» закріплює такі організаційно-правові форми громадського об'єднання – громадська організація та громадська спілка (ч. 2 ст. 1)³.

Єдиним документом, який визначає узагальнений перелік організаційно-правових форм господарювання, є Державний класифікатор «Класифікація організаційно-правових форм господарювання», затверджений Наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання і споживчої політики України (далі – КОПФГ)⁴, який призначено для використання органами державного управління та іншими користувачами для обліку, збирання й оброблення статистичної та адміністративної інформації щодо державної реєстрації, аналізування та узагальнювання результатів економічної діяльності суб'єктів господарської (зокрема підприємницької) діяльності, ведення державних реєстрів: Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ), Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, Реєстру корпоративних прав держави та інших.

Цей класифікатор наводить перелік всього різноманіття організаційно-правових форм, визначених різними законодавчими актами, проте без застосування єдиного підходу до виділення груп і видів організаційно-правових форм господарювання. Окрім цього, в КОПФГ наведена як самостійна організаційно-правова форма господарювання «орган державної влади», «орган місцевого самоврядування». Однак, відповідно до ч.1 ст.8 ГК України, органи державної влади та органи місцевого самоврядування не є суб'єктами господарювання. Проте вказані органи є юридичними особами публічного права (ч.1 ст. 4 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади»⁵, ч.1 ст. 16 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»⁶). Організаційно-правовими формами цих юридичних осіб є відповідно «орган державної влади», «орган місцевого самоврядування», однак ці форми не належать до організаційно-правових форм господарювання, враховуючи, що

¹ Про страхування: Закон України від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 18, ст. 78.

² Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. №5. Ст. 30.

³ Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. №1. Ст. 1.

⁴ Державний класифікатор ДК 002-94 «Класифікація організаційно-правових форм господарювання», затверджений Наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання і споживчої політики України URL: http://www.ukrstat.gov.ua/klasf/nac_kls/op_dk002_2016.htm.

⁵ Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 38. Ст.385.

⁶ Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. Ст.170.

зазначені юридичні особи не належать до суб'єктів, що здійснюють господарську діяльність.

У КОПФГ застосовуються поряд із такими узагальнюючими категоріями, як «підприємства», «господарські товариства», котрі не позначають окремої організаційно-правової форми суб'єкта господарювання¹, і конкретні форми – «фермерське господарство», «товариство з обмеженою відповідальністю» і т.д. Відтак, виникає закономірне питання щодо видів організаційно-правових форм господарювання.

В юридичній літературі також немає одностайного підходу до визначення видів організаційно-правової форми господарювання. Так, наприклад, І.С. Похиленко здійснила класифікацію організаційно-правових форм малого підприємництва за певними критеріями: залежно від сфери діяльності (у промисловості та будівництві, в науці і науковому обслуговуванні, в галузях невиробничої сфери тощо), залежно від законодавства, на підставі якого була створена певна організаційно-правова форма (резиденти, нерезиденти) та ін.²

О.Р. Кибенко зазначає, що господарські товариства можуть бути класифіковані за різними підставами: за складом та ступенем майнової відповідальності учасників, за складом засновницьких документів, за змістом правоздатності та ін. Однак, є підстави для класифікації, що мають формотворчий характер, які в сукупності складають поняття організаційно-правової форми. Науковець виділяє різні ознаки, які "не хаотично розподіляються між різними формами". На підставі цих ознак О.Р. Кибенко виділяє види форм господарських товариств: акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, товариство з додатковою відповідальністю, повне товариство, командитне товариство³.

Дійсно, саме поєднання набору ознак дає підстави виділяти окремі види організаційно-правових форм господарювання, а запропонована І.С. Похиленко класифікація стосується скоріше видів суб'єктів залежно від критеріїв, а не видів форм, адже одночасно суб'єкт може бути резидентом і здійснювати діяльність в будівництві.

Важливим питанням є доцільність встановлення вичерпного переліку видів організаційно-правової форми. У науковій літературі ставлення до цього питання є різним. Так, С.М. Грудницька виступає проти вичерпного переліку видів організаційно-правової форми, адже вважає, що це буде стримувати динамічність сучасного життя⁴.

Л.Ю. Снісаренко зазначає, що така позиція є чисто теоретичною і не враховує труднощів, з якими стикаються суб'єкти при їх легітимації на

¹ Як зазначено у вступі КОПФГ, початкові коди серій та їхні назви використовують для узагальнення об'єктів класифікації і не призначені для безпосереднього кодування суб'єктів господарської та іншої діяльності.

² Похиленко, І.С. Організаційно-правові форми суб'єктів малого підприємництва: автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Київ: Б.в., 2009. 18 с. (с. 9-10).

³ Кибенко О.Р. Корпоративное право: Учебное пособие. Харьков: Эспада, 1999. 480 с. (с. 57-59).

⁴ Грудницкая С.Н. Хозяйственная правосубъектность государственных предприятий: проблемы теории и практики: монография. НАН Украины, Ин-т экономико-правовых исследований. Донецк: Юго-Восток, 2011. 428 с. (с. 235-236).

практиці, оскільки відсутність чітко визначеної у законодавстві організаційно-правової форми юридичної особи робить неможливою її державну реєстрацію або змушує "підганяти" статус під іншу організаційно-правову форму, що часто веде до негативних наслідків і порушення прав засновників і самої юридичної особи¹.

О.С. Янкова наводить як негативний приклад відсутності вичерпного переліку організаційно-правових форм, зокрема, Закон України «Про підприємства в Україні», який встановлював невичерпний перелік видів підприємств, вказуючи, що "... в республіці можуть діяти інші види та категорії підприємств ..., створення яких не суперечить законодавчим актам ... (ч. 2 ст. 2)². Таке формулювання зобов'язувало реєструючий орган зареєструвати підприємство навіть за відсутності законодавчої бази, яка регулює порядок створення, особливості діяльності подібних підприємств. Так і створювалися трастові компанії, будинки Селенга і т.п. О.С. Янкова вважає, що таке законодавче формулювання нанесло шкоду українській економіці внаслідок недовіри громадян та їх відмови від інвестування.

Погоджуючись із необхідністю встановлення вичерпного переліку організаційно-правових форм господарювання, можна зазначити, що це не буде стримувати динамічність розвитку життя, адже законодавство оновлюється з розвитком суспільних відносин, і в законодавстві можливе закріплення нових організаційно-правових форм господарювання.

На підставі викладеного можна зробити такі висновки. Залежно від поєднання набору ознак можна виділити види організаційно-правової форми господарювання, а залежно від певних критеріїв (форма власності, спосіб утворення та ін.) - види суб'єктів господарювання. При цьому для забезпечення приватних і публічних інтересів у сфері організації і здійснення господарської діяльності доцільним є встановлення переліку організаційно-правових форм, в яких може здійснюватися така діяльність.

Подальше дослідження порушених питань доцільно спрямовувати на виділення ознак, сукупність яких дає можливість відмежувати одну форму від іншої, а також на обґрунтування пропозицій щодо уточнення переліку видів організаційно-правової форми господарювання.

¹ Снісаренко Л.Ю. Організаційно-правова форма: поняття та практичне значення для легітимізації суб'єктів економічної діяльності. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2015. № 8. (с. 3). URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=874>

² О.С. Янкова, Н.В. Щербакова. Актуальні проблеми цивільного права: Навчальний посібник. Донецьк: ДонНУ. 2013. 370 с.

К. А. Барковська

аспірант кафедри цивільного права і процесу Донецького національного університету імені Василя Стуса

ЛІЗИНГОВІ ПЛАТЕЖІ ЯК ІСТОТНА УМОВА ДОГОВОРУ ФІНАНСОВОГО ЛІЗИНГУ

Визначення переліку істотних умов договору має першочергове значення при його укладанні. Чинне законодавство України в сфері лізингу містить перелік умов, які є істотними для договору фінансового лізингу (ч. 2 ст. 6 Закону України «Про фінансовий лізинг»¹ (далі – Закон). Однією з таких умов є розмір лізингових платежів. Проте визначення поняття «лізингові платежі» в законодавстві відсутнє, у зв'язку з чим у правозастосовчій практиці виникають спірні питання щодо розуміння сутності такої умови договору.

Дослідженню сутності лізингових платежів присвячено роботи таких науковців, як Т.П. Карпечкін, О.П. Подцерковний, В.С. Різник, Т.І. Топішко, К.В. Чепей та інші. Втім відсутність узгодженої наукової думки щодо тлумачення лізингових платежів як умови договору фінансового лізингу, а також обмеженість і недосконалість правового регулювання зумовлює актуальність даної теми, що спонукає до подальшого її вивчення.

У науковій літературі платність виокремлюють як одну із складових лізингових відносин. Лізингові платежі визнають основою, на якій будуються економічні відносини між лізингодавцем та лізингодержувачем². Вбачається, що лізингові платежі забезпечують реалізацію інтересів лізингодавця і лізингодержувача як основних учасників лізингової угоди. Саме через лізингові платежі забезпечується мотивація, як власника, так і користувача об'єкта, що передається, і таким чином формується доцільність укладання договору³.

Деякі науковці, зокрема В.С. Різник, лізингові платежі визначають як ціну договору лізингу⁴. Проведений аналіз договірної та судової практики вказує на те, що сторони, укладаючи договір фінансового лізингу, визнають лізингові платежі саме ціною договору^{5,6}. Крім того під час виникнення спорів суди займають позицію, що умови договору фінансового лізингу про лізингові

¹ Про фінансовий лізинг: Закон України від 16.12.1997, із змінами та доповненнями від 16.01.2004. Відомості Верховної Ради України. 1998. № 16. Ст. 68.

² Топішко Т.І. Принципи, функції та механізми лізингових операцій. Вісник НУВГП: Збірник наукових праць. Серія «Економіка». 2008. № 4. С. 207-213. (с. 211).

³ Чепей К.В. Метод розрахунку лізингових платежів, що забезпечує безбитковність договору діяльності лізингових компаній в Україні. Проблеми підвищення ефективності інфраструктури. 2011. № 30. URL: <http://ecobio.nau.edu.ua/index.php/PPEI/article/view/303/292>.

⁴ Різник В.С. Цивільно-правове регулювання лізингу в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». К., 2006. 113 с. (с. 45).

⁵ Про стягнення додаткової винагороди за договором фінансового лізингу: Рішення Вищого господарського суду України від 17.11.2011 по справі № 66/311-10 за позовом ТОВ «Елемент Лізинг» до ТОВ «Експрес». URL: http://www.arbitr.gov.ua/docs/28_3491097.html].

⁶ Про визнання частково недійсним договору фінансового лізингу: Постанова Вищого господарського суду України від 07.12.2011 по справі №40/240 за позовом Фірми «Т.М.М.» до ТОВ «Ласка Лізинг». URL: http://www.arbitr.gov.ua/docs/28_3514756.html.

платежі повинні відповідати положенням законодавства щодо вільного встановлення у договорі ціни як його умови (ст. 632 ЦК України)¹.

Чинне законодавство не містить легального визначення поняття договірної ціни. Розкриття змісту поняття ціни можливе лише в контексті правової доктрини. Так, в науковій літературі поняття «ціна» визначається як певна сума грошових коштів, які одна сторона договору зобов'язується передати іншій стороні за виконанням ним своїх зобов'язань за договором. Тобто, під ціною розуміється форма грошового визначення вартості продукції (робіт, послуг), яка реалізується за відповідним договором. Між тим, поняття ціни в праві не завжди прив'язане до грошових коштів, оскільки зустрічається чимало оплатних зобов'язань. Тому в більш широкому юридичному сенсі ціною є розмір зустрічного задоволення сторони за договором на виконання ним своїх договірних зобов'язань². В свою чергу, платіж – це виконання зобов'язань, що виникли за відповідним договором.

Відповідно до ч. 2 ст. 11 Закону лізингоодержувач зобов'язаний своєчасно сплачувати лізингові платежі. Отже, вбачається вірним визначення лізингових платежів не як ціни договору, а як засобу виконання зобов'язань лізингоодержувачем за користування об'єктом лізингу в договорі фінансового лізингу. Умови про лізингові платежі є інформацією про розмір, порядок та строки фінансових розрахунків і гарантії виконання сторонами договору фінансового лізингу взаємних платіжних зобов'язань.

Передумовою укладення договору фінансового лізингу є наявність домовленості між сторонами щодо усіх істотних умов. Стара редакція Закону України «Про лізинг»³ визначала істотною умовою договору лізингу розмір, склад та графік сплати лізингових платежів, умови їх перегляду. З набранням чинності нової редакції Закону істотною умовою договору фінансового лізингу визнається розмір лізингових платежів (ст. 6 Закону). Аналіз даної норми дає підстави вважати, що для дотримання вимоги Закону щодо погодження умови про лізингові платежі достатньо визначити у договорі розмір (суму), яку лізингоодержувач зобов'язується сплатити лізингодавцю.

З цього приводу у науковій літературі існує думка (О.П. Подцерковний⁴, В.С. Різник⁵), що окрім розміру лізингових платежів до істотних умов договору лізингу належить строк лізингових платежів. Невизначеності строку внесення періодичних лізингових платежів не може бути, так як це суперечить природі фінансового лізингу, що вимагає

¹ Про визнання недійсним договору фінансового лізингу та стягнення суми: Постанова Верховного Суду України від 07.10.2014 по справі № 3-133гс14 за позовом ТОВ «Газ Інвест» до ТОВ «УніКредит Лізинг». URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/%28documents%29/B5AA00B01DDCEB5CC2257D740022FE4D>.

² Старкова Г.М. Ціна як умова господарського договору. Судова влада України. Господарський суд Луганської області. URL: <https://lg.arbitr.gov.ua/sud5014/4673456/226869>.

³ Про лізинг: Закон України від 16.12.1997 // Відомості Верховної Ради України. 1998. №16. ст. 68.

⁴ Подцерковный О.П. Денежные обязательства и расчетные правоотношения в Украине. Одесса, 2005. 308 с. (с. 83).

⁵ Різник В.С. Цивільно-правове регулювання лізингу в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». К., 2006. 113 с. (с. 45).

врахування вартості витрат на обслуговування капіталу, витраченого на придбання об'єкта лізингу.

Така позиція науковців знаходить підтримку і у судовій практиці. Адже специфіка правовідносин, що виникає при укладенні та виконанні договору фінансового лізингу, породжує численні судові спори, здебільшого такі спори виникають саме у зв'язку з порушенням порядку і строків сплати лізингових платежів¹.

Враховуючи зазначене, обґрунтування розміру, порядку і строків сплати лізингових платежів є одним з найбільш важливих питань при укладенні договору фінансового лізингу. У зв'язку з тим, що норми Закону, які стосуються лізингових платежів, подані у скороченій формі, виникає можливість всі фінансові відносини визначити у договорі². Тому умови договору фінансового лізингу про лізингові платежі визначаються з урахуванням положень цивільного законодавства щодо свободи договору (ст.627 ЦК України).

В свою чергу Міністерством України у справах науки і технологій розроблено та затверджено форму примірного договору фінансового лізингу, окремі положення якого передбачають узгодження сторонами умов щодо розміру лізингових платежів, строку та порядку їх сплати³.

У сучасній договірній практиці розмір, структура та строк лізингових платежів визначаються у графіку сплати лізингових платежів, який, в свою чергу, є невід'ємною частиною договору лізингу⁴. У зв'язку з тим, що порядок і строк сплати лізингових платежів законодавством не віднесено до істотних умов договору фінансового лізингу, а практика спонукає до їх обов'язкового узгодження сторонами договору, можна, на нашу думку, як компроміс, кваліфікувати умови про порядок і строк сплати лізингових платежів як умови, які мають істотне значення для сторін договору фінансового лізингу.

Законом визначено елементи, які можуть включатися до структури лізингових платежів, зокрема сума, яка відшкодовує частину вартості предмета лізингу, платіж як винагорода лізингодавцю за отримане у лізинг майно, компенсація відсотків за кредитом та інші витрати лізингодавця, що безпосередньо пов'язані з виконанням договору лізингу (ст. 16 Закону).

Отже, зазначена норма Закону не визначає чітку структуру лізингових платежів, оскільки передбачає можливість включення інших витрат лізингодавця, що безпосередньо пов'язані з виконанням договору лізингу. При цьому норма не містить приписів щодо вичерпного переліку зазначених у ній

¹ Про стягнення заборгованості та збитків відповідно до договору про фінансовий лізинг: Рішення Дніпровського районного суду м. Києва від 23.04.2018 по справі № 755/13708/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73685970>.

² Карпечкін Т.П. Договір фінансового лізингу: поняття та основні елементи / Т.П. Карпечкін // Актуальні проблеми держави і права. 2008. Вип. 38. С. 204-208. (с. 206).

³ Примірний договір фінансового лізингу: Наказ Міністерства України у справах науки і технологій від 03.03.1998 № 59// Офіційний вісник України. 1998. №13. ст.160.

⁴ Про визнання недійсним договору фінансового лізингу та стягнення суми: Постанова Верховного Суду України від 07.10.2014 по справі № 3-133гс14 за позовом ТОВ «Газ Інвест» до ТОВ «УніКредит Лізинг». URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/%28documents%29/B5AA00B01DDCEB5CC2257D740022FE4D>.

платежів та дозволяє сторонам вільно визначатися з іншими витратами лізингодавця, які на їх розсуд, мають бути включені до складу лізингових платежів, оскільки безпосередньо пов'язані з виконанням певного договору. Не можна також дійти висновку, що вона містить явно виражену заборону на встановлення за згодою сторін умов договору, що відрізняються від передбачених у цій нормі положень, а також відсутній критерій імперативності. Зазначена позиція підтримується у судовій практиці¹.

Враховуючи вищезазначене, можна зробити наступні висновки. Умови про лізингові платежі є важливими складовими договору. Законом визначено істотною умовою договору фінансового лізингу розмір лізингових платежів. Судова та договірна практика свідчать про важливість узгодження сторонами договору не тільки умови про розмір лізингових платежів, але й умови про порядок і строки їх оплати, що дає підстави віднести їх до умов, які мають істотне значення. У зв'язку з цим, вважаємо за доцільне доповнити закріплений у ч. 2 ст.6 Закону перелік істотних умов умовами про порядок та строк сплати лізингових платежів.

Структура лізингових платежів є багатокomпонентною. Визначений Законом перелік елементів структури лізингових платежів не є вичерпним та має диспозитивний характер, що дає можливість сторонам договору фінансового лізингу визначати й інші її компоненти.

З метою формування єдиного підходу до розуміння сутності лізингових платежів, пропонуємо визначити у ст. 16 Закону лізингові платежі як засіб виконання зобов'язання лізингоодержувачем за користування об'єктом лізингу.

Т. С. Кравченко

аспірант кафедри цивільного права і процесу Донецького національного університету імені Василя Стуса

ЩОДО СПІВВІДНОШЕННЯ ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ ТА ГУДВІЛУ

Відсутність законодавчо закріпленого універсального визначення ділової репутації суб'єктів господарювання часто призводить до її тлумачення через призму інших суміжних понять, зокрема поняття «гудвіл». Саме із співвідношенням цих понять пов'язана найбільша кількість наукових дискусій щодо правової природи ділової репутації, оцінки її вартості. Дослідження цього питання дозволить визначити зміст цих понять, виявити їх спільні та відмінні риси, полегшить вибір способів захисту порушених прав на вищезгадані об'єкти.

У Положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 19 «Об'єднання підприємств», затвердженого наказом Міністерства фінансів України № 163

¹ Про стягнення заборгованості: Рішення Господарського суду м. Києва від 26.10.2009 по справі № 53/476 за позовом ПП «Охоронне агентство «Мелькур» до Дитячої поліклініки №1 Дарницького району м. Києва // LIGA:ZAKON. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/65133950>.

від 07.07.1999 року гудвіл визначено як перевищення вартості придбання над часткою покупця у справедливій вартості придбаних ідентифікованих активів, зобов'язань і непередбачених зобов'язань на дату придбання. У даному визначенні поняття гудвілу характеризується без прив'язки до ділової репутації. В свою чергу, у п. 14.1.40 ч. 1 ст. 14 Податкового кодексу України закріплено наступне визначення: гудвіл (вартість ділової репутації) – нематеріальний актив, вартість якого визначається як різниця між ринковою ціною та балансовою вартістю активів підприємства як цілісного майнового комплексу, що виникає в результаті використання кращих управлінських якостей, домінуючої позиції на ринку товарів, послуг, нових технологій тощо. Тобто податкове законодавство розглядає гудвіл як вартість ділової репутації, а не як ділову репутацію безпосередньо.

У теорії цивільного та господарського права сформувався декілька підходів до співвідношення понять ділової репутації та гудвілу, розгляд яких має важливе значення для визначення співвідношення цих понять.

Відповідно до першого підходу ділова репутація та гудвіл є тотожними поняттями. Такої думки дотримувались Л.В. Малюга, О.С. Остапченко, Т.М. Головченко, Ю. М. Бикова, О. В. Безух, А. В. Цират, М. К. Галянтич та інші. Наприклад, Ю. М. Бикова стверджує, що зміст ділової репутації це і є кількісна міра вартості підприємства (гудвілу). Гудвіл – це ринковий індикатор фінансового становища підприємства, а також вартісне вираження ділової репутації¹. Такої ж думки дотримуються О. С. Остапченко та Т. М. Головченко. На їхню думку, гудвіл – це економічне відображення ділової репутації, тобто вираження ділової репутації у грошовому еквіваленті². З цією позицією важко погодитися, з огляду на наступне: 1) ділова репутація та гудвіл мають різну правову природу (ділова репутація – є немайновим благом, а гудвіл – активом, який має чітке вартісне вираження), 2) на формування гудвілу, крім ділової репутації, впливає ще низка чинників, 3) ділова репутація на відміну від гудвілу має більш широку сферу застосування, 4) гудвіл на відміну від ділової репутації має документарну форму закріплення.

За другим підходом гудвіл та ділова репутація співвідносяться як частина і ціле. Так, прихильником того, що гудвіл - складовий елемент ділової репутації, є С.В. Горин. На його думку, ділова репутація є синтетичною економіко-правовою категорією, що ввібрала в себе елементи фінансового менеджменту, бухгалтерського обліку та права³ [3, с. 25]. Натомість О.А. Єршова навпаки вважає, що саме ділова репутація є складовою гудвілу. Вчена стверджує, що ділова репутація є без сумніву вкрай важливим, хоча й не єдиним, основоположним, «цементуючим» інгредієнтом гудвілу; і саме вона є одним із чинників, що впливає на вартість гудвілу, характеризує підприємство

¹Бикова Ю. Н. Деловая репутация как критерий финансовой устойчивости компании: автореф. дис. канд. экон. наук: 11.02.2009, 15.08.2008. Москва, 2008. (с. 27).

²Родионов О. В. Подходы к определению сущности понятия «деловая репутация предприятия». Управление проектами и развитие производства: Сб. науч. узд. Луганск: узд-во ВНУ им. В. Даля, 2005. № 4(16). С. 133 – 140. (с.133).

³Горин С. В. Деловая репутация организации. Ростов н/Д.: Феникс, 2006. (с. 25).

як суб'єкта господарювання¹. Ці позиції є дискусійними, оскільки, по перше, як зазначалося вище, ділова репутація та гудвіл мають різну правову природу (ділова репутація – є немайновим благом, а гудвіл – активом, який має вартісне вираження); по друге, ділова репутація, будучи нематеріальною, властива суб'єкту господарювання з моменту його створення та протягом усього існування, а гудвіл, як певна вартість, утворюється тільки в разі продажу підприємства; по третє, ділова репутація притаманна як фізичним, так і юридичним особам, а гудвіл – виключно юридичним.

Представники третього підходу вважають, що ділова репутація є відмінним від гудвілу поняттям. Таку позицію підтримують І. Ф. Коваль, Р. О. Стефанчук, Е. С. Жидкова та інші. Зокрема, на думку І. Ф. Коваль, ділову репутацію та гудвіл не слід ототожнювати, оскільки вони мають різну правову природу: ділова репутація є немайновим благом, а гудвіл – активом, який має чітке вартісне вираження. На формування гудвілу, крім ділової репутації, впливає ще низка об'єктивних та суб'єктивних чинників. Ділова репутація та гудвіл різняться не тільки за своєю природою, а й за моментом виникнення. Ділова репутація, будучи нематеріальною, властива суб'єкту господарювання з моменту його створення та протягом усього існування, хоча рівень ділової репутації у момент створення господарської організації може бути різним, а гудвіл, як певна вартість, утворюється тільки в разі продажу майнового комплексу². Р. О. Стефанчук, в свою чергу, наголошує на тому, що ділова репутація попри всі майнові впливи є «чистим» немайновим благом особи. У зв'язку з цим діловій репутації як особистому немайновому благу притаманні такі ознаки як непередаваність та невідчужуваність, які просто не притаманні гудвілу³. Саме цей підхід є панівним в літературі.

Вищий господарський суд України в інформаційному листі «Про деякі питання практики застосування господарськими судами законодавства про інформацію» № 01-8/184 від 28.03.2007 року зазначив, що гудвіл є лише однією із форм вираження грошового еквівалента ділової репутації, за умови, що суб'єкт господарювання здійснює бухгалтерський облік гудвілу⁴. Тобто ділова репутація та гудвіл у даному випадку розглядаються як цілком самостійні, але взаємопов'язані категорії.

У свою чергу, Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) у своїх рішеннях не дотримується єдиної позиції щодо співвідношення гудвілу та ділової репутації. Так, у справі *CentroEurope 7 S.r.l. and DiStefanov. Italy* компанія-заявник за наявності діючої ліцензії не могла отримати частоти для телемовлення через відсутність достатнього правового регулювання у

¹ Ершова Е. А. Гудвилл бизнеса. М.: Статут, 2013. (с. 91).

² Коваль І. Ф. Право на ділову репутацію суб'єктів господарювання і його позасудовий захист від неправомірного використання: Автореф. дис.. канд. юр. наук: 12.00.04 / Національна академія України Інститут економіко-правових досліджень. Донецьк, 2005. (с. 12).

³ Стефанчук Р. О. Захист честі, гідності та репутації в цивільному праві / Хмельницький ін-т регіонального управління та права. К.: Науковий світ, 2001. (с. 23).

⁴ Інформаційний лист Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики застосування господарськими судами законодавства про інформацію» № 01-8/184 від 28.03.2007 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v_184600-07

вказаній сфері відносин. З огляду на це компанія-заявник вимагала компенсації моральної шкоди у тому числі у зв'язку з тим, що не маючи можливості здійснювати діяльність на ринку телемовлення у вказаний період часу, вона не могла просувати власний бренд і формувати ділову репутацію. Приймаючи рішення про компенсацію моральної шкоди, ЄСПЛ зазначив, що розмір шкоди, завданої діловій репутації, не може бути точно вимірний. У даному рішенні Суд тлумачить ділову репутацію як окремий інститут, не пов'язаний із гудвілом. Натомість у справах *Tre Traltorer Aktiebolag v. Sweden* та *Buzescuv. Romania* Суд розглядає ділову репутацію як складову гудвілу. Зокрема у справі, *Tre Traltorer Aktiebolag v. Sweden* компанія-заявник вимагала компенсувати фінансову шкоду, у тому числі шкоду завдану діловій репутації, внаслідок того, що ресторан, отримавши ліцензію на продаж алкогольних напоїв, яка згодом була скасована, закrywся на наступний день після таких дій з боку державних органів. Задовольняючи вимоги заявника, Суд підкреслює, що дані категорії (гудвіл та ділова репутація) співвідносяться між собою як ціле та частина. При цьому суть такого об'єднання полягає у тому, що окремо ділова репутація не піддається обрахуванню та оцінці. Така неоднозначність пояснюється тим, що ЄСПЛ у своїй діяльності прагне досягнути повного захисту максимально широкого діапазону прав людини і основних свобод шляхом тлумачення вкрай обмеженого набору прав, безпосередньо передбаченого Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод¹.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що досліджувані поняття взаємопов'язані наступним чином: ділова репутація є однією з умовних складових, що впливає на вартість гудвілу, в свою чергу гудвіл являє собою вартість ділової репутації. Крім цього, ділова репутація не визнається нематеріальним активом, крім випадків, коли ототожнюється з гудвілом, а гудвіл є окремим особливим активом, який не включає вартість інших матеріальних активів. Ділова репутація характеризує підприємство як суб'єкта господарювання, а гудвіл характеризує властивості підприємства як цілісного майнового комплексу, тобто як об'єкта правовідносин щодо купівлі-продажу.

С. М. Мамедова

асистент, аспірант кафедри цивільного права і процесу Донецького національного університету імені Василя Стуса

ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ ФУНКЦІЙ ШТРАФНИХ САНКЦІЙ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Функції господарсько-правової відповідальності є певним примусовим механізмом, застосування якого тягне для порушника несприятливі наслідки,

¹ Черновол К. А. Гудвилл, клиентура и деловая репутация в практике толкования Европейским Судом по правам человека статьи 1 Протокола № 1 к Конвенции о защите прав человека и основных свобод. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gudvill-klientura-i-delovaya-reputatsiya-v-praktike-tolkovaniya-evropeyskim-sudom-po-pravam-cheloveka-stati-1-protokola-1-k-konventsii-o.pdf>.

тим самим запобігаючи подальшому неналежному виконанню ним своїх обов'язків. До того ж штрафні санкції мають подвійну правову природу – вони виступають одночасно засобом забезпечення виконання зобов'язань і мірою відповідальності для несумлінного контрагента, тобто після того як договір набув чинності, головною функцією штрафних санкцій є забезпечувальна, але після порушення однією зі сторін своїх договірних зобов'язань ці санкції набувають штрафного характеру. Таким чином, на різних етапах здійснення господарської діяльності штрафні санкції виконують різні за змістом і значенням функції.

На сьогоднішній день дискусійним є питання стосовно видів функцій штрафних санкцій, тому що в науці немає визначеності щодо цієї проблематики. Дослідженню питання штрафних санкцій та їх функцій присвятили свої праці А.Г. Биков, М.І. Брагінський, О.М. Вінник, В.В. Овсієнко, М.С. Малєїн та інші вчені, але й досі деякі питання у цій сфері залишаються дискусійними, зокрема, щодо виокремлення основних видів функцій штрафних санкцій та їх особливостей.

На думку А.Г. Бикова, господарські санкції виконують стимулюючу, компенсаційну та виховну функції¹. М.І. Брагінський вважає функціями штрафних санкцій тільки стимулюючу та компенсаційну². О.М. Вінник зазначає, що господарсько-правовій відповідальності притаманні як загальні для будь-якої юридичної відповідальності функції (стимулююча, штрафна), так і спеціальні функції (компенсаційна, інформаційна, сигналізаційна)³. В.В. Овсієнко акцентує увагу на тому, що в кожному конкретному випадку штрафні санкції виконують різні функції і головною може виступати як штрафна, так і компенсаційна або обліково-інформаційна функція⁴. М.С. Малєїн чітко виділяє лише такі функції: відновлення порушених у результаті невиконання зобов'язань інтересів; попередження порушень в господарській діяльності, стимулювання належного виконання зобов'язань⁵. Якщо узагальнити позиції науковців щодо основних видів функції штрафних санкцій, то до них можна віднести наступні: стимулюючу, забезпечувальну, компенсаційну та штрафну. Щодо кожного з цих видів є певні особливості.

Стимулююча функція властива практично всім видам санкцій, передбачених або санкціонованих нормами господарського права, вона має на меті, насамперед, задовольнити економічний інтерес потерпілого суб'єкта шляхом стимулювання (економічного, майнового) правопорушника до правомірних дій.

Сутність забезпечувальної функції зводиться до того, що штраф, пеня

¹ Биков А.Г. Имущественная ответственность в условиях полного хозрасчета. М.: Знание, 1970. С. 4.

² Брагинский В.И. Общее учение о хозяйственных договорах. Минск, 1967. С. 229.

³ Вінник О.М. Господарське право: Навчальний посібник. 2-ге вид., змін. та доп. К.: Всеукраїнська асоціація видавців "Правова єдність", 2008. С. 387.

⁴ Овсиенко В.В. Проблемы возмещения убытков в хозяйственном праве: автореф. дис. ... доктора юрид. наук: спец.: 12.00.04. Харьков, 1972. С. 16.

⁵ Малєїн Н.С. Имущественная ответственность за неисполнение хозяйственных обязательств. Хозяйственная самостоятельность и права промышленного предприятия: материалы семинаров. М.: Моск. дом НТП им. Ф. Э. Дзержинского. 1967. С. 153.

або неустойка виступають додатковою санкцією за невиконання або неналежне виконання зобов'язання. Додаткове забезпечувальне значення штрафних санкцій у порівнянні з відшкодуванням збитків виявляється в тому, що, по-перше, збитки можуть бути стягнуті лише тоді, коли вони дійсно мали місце, штрафні санкції ж можуть бути стягнуті незалежно від всього цього – для їх витребування з боржника кредитору необхідна тільки наявність порушення; по-друге, розмір збитків чітко визначається лише після факту невиконання зобов'язання, розмір же штрафних санкцій визначений заздалегідь, що робить їх стягнення неминучим, підвищуючи тим самим реальність несприятливих майнових наслідків для боржника. Таким чином, забезпечувальний характер штрафних санкцій виявляється в тому, що наявність у договорі пункту про цей вид відповідальності за неналежне виконання зобов'язань виявляє стимулюючу дію на боржника, спонукаючи його до належного і своєчасного виконання основного зобов'язання, і є надійною гарантією для кредитора одержати майнову компенсацію за невиконання або неналежне виконання цього зобов'язання незалежно від наявності збитків.

Сутність компенсаційної (відновлювальної) функції полягає у відновленні порушеного правопорушенням майнового стану потерпілого шляхом застосування на його користь компенсаційних майнових санкцій, що стягуються з порушника. Сторона – кредитор у зобов'язанні завжди ризикує своїм майновим становищем внаслідок потенційної можливості порушення зобов'язання боржником.

Застосування штрафної функції обумовлено протиправною поведінкою (господарським правопорушенням невиконанням або неналежним виконанням зобов'язань) правопорушника. У цьому розумінні господарсько-правова відповідальність є ретроспективною, тобто реакцією на вже скоєні протиправні дії (бездіяльність) у вигляді саме відповідальності як покарання правопорушника економічними санкціями¹. Тобто безпосередньо відбувається обмеження майнових інтересів порушника, а це є дуже дієвим засобом для корекції його подальшої поведінки при здійсненні господарської діяльності. Загалом штрафна функція покладена на такі види господарсько-правових санкцій як штрафні санкції (неустойка, штраф, пеня).

Таким чином, існування та застосування штрафних санкцій до суб'єктів господарювання покликано сприяти укріпленню господарських відносин шляхом забезпечення інтересів сторін таких відносин та гарантувати належне право вимоги потерпілій стороні. Особливості функцій штрафних санкцій полягають в тому, що вони одночасно виконують два завдання: виступають як заходи стимулювання, спонукання до належного виконання своїх обов'язків та до припинення неправомірних дій для правопорушника і як заходи захисту для потерпілої сторони.

¹ Денисенко О.В. Специфіка функцій штрафних санкцій. Економіка та право. 2008. № 3. С. 133.

Т. В. Череватова

*аспірант кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПРАВОВОГО ВПЛИВУ

Право являється системою, яка здатна активно впливати на свідомість людини. Воно покликане не тільки регулювати суспільні відносини, але й здійснювати вплив на людську свідомість для формування позитивного ставлення до права, а також спрямованості людини на правомірну поведінку¹. Тож, правовий вплив є однією з найважливіших складових правової реальності.

У процесі пізнання важливе значення відводиться поняттям, вони є основою при дослідженні правової дійсності та правових явищ науковцями.

Законодавство України не містить визначення поняття «правовий вплив». Дослідженням понятійного апарату, способів та методів останнього приділяє увагу багато вчених, серед яких С.Д. Гусарева, А.М. Денисова, О.В. Зайчук, А.М. Колодій, О.М. Мельник, Ю.М. Оборотов, О.Ф. Скакун та інші. Проте, на сьогоднішній день питання щодо визначення поняття заходів правового впливу у літературі висвітлено частково.

Для початку розглянемо значення поняття «вплив» в широкому сенсі. Словник української мови тлумачить дане поняття в двох значеннях. Перше стосується дії, яку певна особа (предмет, явище) виявляє стосовно іншої особи (предмета). За другим визначенням вплив - це сила влади (авторитету)². Отже, в правовому розрізі можна трактувати визначення впливу, як певної владної (авторитетної) дії права стосовно особи (суспільства).

Т.І. Тарахонич визначає термін «вплив», як вплив на будь-що за допомогою системи дій³.

А.М. Денисова зазначає, що правовий вплив - це один із проявів дії права на широке коло суспільних відносин, свідомість та поведінку людей за допомогою правових і не правових (психологічних, ідеологічних тощо) механізмів. За змістом правового впливу, існують наступні його напрямки: інформаційно-психологічний, ціннісно-мотиваційний та нормативний вплив права на суспільну дійсність⁴. Тож, правовий вплив слід розглядати як комплекс заходів для впливу права на свідомість людей.

Поняття правового впливу потрібно відрізнити від правового регулювання. Вони схожі за змістом, проте не є тотожними. Так, на відміну від правового впливу, предметом правового регулювання є лише конкретно

¹ Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані: монографія / за ред. проф. О. В. Козаченка, проф. Є. Л. Стрельцова. Миколаїв : Іліон, 2016. (с. 609).

² Словник української мови : в 11 т. / редкол.: І. К. Білодід (голова) та інші; Акад. наук Укр. РСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. К.: Наук. думка, Т.1. 1970. (с. 751).

³ Правове регулювання та правовий вплив як юридичні категорії: співвідношення понять. Часопис Київського університету права. 10/2009. (с.13).

⁴ Механізм правового впливу: напрями прояву / А. М. Денисова. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2012. Вип. 55. (с. 60-6)1.

визначені суспільні відносини. Крім того, правий вплив допускає використання неправових механізмів, коли в правовому регулюванні мають місце лише правові засоби¹. Тому вважаємо, що правовий вплив та правове регулювання можна співвідносити як частину та ціле, адже правовий вплив є значно ширшим поняттям.

Натомість, Т.І. Тарахонич² стверджує, що категорії «правовий вплив» та «правове регулювання» не є ізольованими, вони взаємодіють, взаємопроникають та збагачують одна одну. А всі підходи щодо співвідношення даних категорій можна розділити на два напрями. Прихильники першого напрямку вважають, що вищевказані категорії не можна ототожнювати. Водночас представники другого напрямку ототожнюють їх, підкреслюючи, що правове регулювання базується на інформаційно-психологічному, виховному та соціальному аспектах правового впливу.

Можна визначити поняття правового впливу через характеристику його ознак та форм. Так, першою ознакою правового впливу є те, що він може здійснюватися через окремі юридичні засоби (наприклад, тільки через норми права); по-друге, такий вплив поширюється не тільки на суб'єктів права (осіб, що мають певні юридичні права та обов'язки), але й на інших осіб; по-третє, правовий вплив не завжди є обов'язковим і припускає застосування примусових заходів; по-четверте об'єктом є не тільки поведінка людини, а й її свідомість; д) включає в себе як плановані так і не передбачувані наслідки дії права³.

Процес впливу права на свідомість людини може відбуватися в двох формах: активній і пасивній. При активній формі застосовуються засоби правового регулювання для усунення правопорушень, оптимізації усталених правових відносин та реалізації правової відповідальності. Під пасивною формою розуміється опосередкований вплив на суспільні відносини для забезпечення правопорядку та запобігання правопорушенням.

Підводячи підсумки слід зазначити, що правовий вплив можна трактувати у двох значеннях:

- 1) як комплекс правових і не правових засобів, за допомогою яких формується модель позитивної правової поведінки особи у суспільстві;
- 2) як сукупність заходів, що забезпечують реалізацію правової відповідальності.

¹ Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. К. : НАВС, Освіта України, 2017. (с. 254).

² Правове регулювання та правовий вплив як юридичні категорії: співвідношення понять / Т. І. Тарахонич. Часопис Київського університету права. 10/2009. (с.13).

³ Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. С.212.

Д. В. Корчевець

аспірант кафедри господарського права, провідний юрисконсульт юридичного відділу Донецького національного університету імені Василя Стуса

ПРИНЦИПИ ЗДІЙСНЕННЯ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ В УКРАЇНІ

Бажаним завданням для України є створення умов для ефективного функціонування системи публічних закупівель, підвищення конкуренції в зазначеній сфері, ефективного використання державних коштів та забезпечення високого рівня прозорості під час проведення процедур. Ефективне функціонування системи публічних закупівель значною мірою залежить від дотримання відповідних принципів, оскільки вони втілюють основу, істинне призначення Закону України «Про публічні закупівлі» (далі - Закон).

У науці права інститут публічних закупівель досліджувався такими науковцями як: А. Олефір, М. Маслова, С. Єсімова, Н. Пустова, К. Смирнова та інші. Проте через постійні зміни у законодавстві, принципи публічних закупівель потребують додаткового дослідження.

Вищенаведене вказує на актуальність теми дослідження, спрямованого на характеристику принципів публічних закупівель в Україні.

Сучасний стан функціонування системи публічних закупівель являє собою процес важливих перетворень і змін, що пройшли всі етапи розвитку держави та знайшли відображення в принципах, на яких засноване чинне законодавство. Перелік цих принципів визначено у статті 3 Закону, до них відносяться: добросовісна конкуренція серед учасників; максимальна економія та ефективність; відкритість та прозорість на всіх стадіях закупівель; недискримінація учасників; об'єктивна та неупереджена оцінка тендерних пропозицій; запобігання корупційним діям і зловживанням.

Принцип добросовісної конкуренції серед учасників закріплено з метою запобігання надання неправомірної переваги певному учаснику закупівлі, що призводить до недобросовісної конкуренції. О. Костенко зазначила, що в основі поняття добросовісної конкуренції лежать такі фундаментальні ознаки як добропорядність, розумність та справедливість. Використання таких критеріїв для оцінки добросовісності конкуренції пов'язано з принципом доброї совісті, що впливає ще з римської формули *bona fides* (чесні засоби)¹. Проте основним недоліком Закону залишається відсутність практичної реалізації положень щодо запобігання недобросовісній конкуренції серед учасників.

Принцип максимальної економії та ефективності, як зазначають В. Бондаренко та Н. Пустова, полягає у тому, що процедури закупівлі мають здійснюватися з мінімально можливими витратами і досягати максимального кінцевого результату, за підсумками яких повинні бути здійснені закупівлі необхідних ресурсів з максимальною економічною вигодою для замовника.

¹ Захист прав людини та добросовісна конкуренція – нові механізми судового захисту. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2013. Вип. 117(1). С. 55-60, (с. 56).

Свідченням ефективності публічних закупівель, зрештою, є забезпечення повною мірою потреб замовника і раціональне використання бюджетних коштів, з меншими від запланованого обсягу коштів витратами¹. Основним недоліком Закону є відсутність методики визначення ефективності використання бюджетних коштів, тому кваліфікація неефективності використання бюджетних коштів вимагає спеціальних доказів.

Принцип відкритості та прозорості на всіх стадіях закупівель на думку С. Єсімова полягає у вільному доступі громадян до інформації про здійснення закупівель органами державної влади і можливість її широкого й вільного обговорення². Із прийняттям Закону, який запровадив перехід на електронну систему проведення закупівель, будь-який громадянин України має вільний доступ до всієї інформації щодо публічних закупівель, яка підлягає оприлюдненню. Крім того, з'явилась можливість інформувати уповноважені органи на здійснення контролю, про виявлені порушення законодавства у цій сфері та недоліки роботи електронної системи закупівель, що значно обмежує корупцію у цій сфері.

Принцип недискримінації учасників полягає у тому, що замовник не може встановлювати дискримінаційні вимоги до учасників. Вітчизняні та іноземні учасники всіх форм власності беруть участь у процедурах закупівель на рівних умовах. М. Маслова визначає дискримінацію у сфері публічних закупівель як суб'єктивне ставлення замовника до учасників, метою чи наслідком якого є обмеження, позбавлення передбачених законом прав, надання переваг на підставі ознак, які не мають раціонального обґрунтування або не є об'єктивно виправданими³. Основним недоліком Закону є відсутність єдиного визначення поняття дискримінаційні вимоги, що призводить до суперечностей у його розумінні, а отже дозволяє замовнику встановлювати дискримінаційні вимоги, які носять корупційне підґрунтя.

Принцип об'єктивної та неупередженої оцінки тендерних пропозицій, як зазначає А. Олефір, являє собою частину більш загального принципу недискримінації учасників⁴. Тобто, якщо учасники беруть участь у процедурах закупівель на рівних засадах, то і оцінка їх пропозицій повинна бути об'єктивною, неупередженою та такою, що не призводить до дискримінації учасників. Принцип недискримінації учасників та принцип об'єктивної та неупередженої оцінки тендерних пропозицій тісно пов'язані між собою та залежать один від одного.

Принцип запобігання корупційним діям і зловживанням втілюється в створенні такої процедури закупівель, яка зводить до мінімуму ризику

¹ Бондаренко В. А., Пустова Н. О. Характеристика принципів адміністративних процедур публічних закупівель. URL: http://www2.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsvy/04_2016/zmist.pdf, с. 150-161, с. 155

² Єсімов С. С. Правове регулювання застосування інформаційних технологій для формування довіри до органів державної влади. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична. 2015. Вип. 1. С. 173-184. (с. 177).

³ Маслова М. Кваліфікаційні критерії: що таке дискримінаційні умови. Держзакупівлі. 2015. № 2. (с. 40).

⁴ Олефір А. О. Безперспективність розвитку інституту державних закупівель як перша якість сучасної господарсько-правової політики. Форум права. 2012. № 3. С. 491-499. (с. 495). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_3_86

корупційних дій і зловживань під час публічних закупівель. Не менш важливим для втілення цього принципу є невідворотність адміністративної або кримінальної відповідальності та скасування незаконної закупівлі. Цей принцип спрямований на унеможливлення участі в процедурах учасників, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що обов'язок дотримання закріплених у Законі принципів, створює належні умови для ефективного функціонування системи публічних закупівель в Україні. Проте законодавству бракує їх деталізації. Подальші дослідження у цій сфері будуть присвячені розробці пропозицій з конкретизації зазначених принципів у законодавстві.

СЕКЦІЯ 3

ПЕРСПЕКТИВИ ІНТЕГРАЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ, ОСВІТИ І ПРАКТИКИ

А. М. Захарченко

доцент, д-р юрид. наук, доцент кафедри господарського права Донецького національного університету імені Василя Стуса

ЩОДО ПОРЯДКУ ПЕРЕДАЧІ В ОРЕНДУ ДЕРЖАВНОГО МАЙНА

Згідно з інформацією, оприлюдненою Фондом державного майна України (далі – ФДМУ), останнім часом через несприятливі економічні умови оренда об'єктів державної власності стає для підприємців непривабливою і неконкурентною порівняно з орендою нерухомості у приватному секторі. Одним із чинників, які негативно впливають на конкурентоспроможність державної нерухомості і як наслідок – спричиняють скорочення обсягів оренди державного майна, зменшення надходжень державного бюджету, є ускладнений порядок передачі такого майна в оренду, зокрема, значна тривалість відповідної процедури.

Для виправлення цієї ситуації наприкінці 2017 року ФДМУ розроблено та винесено на обговорення проект нової редакції Закону України «Про оренду державного та комунального майна» (далі – законопроект), який передбачає суттєві зміни у регулюванні відносин оренди, у тому числі щодо порядку передачі в оренду зазначених об'єктів. Однак, окремі положення цього законопроекту містять недоліки, неусунення яких в подальшому може стати причиною додаткових ускладнень у вказаній сфері.

Питання передачі в оренду державного майна раніше розглядалися у наукових працях Г.М. Будурової, О.П. Віхрова, М.В. Мороза, В.В. Мусієнка, Ю.О. Серебрякової, І.В. Сухоставець, О.В. Титової, Д.В. Шликова та інших авторів. Разом з тим низка проблемних аспектів щодо порядку такої передачі у юридичній науці вирішення не одержала.

Наведене вище свідчить про актуальність порушеного питання та доцільність його дослідження з метою обґрунтування відповідних пропозицій.

Одним з важливих заходів, що проводяться суб'єктами управління об'єктами державної власності при передачі в оренду державного майна, є формування та оприлюднення переліків потенційних об'єктів оренди. Передбачаючи запровадження змін у цій сфері, вищезгаданий законопроект визначає, що перелік єдиних майнових комплексів державних підприємств, які можуть бути передані в оренду, затверджується Кабінетом Міністрів України (тоді як перелік інших потенційних об'єктів оренди формується ФДМУ на підставі пропозицій органів, у сфері управління яких ці об'єкти перебувають). Між тим законопроект залишає без вирішення такі значущі питання, як: критерії (підстави) для віднесення єдиних майнових комплексів до переліку

потенційних об'єктів оренди, порядок подання відповідних пропозицій на розгляд Уряду, підстави для відмови у включенні єдиного майнового комплексу певного державного підприємства до вказаного переліку. Невизначеність у цих питаннях може стати підґрунтям для виникнення конфліктних ситуацій між різними учасниками орендних відносин, включаючи суб'єктів господарювання-ініціаторів оренди. Відтак, прогалини щодо названих питань потребують заповнення.

Для спрощення і зменшення тривалості процедури передачі в оренду іншого нерухомого державного майна законопроект передбачає, що при надходженні до орендодавця заяви про оренду подальше узгодження передачі в оренду із органом, у сфері управління якого перебуває майно, є необхідним лише у тому разі, якщо таке майно раніше не було включене до переліку потенційних об'єктів оренди. Водночас визначено, що орган управління може відмовити в оренді у випадках, коли майно необхідне для реалізації державних або місцевих цільових програм розвитку, затверджених у встановленому порядку.

У зв'язку з цим вбачається, що закріплення лише однієї названої підстави для відмови в оренді є необґрунтованим, оскільки на практиці не можна виключати наявності інших обставин, за яких передача об'єкта в оренду є не вигідною для держави. Зокрема, це стосується випадків, коли укладення договору оренди обмежить провадження державним підприємством (установою, організацією) виробничої чи іншої діяльності та/або негативно вплине на цілісність його майнового комплексу; відповідно до економічних або інших показників передача певного майна в оренду є недоцільною. Зважаючи на це, перелік підстав для відмови уповноваженого органу управління у наданні згоди на укладання договору оренди варто розширити.

Ще одним питанням, що потребує доопрацювання, є питання оцінки нерухомого та іншого окремого індивідуально визначеного майна, яке надається в оренду. Так, законопроект зобов'язує потенційних орендарів, що звертаються із заявою на оренду такого майна, подавати уповноваженому орендодавцю разом із заявою звіт про оцінку (акт оцінки) об'єкта оренди. Але положень про відшкодування потенційному орендареві понесених ним витрат на оплату послуг з незалежної оцінки майна законопроектом не передбачено, що є невиправданим, оскільки потенційний орендар в подальшому не завжди одержує право на укладання договору оренди.

Суттєвою новелою, запропонованою у законопроекті ФДМУ, є правило щодо укладання договорів оренди за результатами проведення електронних аукціонів (аукціонів в електронній формі) із використанням електронної торгової системи у мережі Інтернет. Зазначена ідея загалом заслуговує підтримки. Певною мірою переваги електронних аукціонів доводяться досвідом функціонування системи ProZorro.Продажі, а також досвідом продажу через такі аукціони окремих об'єктів малої приватизації. Разом з тим успішність запровадження електронних аукціонів при передачі в оренду

державного майна значною мірою залежить від детальної правової регламентації цих відносин, тоді як відповідні положення законопроекту, підготовленого ФДМУ, не виключають можливості їх різного тлумачення. Зокрема, встановлюючи вимогу про проведення електронного аукціону згідно з договором, що укладається організатором аукціону та адміністратором електронної торгової системи, законопроект не містить зазначення на те, які саме суб'єкти можуть виступати таким організатором та адміністратором.

У контексті досліджуваного аспекту привертає увагу й те, що поряд із аукціоном законопроект також передбачає можливість передачі державного майна в оренду за конкурсом. При цьому закріплено такі визначення названих термінів: аукціон – спосіб передачі об'єкта оренди особі, яка запропонувала найбільшу орендну плату, що проводиться в електронній формі; конкурс на право оренди – спосіб передачі об'єкта оренди особі, яка взяла на себе зобов'язання виконати умови конкурсу (аукціону) та запропонувала найбільшу орендну плату, яка визначається на аукціоні.

З наведених та інших положень законопроекту випливає, що застосування кожної з двох вказаних конкурентних процедур передбачає проведення аукціону, і наявність між цими процедурами певних відмінностей, що проявляються, зокрема, в обсязі зобов'язань, які покладаються на переможців, не виключає необхідності такого проведення.

У зв'язку із сказаним, для позначення цих процедур більш доречним може стати оперування поняттями «аукціон без додаткових умов» та «аукціон з додатковими умовами» (за аналогією з поняттями «аукціон без умов» та «аукціон з умовами», які вживаються у нещодавно прийнятому Законі України «Про приватизацію державного і комунального майна»).

Враховання викладених вище пропозицій при доопрацюванні проекту нової редакції Закону України «Про оренду державного та комунального майна» сприятиме усуненню розглянутих проблем та досягненню більшого економічного ефекту від оренди об'єктів державної власності.

Ю. І. Ковальчук

доцент, канд. юрид. наук, доцент кафедри кримінального права і процесу Київського університету права НАН України

ЩОДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ПОЛЮВАННЯ

Тваринний світ є одним з основних компонентів навколишнього природного середовища, національним багатством України, джерелом духовного та естетичного збагачення і виховання людей, об'єктом наукових досліджень, а також важливою базою для одержання промислової і лікарської сировини, харчових продуктів, інших матеріальних цінностей (пreamбула Закону України від 13 грудня 2001 р. "Про тваринний світ"). Відповідно до ст. 9 і ст. 10 цього Закону кожному громадянину України надається право

спеціального використання тваринного світу, різновидом якого визнається мисливство.

Враховуючи те, що екологічна ситуація в сфері охорони, раціонального використання, відтворення й оздоровлення мисливських звірів та птахів, які перебувають у стані природної волі в Україні, формується під впливом закономірностей розвитку природи та суспільства в процесі природокористування, а тваринний світ виділяється з інших природних ресурсів (він належить до живої природи, що найбільш об'єднує його з людиною), особлива актуальність досліджень та потреба в охоронних заходах у цій галузі є наразі очевидною¹.

Водночас, незважаючи на досить ретельну нормативну врегульованість питань правового режиму мисливських звірів і птахів, чимало українських громадян не дотримуються умов полювання - моменту виникнення права на полювання, місць, строків, обстановки, способів, засобів, знарядь, видів, лімітів полювання тощо. Доводиться констатувати, що етика українських полювань і мисливства перебуває на дуже низькому рівні². Зазначене повною мірою стосується і кримінально караних порушень правил полювання.

Диспозиція ст. 248 КК, є бланкетною, тому потребує від правозастосувача ознайомлення із нормами регулятивного (екологічного) законодавства, зокрема: законів України - від 22 лютого 2000р. "Про мисливське господарство та полювання", від 13 грудня 2001р. "Про тваринний світ", від 7 лютого 2002 р. "Про Червону книгу України"; Право організації полювання та надання послуг іноземним мисливцям, затверджених наказом Держкомлісгоспу України від 9 вересня 1999 р. № 2; Інструкції про селекційний відстріл мисливських тварин, затвердженої наказом Держкомлісгоспу від 30 травня 2001 р. № 47; Положення про мисливське собаківництво України, затвердженого наказом Держкомлісгоспу від 27 серпня 2007 р. № 495; Положення про правила проведення полювань, поводження із зброєю та порядок видачі ліцензій на добування мисливських тварин, затвердженого наказом МАП від 17 жовтня 2011р. № 549.

Суспільна небезпека злочину, передбаченого ст. 248 КК, полягає в посяганні на тваринний світ суші. Різновидом спеціального використання тваринного світу визнається мисливство, яке здійснюється шляхом промислового добування, любительського і спортивного полювання на мисливських тварин. Зайняття мисливством з порушенням встановлених правил, тобто браконьєрство, нерідко носить вирішальний характер, завдає тваринному світу істотної шкоди, швидкими темпами погіршує його стан.

На думку О.Л. Дубовик кримінально-правова норма про незаконне полювання захищає також моральні цінності, фактично забороняючи безпідставну агресивність людей, недбале ставлення до живих істот,

¹ Хилюк С.В. Розвиток науки кримінального права України після відновлення її державної незалежності (питання Особливої частини) : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2007. С. 123-124. (с. 123).

² Голуб С.А. Кримінальна відповідальність за незаконне полювання: дис. ... канд. юрид. наук. К. 2005. (с. 3-4).

аморальне знищення чи заподіяння їм страждань. Слід погодитись із тим, що закон, безперечно, повинен сприяти вихованню моральних якостей людини¹.

Безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 248 КК України, є встановлений порядок охорони, раціонального використання і відтворення тваринного світу суходолу - диких звірів і птахів як невід'ємної складової частини довкілля.

Слід звернути увагу на те, що українське фауністичне законодавство до об'єктів тваринного світу відносить не лише тварин. Відповідно до ст. 3 Закону «Про тваринний світ» об'єктами тваринного світу, на які поширюється дія цього Закону, є:

1) дикі тварини - хордові, в т.ч. хребетні (ссавці, птахи, гризуни, земноводні, риби та інші) і безхребетні (членистоногі, молюски, голкошкірі та інші) в усьому їх видовому і популяційному різноманітті та на всіх стадіях розвитку (ембріони, яйця, лялечки тощо), які перебувають у стані природної волі, утримуються у напіввільних умовах чи в неволі;

2) частини диких тварин (роги, шкіра тощо);

3) продукти життєдіяльності диких тварин (мед, віск тощо).

При цьому предметом розглядуваного злочину визнаються дикі звірі та птахи, які є живими, охороняються законом і перебувають у стані природної волі або утримуються в напіввільних умовах у межах мисливських угідь і можуть бути об'єктами полювання. Мисливські тварини належать до природних ресурсів загальнодержавного значення. Завдяки своїми природним властивостям (наявність їстівного м'яса, цінного хутра тощо) ці тварини здатні задовольняти певні (передусім матеріальні) потреби людини.

І.В. Самощенко конкретизує, що предметом злочину визнаються дикі тварини та птахи, які належать до так званого мисливського фонду, під яким слід розуміти перелік видів дичини, на яку можна полювати за умови дотримання всіх правил полювання². На підставі системного аналізу положень екологічного законодавства В.О. Навроцький наділяє об'єкта тваринного світу як предмет незаконного полювання такими ознаками: 1) біологічною - вони відносяться до птахів та звірів; 2) ареалом поширення - такі птахи і звірі відносяться до тих, основні процеси життєдіяльності яких знаходяться на суші або на поверхні води; 3) соціальною - птахи і звірі відносяться до так званих диких і перебувають в стані природної свободи; 4) юридичною - птахи і звірі відносяться до видів, полювання на яких регламентоване або заборонене повністю³.

Предметом екологічних злочинних посягань на тваринний світ можуть бути лише дикі тварини в стані природної волі, а також дикі тварини, розведені в умовах неволі а згодом випущені в природне середовище

¹ Дубовик О.Л. Экологические преступления. М. : Спарк, 1998. (с. 289).

² Кримінальне право України: Особлива частина : підручн. / Ю.В.Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 4-е вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2010. (с. 282).

³ Навроцький В.О. Злочини проти природи : лекції для студентів юридичного факультету. Львів : Юрид. ф-т Львів. держ. ун-ту ім. Івана Франка, 1997. (с. 33-34).

проживання. Предметом екологічних злочинів не є сільськогосподарські та інші домашні тварини, а так само дикі тварини, які перебувають у неволі чи напіввільних умовах, адже вони вишили із системи природних зв'язків, втратили природний стан свободи і стали майном, що належить на праві власності державі, юридичним або фізичним особа.

Таким чином, законодавством та юридичною наукою визначено основні питання кримінальної відповідальності за незаконне полювання, але подальшого дослідження потребують і конкретні аспекти застосування такої відповідальності для досягнення нею загальної мети - охорони, раціонального використання, відтворення й оздоровлення мисливських звірів та птахів.

Ю. О. Костенко

доцент, канд. юрид. наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права та адміністративного права Донецького національного університету імені Василя Стуса

ПОДАТКОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ В УКРАЇНІ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У сучасних умовах означився новий напрямок наукових досліджень в податковій сфері – це виділення податкового менеджменту. При цьому, серед вчених – фінансистів не має єдиного підходу щодо його визначення. Так, одні науковці характеризують податковий менеджмент в контексті податкового адміністрування¹, інші пов'язують його з податковою політикою, державним управлінням в податковій сфері². В підручнику «Податковий менеджмент» за редакцією І. А. Майбурова вчені доходять висновку, що податкове адміністрування направлено на реалізацію встановленої в межах державного податкового менеджменту податкової політики за рахунок організаційного, методичного та процедурного забезпечення функціонування податкової системи³. Тобто, якщо в межах податкового менеджменту формується, то в межах податкового адміністрування саме реалізується податкова політика. Державний же податковий менеджмент, як зазначають вчені, здійснюється, як правило, через законодавчу владу і, відповідно, є ширшим поняттям. З цих позицій навряд чи можна погодитися із О. М. Воронковою, яка в своєму монографічному дослідженні доводить що податковий менеджмент це виключно адміністративно-розпорядча діяльність державних органів⁴. Далі вчена доходить загального висновку, що податковий менеджмент – це один з

¹ Юткина Т.Ф. Налоги и налогообложение: Учебник. М.: ИНФРА-М, 2001. С. 240.

² Налоговый менеджмент: продвинутий курс по ред. И. А. Майбурова, Ю.Б. Иванова. М.: Юнити, 2016. С. 163; Литвиненко Я.В. Податкова політика: навч посіб. К.: МАУП, 2003. С. 49; Катрук Н. Обґрунтування сутності державного податкового менеджменту в контексті становлення наукової думки. Наука й економіка. 2016. № 2. С.51.

³ Налоговый менеджмент: продвинутий курс по ред. И. А. Майбурова, Ю.Б. Иванова. М.: Юнити, 2016. С. 163.

⁴ Воронкова О.М. Податковий менеджмент в Україні: особливості, проблеми, перспективи : монографія. Ірпінь, 2012. С. 17.

видів соціального управління, пов'язаний з публічними інтересами. Він являє собою активну управлінську діяльність, реалізується у суспільному житті та охоплює проблеми як суспільства в цілому, так і його окремих членів. Виходячи з основної функції податків – фіскальної, що проявляється саме в задоволенні державних потреб, навряд чи можна ставити питання щодо врахування інтересів окремих членів суспільства.

Одним із розповсюджених підходів до визначення податкового менеджменту є його характеристика як методу впливу податкового механізму на податкову систему; як сукупності прийомів і методів організації податкових відносин з метою забезпечення формування дохідної частин бюджетів, побудови раціональної податкової системи¹. Тут відразу хотілося б зробити декілька застережень. По-перше, спірною представляється введення такої категорії, як «податковий механізм». Якщо мова йде про податковий механізм, то логічним є виділення його складових, проте, яких, із наведеного підходу зовсім не зрозуміло. Й по-друге, навряд чи коректно підіймати питання щодо раціональності податкової системи. В даному випадку необхідно виходити з того, що центральною проблемою управління в сфері оподаткування є ухвалення ефективних управлінських рішень у процесі прийняття та реалізації податкової політики держави, а метою податкового менеджменту є створення та забезпечення функціонування саме ефективної податкової політики.

Із наведених позицій термін «податковий менеджмент» науковці використовують, як правило, для характеристики процесів організації діяльності держави щодо регулювання сфери оподаткування на основі виробленої системи методів, принципів фіскального управління, в тому числі, управління податковими відносинами. Мабуть такий підхід запроваджує певну дискусію в юридичній науці. Справа в тому, що в такому контексті сталою в фінансовій науці є категорія «державне управління в сфері оподаткування», і тому, доцільність розробки категорії «податковий менеджмент» потребує подальшого наукового дослідження та обґрунтування.

¹ Ісаншина Г.Ю. Податковий менеджмент: навчальний посібник. Краматорськ: ДДМА, 2003. С.7; Карпінський Б.А., Залуцька Н.С. Стратегічний податковий менеджмент як механізм управління економічним розвитком держави. Стратегічні пріоритети. 2017. № 4. С. 127.

Л. О. Нікітенко

доцент, канд. юрид. наук, доцент кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права Донецького національного університету імені Василя Стуса

ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦТВА

Особливим в умовах ринкової економіки напрямом діяльності органів влади є сфера підприємництва. Винятковий вплив на підприємництво в нашій державі здійснюють органи виконавчої влади, від діяльності яких в цій сфері залежить його розвиток. Питання їхньої участі у реалізації державної політики у сфері підприємництва вкрай актуальні, особливо з урахуванням постійного реформування системи цих органів. Зазначені питання раніше досліджувались такими українськими науковцями як С.С. Банковський, Ю.П. Битяк, І.П. Голосніченко, П.В. Кикоть, А.С. Ластовецький, М.І. Матузов, В.Ф. Попондопуло, В.В. Цветков та іншими, однак потребують висвітлення в умовах сьогодення.

Мета даного дослідження – охарактеризувати повноваження органів виконавчої влади у сфері підприємництва.

Вищим органом у системі органів виконавчої влади є Кабінет Міністрів України, що має значне коло повноважень у сфері підприємництва, які можна поділити на повноваження щодо: державної економічної політики; державних цільових програм; управління об'єктами державної власності; соціальної спрямованості національної економіки; демонополізації та антимонопольного регулювання економіки, розвитку конкуренції та ринкової інфраструктури; державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності; структурної перебудови галузей національної економіки та інноваційного розвитку; державної промислової політики; захисту та підтримки національного товаровиробника; захисту прав споживачів; державного замовлення; державної фінансової та податкової політики; державної політики цін та ціноутворення; зовнішньоекономічної політики України; митної справи. Реалізація зазначених повноважень здійснюється через діяльність центральних та місцевих органів виконавчої влади. Окрім того, при Уряді України створено постійно діючі консультативно-дорадчі органи, що займаються питаннями здійснення господарської діяльності в Україні, а саме Рада підприємців, Рада бізнес-омбудсмена тощо.

Здійснення державної політики у сфері підприємництва прямо чи опосередковано стосується майже всіх центральних органів виконавчої влади. Однак основними серед них, що мають значне коло повноважень у сфері підприємництва, є Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Державна регуляторна служба України та Державна фіскальна служба України. Мінекономрозвитку України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики економічного і соціального розвитку, цінової, інвестиційної, зовнішньоекономічної політики, державної політики у сферах торгівлі,

інтелектуальної власності, державної регіональної політики, державної політики з питань розвитку підприємництва, технічного регулювання та захисту прав споживачів, а також міжвідомчої координації з питань економічного і соціального співробітництва України з Європейським Союзом. ДРС України є центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну регуляторну політику, політику з питань нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, ліцензування та дозвільної системи у сфері господарської діяльності та дерегуляції господарської діяльності; є спеціально уповноваженим органом з питань ліцензування та дозвільної системи у сфері господарської діяльності. ДФС України є центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну податкову політику, державну політику у сфері державної митної справи, державну політику з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, державну політику у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, митного законодавства, а також законодавства з питань сплати єдиного внеску. Показовим є запровадження у 2015 році посади Уповноваженого з питань підприємництва при ДФС України, що є дієвою ланкою взаємодії бізнесу та держави.

На місцевому рівні виконавчу владу здійснюють місцеві державні адміністрації, які приймають активну участь у вирішенні питань здійснення підприємницької діяльності у відповідній адміністративно-територіальній одиниці. Так, конкретизуючи повноваження місцевих державних адміністрацій у сфері підприємництва, можна виділити наступні: державна реєстрація підприємства; дозвіл на використання природних ресурсів; ліцензування певних видів господарської діяльності; патентування деяких видів підприємницької діяльності; підтримка малого підприємництва; фінансово-кредитна підтримка суб'єктів малого підприємництва; ліквідація і реорганізація підприємства.

Таким чином, органи виконавчої влади є організаційно-структурними формуваннями у державно-правовому механізмі регулювання підприємництва, які умовно можна поділити на: а) спеціально створені для реалізації державної політики у сфері підприємництва; б) що виконують регулюючі повноваження у сфері підприємництва поряд з іншими повноваженнями державного управління. Органи виконавчої влади реалізують свої повноваження у сфері підприємництва з метою створення сприятливих умов для розвитку підприємництва; забезпечення розвитку суб'єктів підприємництва задля формування конкурентного середовища та підвищення рівня їх конкурентоспроможності; стимулювання інвестиційної та інноваційної активності суб'єктів підприємництва; сприяння провадженню суб'єктами підприємництва діяльності щодо просування вироблених ними товарів (робіт, послуг), результатів інтелектуальної діяльності на внутрішній і зовнішній ринки; забезпечення зайнятості населення шляхом підтримки підприємницької ініціативи громадян.

І. А. Щербак

доцент, канд. юрид. наук, доцент кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права Донецького національного університету імені Василя Стуса,

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЙ ПІСЛЯ ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО КПК УКРАЇНИ

Останнім часом в Україні відбувається повномасштабна судова реформа, яка не може не зачіпати процедурні аспекти здійснення досудового розслідування. У три кодекси шляхом розроблення одного Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» № 6232 від 3 жовтня 2017 р. внесено багато змін. Розроблення законопроекту було розпочато після прийняття змін до Конституції України і через півроку (у березні 2017 р.), законопроект було подано Президентом до Верховної Ради України як невідкладний. Вбачається, що цей закон має стати одним із вирішальних етапів судової реформи. Багато з новацій, які запропоновано до КПК України є абсолютно новими.

Питання, пов'язані із судовою реформою у кримінальному процесі досліджували В.В. Маляренко, В.Т. Маляренко, Д.П. Письменний, В.В. Сташис, О.Ю. Татаров, Л.Д. Удалова, В.М. Тертишник та ін. Оновлення організації процесуальних дій органів досудового розслідування з позицій судової реформи буде можливим за умови ретельного аналізу змін до КПК.

Метою цієї статті є оцінка практичного застосування змін до КПК стосовно строків досудового розслідування.

Варто зазначити, що початок досудового розслідування до внесення змін строк досудового розслідування, починався відраховуватися з моменту повідомлення особі про підозру. Проте згідно зі ст. 3 КПК, досудове розслідування визначається як стадія кримінального провадження, яка починається саме з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. Отже строки здійснення досудового розслідування до повідомлення особі про підозру повинні бути унормовані, та визначені правові наслідки їх недотримання.

В українському кримінальному процесуальному законодавстві задекларовано, що всі процесуальні дії або рішення повинні виконуватися у розумні строки. Разом з тим практика застосування КПК свідчить, що органи досудового розслідування, знаючи про недоліки законодавства, часто ігнорували розумні терміни для вручення підозри. Відомі випадки, коли правоохоронними органами з різних причин протягом довгого часу не повідомлялося особі про підозру. Фактично, особи, щодо яких були внесені відомості до ЄРДР, стикалися з обмеженням своїх прав на невизначений період. А вже з моменту внесення таких відомостей до ЄРДР щодо конкретних громадян або за фактом проводилися слідчі дії, зокрема, обшуки,

обмежувалися інші права. Увесь цей період до вручення повідомлення про підозру людина не мала процесуального статусу, у такий спосіб обмежувалося і право людини на захист.

Така ситуація фактично не відповідала положенням Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. (п. "а" ч. 3 ст. 14), в якому наголошено, що: "Кожен має право при розгляді будь-якого пред'явленого йому кримінального обвинувачення як мінімум на такі гарантії на основі цілковитої рівності - бути терміново і докладно повідомленим мовою, яку він розуміє, про характер і підставу пред'явленого йому обвинувачення", а також Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. (п. "а" ч. 3 ст. 6), в якій зазначено, що: "Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права як бути негайно і детально проінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього". ПОСИЛАННЯ До того ж розробники законодавчих змін посилалися на позицію Європейського суду з прав людини, який неодноразово наголошував на необхідності дотримання розумних строків під час кримінального провадження.

Після змін до статті 219 КПК строк досудового розслідування обчислюється з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. До дня повідомлення особі про підозру строк становить: 6 місяців - у кримінальному провадженні щодо кримінального проступку; 12 місяців - щодо злочину невеликої або середньої тяжкості; 18 місяців - щодо тяжкого або особливо тяжкого злочину. Досудове розслідування повинно бути закінчено: протягом одного місяця з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку; протягом двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину.

Крім цього, статті 28, 113 КПК кореспондуються з вимогами п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод щодо тлумачення поняття "розумні строки". Вимога Конвенції щодо швидкого розслідування і судового розгляду означає, що строки встановлення події кримінально караного діяння і винних осіб повинні бути максимально наближеними до моменту вчинення злочину.

Вищенаведене свідчить про позитивність зазначених зміни і приведення норм КПК у відповідність з європейськими стандартами.

Однак для потерпілих такі зміни можуть мати негативні наслідки, адже кількість відмов на початку розслідування при неочевидних злочинах значно виросте, оскільки слідчі не братимуть на себе відповідальність розслідувати ці злочини так швидко. Можна спрогнозувати, що в окремих випадках провадження будуть закриті, оскільки розслідувати їх в которкі строки буде складно. За таких умов робота органів досудового розслідування буде неефективною, що може привести до ще більшої безкарності в суспільстві.

А. Г. Загороднюк

старший викладач кафедри теорії та історії держави і права та адміністративного права Донецького національного університету імені Василя Стуса, суддя Вінницького апеляційного адміністративного суду

ЩОДО ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ МИРНИХ ЗІБРАНЬ

Праву на свободу мирних зібрань Європейський Суд з Прав Людини дає широке тлумачення, вважаючи, що воно охоплює як закриті зібрання, так і зібрання у громадських місцях, а також збори у встановленому місці та публічні процесії.

Аналіз рішень Європейського суду, документів міжнародних організацій та положень законодавства країн ЄС, які стосуються свободи зібрань, дає підстави стверджувати, що існує низка основних термінів, які використовуються в контексті свободи зібрань. Ці визначення цікаві насамперед тому, що більшість з них відсутня в українському законодавстві і ними можна заповнити цю термінологічну прогалину. Мова йде, зокрема, про стихійні (спонтанні) зібрання, одночасні зібрання та контрдемонстрації.

Стихійні (спонтанні) зібрання. Очевидно, не всі зібрання можна заздалегідь спланувати і організувати. Іноді люди стихійно і негайно реагують на якусь резонансну подію, пригоду, інше зібрання чи виступ. Такі зібрання можуть не мати організатора (організаторів). Щодо цих зібрань експерти ОБСЄ зазначають наступне: «Стихійні зібрання слід вважати законними і розглядати як очікувану (а не виключну) ознаку зрілої демократії. ... Закони, які регулюють свободу зібрань, повинні прямо передбачати винятки або відмову від вимоги попереднього повідомлення у випадку стихійних зібрань. ... Влада завжди повинна забезпечувати захист будь-якого стихійного зібрання і сприяти його проведенню за умови збереження його мирного характеру»¹.

У своєму рішенні у справі «Букта та інші проти Угорщини» Європейський Суд з прав людини, зокрема, вказав, що «рішення про розпуск мирного зібрання лише через відсутність повідомлення про нього без будь-якої протиправної поведінки його учасників, становить непропорційне обмеження права на мирне зібрання»².

Отже, стихійні зібрання та зібрання, про які не було повідомлено органи влади, якщо вони мають мирний характер, не підлягають забороні чи розпуску, оскільки це не є необхідним у демократичному суспільстві.

Одночасні зібрання. «У випадку повідомлень про два чи більше не пов'язаних між собою зібрання в одному й тому ж місці в один і той же час, слід прикласти максимум зусиль, аби забезпечити їх найліпше проведення. Заборона публічного зібрання лише на тій підставі, що воно проводитиметься в один і той же час та в одному і тому ж місці з іншим публічним зібранням,

¹ Г.О. Палій «Щодо необхідності законодавчого врегулювання права громадян на мирні збори». Аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1875>.

² Bukta and Others v. Hungary, рішення від 17 липня 2007 р. URL: <http://www.hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#>. Назва з екрана.

буде, швидше за все, непропорційним рішенням, якщо вони могли б бути проведені у цьому місці»¹.

Контрдемонстрації. «Контрдемонстрація є однією з форм одночасного зібрання. Її учасники хочуть висловити свою незгоду з поглядами, висловленими під час іншого зібрання. Право на контрдемонстрацію не може бути використане проти реалізації права інших осіб на проведення своєї демонстрації. Тут головну увагу слід приділити обов'язку державних органів забезпечити проведення та охорону кожного заходу. Державні органи повинні задіяти достатньо сил з охорони правопорядку, аби сприяти, наскільки це можливо, проведенню таких пов'язаних між собою одночасних зібрань на відстані взаємної видимості і чутності»².

В Україні досі існувала практика судових заборон мирних зібрань лише на тій підставі, що противники цих зібрань мають намір організувати контрдемонстрацію, попри те, що Європейський суд з прав людини у своєму рішенні у справі «Платформа «Лікарі за життя» проти Австрії» вказав: «У демократичному суспільстві право на проведення контрдемонстрації не може втілюватись у обмеження права на демонстрацію»³. Аналогічну позицію зайняв і Вищий адміністративний суд України, який у своїй Постанові від 23.07.2014 р. вказав: «Різнополярні погляди учасників масових заходів не входять до переліку загроз національній безпеці України». А, отже, ані зібрання, ані контрзібрання, якщо вони мають мирний характер, не підлягають забороні чи розгону. Функція правоохоронних органів — забезпечити право на мирні зібрання як учасникам зібрання, так і контрзібрання, не допустивши при цьому порушення громадського порядку. В цьому, зокрема, полягають позитивні зобов'язання держави щодо мирних зібрань, про які вказано у рішенні Європейського суду у справі «Платформа «Лікарі за життя» проти Австрії».

Таким чином, оскільки сьогодні питання щодо встановлення на законодавчому рівні певних правил стосовно мирних зібрань досі не вирішені та є предметом обговорення тривалий час, прийняття закону, в якому буде об'єднано та унормовано всі питання стосовно поняття, порядку і строків підготовки та проведення мирних зібрань (в т.ч. з урахуванням місця, характеру, масовості та тематики заходу), буде стимулювати до узгодження єдиної позиції та спростує посилання на неможливість дотримання певних процедур через законодавчу неврегульованість.

¹ Kälin W. The Law of International Human Rights Protection / Walter Kälin, Jörg Künzli. New York: Oxford University Press, 2010. 540 p. (p. 311).

² Права і свободи людини і громадянина в Україні (доктрина Європейського суду з прав людини і Конституційного Суду України); за заг. ред. П. Ф. Мартиненко, В. М. Кампо. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 376 с. 9. (с. 209).

³ Решение Европейского суд по правам человека «Организация «Платформа «Врачи за жизнь» против Австрии» от 21.06.1988 / Европейский суд по правам человека. Избранные решения. Т. 1. М.: Норма, 2000. С. 598–601.

І. О. Лехкодух

асистент, аспірант кафедри господарського права Донецького національного університету імені Василя Стуса

ЩОДО МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВА ТОВАРИСТВ З ОБМЕЖЕНОЮ ТА ДОДАТКОВОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ НА ОТРИМАННЯ ВКЛАДУ ЄДИНОГО УЧАСНИКА

Головна конструктивна ознака товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю (далі – ТОВ) однієї особи проявляється у наявності лише одного учасника. Саме вона обумовлює виникнення особливостей при реалізації зазначеними суб'єктами господарювання своїх прав та їх захисту.

На практиці одним із випадків звернення до захисту прав ТОВ є порушення права ТОВ однієї особи на отримання вкладу єдиного засновника, наслідком чого стає неможливість виконання товариством своїх зобов'язань перед кредиторами.

На законодавчому рівні це питання врегульовано Законом України «Про господарські товариства», Господарським та Цивільним кодексами України, відповідно до яких на учасника покладається обов'язок виконати свої зобов'язання перед ТОВ щодо внесення вкладу впродовж одного року з дня державної реєстрації товариства. 17.06.2018 року набирає чинності Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»¹ (далі – ЗУ про ТОВ) що скасовує відповідні положення вищезазначених законів та встановлює оновлені правила щодо строків внесення засновником вкладу та порядку дій органів товариства у разі їх порушення, проте вони не гарантують виконання єдиним засновником обов'язку щодо сплати внеску ТОВ.

В науковій літературі питанню захисту прав ТОВ в цілому приділялась увага вченими (І.В. Спасибо-Фатєєва, О.М. Вінник та ін.), однак питання щодо виконання обов'язку внесення вкладу єдиним засновником ТОВ потребує подальшого опрацювання.

Вище наведене вказує на актуальність заявленої теми дослідження, метою якого є обґрунтування пропозицій щодо захисту права товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю на отримання вкладу єдиного учасника.

Захист прав ТОВ на отримання вкладу учасника реалізується шляхом впровадження певних важелів з метою забезпечення належного виконання відповідного обов'язку учасника по внесенню свого вкладу. Так, відповідно до ст. 15 ЗУ про ТОВ в разі пропущення учасником строків для внесення вкладу чи його частини, на виконавчий орган товариства покладається обов'язок його письмового попередження про прострочення з визначенням додаткового строку для погашення заборгованості, що не може перевищувати 30 днів, а у випадку подальшої бездіяльності такого учасника, обов'язок

¹ Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 06.02.2018 № 2275-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 13. Ст. 69

скликати загальні збори учасників з метою прийняття рішення щодо вирішення зазначеної проблеми. Важливо, що при визначенні результатів голосування учасників не враховуються голоси, що припадають на частку учасника, що не виконав своє зобов'язання. Додатковим важелем для спонукання несумлінних учасників належним чином виконувати свої зобов'язання перед товариством можна вважати обмеження на виплату дивідендів, передбачене ч. 3 ст. 27 ЗУ про ТОВ.

Отже механізм захисту прав ТОВ з кількома учасниками реалізується шляхом впровадження обов'язку контролю та вчинення певних дій з боку виконавчого органу та інших учасників товариства за належністю виконання учасником відповідних зобов'язань перед товариством. Водночас він виявляється абсолютно недієвим у ТОВ однієї особи оскільки не забезпечує можливості здійснення товариством певних дій щодо захисту власних прав в умовах концентрації повноважень вищого та виконавчого органів у одноосібного учасника, який порушує свої зобов'язання перед товариством, що в свою чергу призводить до зловживання конструкцією ТОВ однієї особи.

Серед причин зазначеного можна назвати відсутність засобів забезпечення права ТОВ на отримання ним від єдиного учасника, визначеного таким учасником у статуті, внеску.

Вирішенням цього питання може стати впровадження окремого механізму захисту відповідного права ТОВ однієї особи шляхом: встановлення, що строк для повного внесення єдиним учасником свого вкладу не може перевищувати 12 місяців; виключення застосування до товариства з одним учасником положення щодо попередження учасника про пропущення ним строків для внесення вкладу та подальшого скликання загальних зборів; встановлення правила, що у випадку невнесення одноосібним учасником товариства вкладу протягом строку, передбаченого Законом, він має прийняти одне з наступних рішень: 1) про зменшення статутного капіталу товариства на розмір неоплаченої частини частки; 2) про сплату заборгованості за рахунок додаткових вкладів третіх осіб та перерозподіл неоплаченої частини частки між новими учасниками товариства без зміни розміру статутного капіталу; 3) про ліквідацію товариства; покладення на органи державної влади функції контролю за виконанням єдиним учасником обов'язку щодо внесення вкладу до статутного капіталу ТОВ.

Для реалізації зазначених пропозицій необхідно внести відповідні зміни і доповнення до ст. 14 та ст. 15 ЗУ про ТОВ.

Запропонований підхід сприятиме захисту прав самого ТОВ однієї особи, його кредиторів, що розраховують на можливість задоволення своїх обґрунтованих вимог за рахунок відповідного майна товариства, та держави, зацікавленість якої проявляється в забезпеченні ефективної діяльності суб'єктів господарювання.

Р. В. Міліціанов

канд. юрид. наук, суддя Господарського суду Вінницької області

RES JUDICATA У СПРАВАХ ПРО БАНКРУТСТВО

Процесуальний порядок розгляду справи про банкрутство супроводжується прийняттям значної кількості процесуальних документів (здебільшого ухвал), котрі опосередковують рух справи.

Завершення розгляду справи, як правило, здійснюється шляхом затвердження звіту ліквідатора та ліквідаційного балансу. Однак, лише вичерпний перелік випадків може бути підставою для відмови у затвердженні звіту ліквідатора: якщо ліквідатор не виявив або не реалізував майнові активи банкрута у повному обсязі (ч.4 ст.46 Закону про банкрутство)¹.

Тобто, на завершальній стадії процедури банкрутства суд не може переоцінити усі прийняті раніше рішення (щодо порушення провадження у справі, визнання кредиторських вимог, переходу до наступних судових процедур, визначення та нарахування винагороди арбітражного керуючого, тощо), оскільки вирішення даних питань здійснено окремими процесуальними документами, які набувають законної сили після вичерпання або не використання права на їх оспорення.

Судові рішення не можуть переглядатися поза межами процедури їх апеляційного чи касаційного оскарження. Повноваження вищих судів на перегляд повинні використовуватися для виправлення судових помилок, неправомірних судових рішень, а не для того, щоб замінити перегляд. Перегляд не може розглядатися як замаскована апеляція (п.52 Рішення ЄСПЛ у справі «Рябих проти Росії» від 24 липня 2003 року²).

Однак матеріали судової практики свідчать про можливість перегляду усіх рішень у справі про банкрутство на стадії прийняття кінцевого процесуального документа щодо припинення провадження у справі. Так, суд касаційної інстанції не зв'язаний доводами касаційної скарги щодо порушення чи неправильного застосування судами попередніх інстанцій норм матеріального і процесуального права³.

Затверджуючи звіт ліквідатора, господарський суд повинен дати оцінку належності проведення ліквідатором всієї ліквідаційної процедури, в тому числі додержання порядку продажу майна банкрута, дотримання ним черговості задоволення вимог кредиторів, відповідності законодавству складеного ліквідаційного балансу та всіх обов'язкових додатків до звіту ліквідатора, оцінити повноту реалізації ліквідатором активів боржника⁴.

¹ Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : Закон України № 2343-ХІІ від 14 травня 1992. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2343-12>.

² Рішення Європейського Суду з прав людини у справі Рябих проти Росії від 24 липня 2003 року (заява № 52854/99). URL: <http://www.echr.ru/documents/doc/new/003.htm>.

³ Постанова Вищого господарського суду України від 22 лютого 2017 у справі № 902/273/13-г. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65070487>.

⁴ Постанова Верховного Суду від 12 квітня 2018 у справі № 10/46/2011/5003. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73564969>.

Отже, вводяться додаткові аспекти, які мають бути перевірені судом при вирішення питання щодо затвердження звіту та ліквідаційного балансу.

Слід зауважити, що обов'язковість судового рішення є основною конституційною засадою судочинства в Україні¹. Суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права².

Європейським судом сформовані основні аспекти верховенства права, серед яких виділено принцип юридичної визначеності, котрий включає вимоги поваги до остаточного судового рішення. Базовим для розуміння принципу поваги до остаточного судового рішення є Рішення ЄСПЛ у справі «Брумареску проти Румунії» від 28 листопада 1999 року³.

У цій справі Суд зауважує, що, дозволивши прийняття такої вимоги в межах зазначених повноважень, Верховний суд звів нанівець увесь судовий процес, який закінчився — використовуючи слова Верховного суду — ухваленням судового рішення, «що не підлягає скасуванню», а отже, *res judicata* і, більше того, що воно вже було виконане.

Принцип правової певності вимагає, щоб у випадках, коли суди винесли остаточне рішення з якогось питання, їхнє рішення не підлягало сумніву⁴).

Вказані основоположні аспекти застосування принципу верховенства права мають втілюватись також і у справах про банкрутство, утверджувати засади для поваги до остаточних судових рішень.

З огляду на існуючі суперечливі підходи до сталості судових рішень у справах про банкрутство, наукова спільнота має зосередитись на доктринальному обґрунтуванні та захисті верховенства права як основоположної засади правової держави, котра включає принцип *res judicata*.

Ю. В. Бевз

адвокат, аспірант кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права Донецького національного університету імені Василя Стуса

ЩОДО ПРОГРАМИ ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ

Конституцією України (ст. 36) громадянам надано право об'єднання у політичні партії. «Політичні партії в Україні сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах» (ч.2 ст.36 Конституції України).

¹ Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/page4>.

² Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України № 3477-IV від 23 лютого 2006 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.

³ Рішення Європейського Суду з прав людини у справі у справі Брумареску проти Румунії від 28 листопада 1999 року (заява № 28342/95). Український портал практики Європейського суду з прав людини. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=307>.

⁴ Рішення Європейського Суду з прав людини у справі у справі Брумареску проти Румунії від 28 листопада 1999 року (заява № 28342/95). Український портал практики Європейського суду з прав людини. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=307>.

В статті 2 Закону України «Про політичні партії в Україні» вказується, що основною метою політичної партії є сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, однак, як свідчить практика, реальна мета інша - отримання та здійснення політичної влади в суспільстві, тому в перегонах за голосами виборців, які потрібні для проходження в парламент, політичні партії обіцяють багато, а отримавши бажане – забувають про передвиборчі обіцянки.

Після переходу України на змішану виборчу систему формування парламенту політичні партії стали основними суб'єктами формування таких важливих політичних інститутів як парламент, уряд, органи державної влади на місцях тощо, тому актуальною стає проблема удосконалення законодавчого регулювання відповідальності політичних партій за реалізацію цілей та завдань, передбачених їх програмами. Особливо гостро ця проблематика постає в сучасний період, оскільки збільшення ваги партій у політичному житті передбачає посилення їхньої відповідальності як перед своїми виборцями, так і перед суспільством загалом.

Політичні партії, згідно зі ст.7 Закону України «Про політичні партії в Україні»: «повинні мати програму. Програма політичної партії є викладом цілей та завдань цієї партії, а також шляхів їх досягнення», тобто програма партії є необхідним документом як і статут відповідної політичної партії. Отже, програма політичної партії виступає своєрідним збірником обіцянок для народу – єдиного джерела влади.

Кожна програма політичної партії, згідно з вимогами Закону, повинна містити пропозиції щодо варіантів реалізації політики у визначених сферах (політико-правовій, соціальній, економічній, культурно-духовній сферах), до того ж, ці пропозиції мають опиратися на можливість бюджетного ресурсного забезпечення з урахуванням специфіки побудови головного кошторису країни, а також передбачати чіткий термін реалізації, який в більшості випадків не має перевищувати термін реалізації повноважень депутатів одного скликання.

Чинним законодавством України не передбачено, які відомості мають міститися у програмі політичної партії, на відміну від її статуту, тобто це питання залишається внутрішньою справою відповідної партії, втім ознайомлення зі змістом програм певних партій, які знаходяться у вільному доступі в мережі Інтернет, свідчить, що в умовах сучасного суспільства така значна кількість масштабних завдань, які містяться в них, не може бути реалізована протягом п'ятирічного терміну повноважень депутатів Верховної Ради України, тому виникає необхідність визначення та встановлення посилення вимог до програм, які подаються до Центральної виборчої комісії відповідними політичними партіями. Так, доцільно, на наш погляд, було б закріпити на законодавчому рівні розробку двох незалежних та рівних за юридичною силою редакцій програми. Перша із них – розгорнута, з викладом цілей та завдань партії на період терміну скликання Верховної Ради України, з формулами, розрахунками, статистичними даними, та скорочена, що

використовуватиметься для публікації в ЗМІ і буде містити виключно перелік цілей та завдань.

Чинне законодавство України встановлює обсяг та зміст державного контролю за діяльністю політичних партій, однак, жодним чином не враховує відповідальність самої політичної партії за відповідність її діяльності програмі і відповідальність за її невиконання, що значно впливає, на нашу думку, на довіру громадян до тієї чи іншої партії, про що свідчить опитування виборців, і безпосередньо впливає на їх активність у виборах.

Для підсилення рівня свідомості і відповідальності членів політичних партій, що увійшли до складу Верховної Ради України, на законодавчому рівні слід закріпити норму, що повернення грошової застави партії можливе лише після закінчення п'ятирічного терміну повноважень народних депутатів у разі виконання ними 80 % завдань, викладених у програмі.

Ще одним із видів юридичної відповідальності за невиконання передвиборчої програми має стати неможливість політичної партії брати участь у наступних виборах за умови невиконання нею більше половини зазначених в програмі завдань.

Таким чином, запропоновані вище пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства України в частині посилення відповідальності політичних партій за реалізацію програм сприятимуть підвищенню ефективності реалізації політичними партіями своїх функцій, а саме – представлення інтересів виборців, а представлені ними програми будуть реальними щодо реалізації і стануть дійсним відображенням можливих змін на краще в нашій державі.

О. А. Боровицький

*аспірант кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права
Донецького національного університету імені Василя Стуса, суддя
Вінницького апеляційного адміністративного суду*

РОЛЬ ВИЩОЇ РАДИ ПРАВОСУДДЯ В ЗАКОНОТВОРЧОМУ ПРОЦЕСІ

Проявом принципу розподілу влади та незалежності судової гілки влади є участь рад з питань правосуддя в законотворчому процесі. Принцип співробітництва між гілками влади в державі, з одного боку, зобов'язує законодавця консультуватися з представниками судової влади, а з іншого боку, зобов'язує судову владу надавати свої висновки та пропозиції.

5 січня 2017 року набрав чинності Закон України «Про Вищу раду правосуддя» (далі – Закон), прийнятий 21 грудня 2016 року в рамках судової реформи, яким визначено статус, повноваження, засади організації та порядок діяльності Вищої ради правосуддя.

Відповідно до Конституції України та Закону України «Про Вищу раду правосуддя» Вища рада правосуддя є колегіальним, незалежним

конституційним органом державної влади та суддівського врядування, який діє в Україні на постійній основі для забезпечення незалежності судової влади, її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед суспільством, формування добросовісного та високопрофесійного корпусу суддів, додержання норм Конституції і законів України, а також професійної етики в діяльності суддів і прокурорів.

Відповідно до п.15 ч. 1 ст. 3 Закону Вища рада правосуддя надає обов'язкові до розгляду консультативні висновки щодо законопроектів з питань утворення, реорганізації чи ліквідації судів, судоустрою і статусу суддів, узагальнює пропозиції судів, органів та установ системи правосуддя стосовно законодавства щодо їх статусу та функціонування, судоустрою і статусу суддів.

Треба зазначити, що лише в Конституції двох європейських країн – Бельгії та Франції - закріплено положення, яке визначає роль Ради правосуддя в законодавчому процесі. Так, в частині 3 пункту 6 статті 151 Конституції Бельгії зазначається, що Вища рада правосуддя має повноваження виносити висновки і пропозиції щодо загального функціонування й організації судочинства.

Частина 6 статті 64 Конституції Франції встановлює: «Вища рада магістратури збирається в пленарному складі для надання відповідей на запитання щодо висновків, які було зроблено Президентом Республіки на підставі статті 64. У такому ж складі вона виносить рішення з питань, які пов'язані з етикою магістратів, а також з будь-яких питань, пов'язаних із здійсненням правосуддя, з якими до неї звертається Міністр юстиції».

У двох інших країнах – Хорватії та Угорщині – існує схожа практика, але без такої вичерпної правової основи. Тоді як в інших країнах – і в Україні зокрема - консультативні повноваження ґрунтуються на нормах законів.

Стаття 10 Закону №195-1958 Італії надає Вищій раді з питань правосуддя повноваження вносити пропозиції та надавати висновки Міністерству юстиції щодо проектів законів, пов'язаних з судовою владою та здійсненням правосуддя.

У Польщі відповідно до статті 3 Закону «Про Національну раду з питань правосуддя» від 12 травня 2011 року повноваження Національної ради з питань правосуддя включають «(4) висловлення позиції щодо статусу працівників суду; (5) висловлення позиції з питань, які стосуються судової влади та суддів, та які було винесено на порядок денний Президентом Республіки Польща, іншими державними органами, а також органами суддівського самоврядування; (6) висловлення висновків щодо проектів нормативно-правових актів, які стосуються судової влади та суддів і представлення заяв з цих питань». Параграф 2 статті 186 Конституції надає Національній раді з питань правосуддя повноваження «звертатися до Конституційного суду з пропозицією щодо питання відповідності Конституції нормативних актів у тих межах, в яких вони стосуються незалежності судів і незалежності суддів».

У Португалії Вища рада з питань правосуддя має повноваження надавати висновки щодо законодавчих актів, які стосуються судової влади та статусу суддів, а також пропонувати в цілому Міністру юстиції законодавчі заходи з метою вдосконалення професіоналізму та ефективності суддівського корпусу.

У Грузії з метою виконання повноважень, визначених законодавством, Вища рада юстиції: (а) вивчає проекти законів, які стосуються діяльності судів та розробляє відповідні висновки/позиції; (б) у межах своєї компетенції має право готувати проект Указу Президента або інструкції, або виносити рішення Вищої ради юстиції Грузії.

Врешті, варто звернути увагу на приклад Латвії. Саме Конституційний суд цієї країни затвердив обов'язок Ради втручатися у законодавчий процес, а також обов'язок Парламенту вислухати і взяти до уваги висновки судової влади та надати відповідні обґрунтування у випадку, якщо приймається інше рішення.

Що стосується реалізації в Україні Вищою радою правосуддя своїх повноважень щодо участі в законотворчому процесі, то варто зазначити, що 21 грудня 2017 року Вища рада правосуддя розпочала співпрацю із Бюро з демократичних інститутів та прав людини ОБСЄ. Узгоджено ключові напрями співпраці обох інституцій та досягнуто домовленості про співпрацю у сфері удосконалення чинного законодавства, що регулює питання судоустрою та статусу суддів, розробки механізмів уніфікації практики Ради, утвердження гарантій незалежності судової влади.

Зробивши системний аналіз чинного законодавства, що регулює діяльність Вищої ради правосуддя в законодавчій сфері, а також порівнявши норми вітчизняного законодавства із зарубіжним досвідом, можна дійти висновку про необхідність подальшої деталізації вказаних вище.

О. І. Кулик

аспірант кафедри господарського права Донецького національного університету імені Василя Стуса

ЩОДО ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ПОЗБАВЛЕННЯ СТИМУЛЮВАННЯ ВИРОБНИКІВ ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЇ З АЛЬТЕРНАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ

У контексті здійснення державою заходів, направлених на стимулювання використання альтернативних джерел енергії, важливим є належний контроль за наданням стимулювання та притягнення до відповідальності порушників установлених норм, із позбавленням такого стимулювання.

Метою даного дослідження є з'ясування правової природи позбавлення стимулювання виробників електроенергії з альтернативних джерел енергії.

Юридичну відповідальність визначають як вид соціальної відповідальності, сутність якої полягає у застосуванні до правопорушників

(фізичних чи юридичних осіб) передбачених законом санкцій, що забезпечують в примусовому порядку державою¹. Відповідальність, будучи суб'єктивним обов'язком визначеної особи, виникає лише з моменту вчинення правопорушення². Сприймавши зазначену вище позицію, можна стверджувати, що юридична відповідальність у сфері стимулювання використання альтернативних джерел енергії має наставати лише за скоєне правопорушення. У такому випадку на правопорушника покладається обов'язок зазнавати відповідні позбавлення та несприятливі наслідки.

Чинним законодавством визначаються певні підстави, на яких суб'єкт господарювання позбавляється стимулювання за використання електроенергії з альтернативних джерел енергії. Так, пунктом 2.6 Порядку встановлення, перегляду та припинення дії «зеленого» тарифу на електричну енергію для суб'єктів господарської діяльності та приватних домогосподарств, затвердженого Постановою Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг № 1421 від 02.11.2012, фактично визначено три підстави для припинення дії «зеленого» тарифу: 1) заява суб'єкта господарювання; 2) закінчення строку дії «зеленого» тарифу; 3) анулювання ліцензії на право провадження господарської діяльності з виробництва електричної енергії.

Заява суб'єкта господарювання про припинення дії «зеленого» тарифу хоч і позбавляє його стимулювання, однак є добровільним актом волевиявлення суб'єкта господарювання, а відтак не пов'язана із порушенням норм права.

Закінчення строку дії «зеленого» тарифу є наступною підставою позбавлення стимулювання виробників електроенергії з альтернативних джерел. Для суб'єктів господарювання, які виробляють електричну енергію з використанням альтернативних джерел енергії, «зелений» тариф встановлюється до 1 січня 2030 року. При цьому, надбавка до «зеленого» тарифу за дотримання рівня використання обладнання українського виробництва устанавлюється лише з по 31 грудня 2024 року³. Припинення дії «зеленого» тарифу призведе до безумовного позбавлення суб'єкта господарювання усіх пов'язаних із зеленим тарифом пільг, однак також не пов'язане із юридичною відповідальністю суб'єкту господарювання.

Останньою підставою позбавлення суб'єкту господарювання стимулювання є анулювання ліцензії на право провадження господарської діяльності з виробництва електричної енергії. Вичерпний перелік підстав для прийняття рішення про анулювання ліцензії суб'єкта господарювання визначено ч. 2 ст. 16 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності». Серед вказаних підстав називаються і такі, що

¹ Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998-2004. Т. 6. 2004. 766 с. (с. 437).

² Літвінцева А. С. Правова природа юридичної відповідальності. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2016. Вип. 37(2). С. 130-134. (с. 133).

³ Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20 лютого 2003 р. № 555-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 24. Ст. 155.

настають за власного бажання суб'єкту господарювання, як от подання відповідної заяви, і такі, що настають у випадку порушення норм права. В останньому випадку, складаються відповідні акти, які мають містити детальне викладення фактів порушення законодавства, їх обґрунтування. Із наведеного вбачається, що анулювання ліцензії на право провадження господарської діяльності з виробництва електричної енергії може наставати як на підставі власного волевиявлення суб'єкту господарювання, так і за вчинення правопорушення, тобто породжувати юридичну відповідальність.

З огляду на викладене, заява суб'єкту господарювання про припинення дії «зеленого» тарифу, закінчення строку дії «зеленого» тарифу та анулювання ліцензії на право провадження господарської діяльності з виробництва електричної енергії несуть для суб'єкта господарювання негативні наслідки, що виражаються у позбавленні його стимулювання. Проте якщо остання підстава застосовується переважно у випадку порушення суб'єктом господарювання норм права, то перші дві підстави із юридичною відповідальністю суб'єкта господарювання не пов'язані.

Б. Ю. Мусієнко

начальник Відділення Національної служби посередництва і примирення у Вінницькій області

ПРАВОВА ПРИРОДА ТЕРМІНУ «ТРУДОВА ЮСТИЦІЯ»

Вивчення та аналіз такого інституту трудового права, як трудова юстиція неможливе без визначення терміну «трудова юстиція». В залежності від розуміння поняття «трудова юстиція» буде змінюватися й науково-практичне розуміння її місця в забезпеченні законності в сфері трудових відносин.

Не дивлячись на доволі широкий арсенал поглядів на проблематику природи трудової юстиції, слід вказати на малий обсяг наукових праць щодо цього питання у світлі нових умов політичного та соціального розвитку держави, спроб влади реформувати судову систему України. Одночасно в діючому законодавстві України, так само як і в сучасній науці трудового права України відсутнє визначення поняття «трудова юстиція». Останньою великою розробкою проблеми трудової юстиції стала дисертаційна робота російського дослідника В.М. Оробця. Автор уточнив інститут трудового спеціалізованого суду в законодавстві Російської Федерації у вигляді дефініції, що відбиває подвійну політико-правову природу органу трудової юстиції, який у своїй діяльності ґрунтується на конституційно-правових основах системи судочинства та водночас володіє виключною компетенцією (підвідомчістю, підсудністю) у розгляді справ, що впливають з трудових правовідносин¹. В.М. Оробець трудову юстицію розглядає як інститут громадянського

¹ Оробец В.М. Трудовая юстиция в зарубежных странах и проблемы ее становления в Российской Федерации: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.11. Москва, 2006. (с. 20).

суспільства, який складається із системи спеціальних органів з контролю за дотриманням законності у сфері трудових відносин¹. Дане визначення, на нашу думку, не позбавлене однобічності, оскільки містить вказівку на те, що функціонування органів трудової юстиції поєднане тільки з функцією контролю за дотриманням законності у сфері трудових правовідносин. Насправді, правові відносини, в яких беруть участь органи трудової юстиції, не обмежуються лише контролем. Крім того, таке визначення, на нашу думку має досить широке наукове охоплення вказаного питання, так як не конкретизує поняття відповідних спеціальних органів. В зв'язку з чим виникає потреба дослідити об'єм термін «трудова юстиція»

Для дослідження поняття «трудова юстиція» необхідно звернутися безпосередньо до визначення терміну «трудова юстиція». Словосполучення «трудова юстиція» об'єднує в собі два поняття «трудова» та «юстиція». «Юстиція» (лат. *justitia* — правосуддя, справедливість) — термін, яким позначають усю сукупність судових установ, а також їхню діяльність². «Трудовий» визначає сферу здійснення правосуддя, а саме - трудові відносини. Отже однозначного розуміння даного терміну не існує. Виходячи з даної термінології, виникає можливість різних варіантів інтерпретації цього поняття, а саме:

- 1) здійснення правосуддя у сфері трудових відносин;
- 2) сукупність судових органів діяльність яких направлена на здійснення правосуддя у сфері трудових відносин;
- 3) безпосередньо процес розгляду трудових спорів(конфліктів).

Одночасно науковці-правознавці застосовують поняття «спеціалізований трудовий суд», «спеціалізована трудова юстиція» як синонім «трудова юстиція», не розмежовуючи їх³. Поняття «трудова юстиція» необхідно відрізнити від термінів «спеціалізований трудовий суд» «трудова юстиція», «спеціалізована трудова юстиція», що мають одну схожу характеристику (здійснення правосуддя у сфері трудових відносин), але правосуддя може здійснюватися в різних формах в залежності від спеціалізації та об'єму повноважень (компетенції). Так, це можуть бути:

суди загальної юрисдикції, в складі яких можуть функціонувати спеціалізовані підрозділи або посадові особи, уповноважені розглядати трудові справи;

¹ Оробец В.М. Трудовая юстиция в зарубежных странах и проблемы ее становления в Российской Федерации: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.11. Москва, 2006. (с.22).

² Вікіпедія. URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/Головна_сторінка

³ Дашутін І. В. Правове регулювання судового захисту трудових прав громадян: дис... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Харківський національний ун-т внутрішніх справ. Х., 2008. 178арк; Плахотіна Н. А. Проблеми регулювання трудових процесуальних відносин в українській правовій системі: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Харківський національний ун-т внутрішніх справ. Х., 2009. 19 с.; Киселев И.Я. Трудовое право России и зарубежных стран. Международные нормы труда: Учебник. Изд. 2-е, испр. и доп. М.: Эксмо, 2006. 608 с. (Российское юридическое образование). (с. 457); Трудовое и социальное право зарубежных стран: основные институты. Сравнительно-правовое исследование / Под ред. Э.Б. Френкель. М.: Юристъ, 2002. 687с.

спеціалізовані суди з обмеженою юрисдикцією або широкою юрисдикцією¹.

Тому поняття «трудова юстиція» є більш широким за своїм змістом, в порівнянні з поняттями «спеціалізована трудова юстиція», «спеціалізований трудовий суд», «трудова юстиція» які є синонімами, і являються, як і суди загальної юрисдикції (місцеві загальні суди), формою трудової юстиції.

Проблематика змісту терміну пов'язана перш за все, з двома суттєвими ознаками поняття «трудова юстиція»: визначення органів, які здійснюють розгляд трудових спорів; природа спору, що розглядається відповідними органами.

Виходячи з вищевизначених ознак доцільно розглянути далі форми трудової юстиції.

На даний час відповідно до Кодексу законів про працю України трудові спори розглядаються крім комісій по трудових спорах і районними, районними в місті, міськими чи міськрайонними судами. Водночас КЗпПУ запроваджує коло спорів, які можуть вирішуватись тільки в судовому порядку (стаття 232)². З прийняттям Конституції України (статті 3, 8, 55, 124) судова модель урегулювання трудових спорів набула якісно нового змісту, оскільки дозволила особі (працівнику), безпосередньо нехтуючи досудовою процедурою вирішення трудових спорів, звертатись до суду³. Фактично на сьогодні правосуддя у сфері трудових відносин здійснюється місцевими загальними судами.

Одночасно, відповідно до пункту 2 частини другої статті 17 Кодексу адміністративного судочинства України компетенція адміністративних судів поширюється на спори з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби, в зв'язку із тим що дані спори визначені як публічно-правові. Хоча суть даної категорії спорів знаходиться в площині трудового права, і в подальшому, за умови створення спеціалізованих трудових судів, повинні розглядатись ними.

Отже, враховуючи вищевикладене, на сьогодні правосуддя у сфері трудових відносин здійснюють - місцеві загальні суди. Фактично вони є певною формою трудової юстиції в Україні.

Зважаючи на такі недоліки, розгляду трудових спорів в судовому порядку як: необхідність забезпечення правового регулювання спеціалізації судів або запровадження системи спеціалізованих трудових судів в Україні; відсутність правового механізму захисту в судовому порядку порушених прав трудового колективу, недосконалість процесуального законодавства, відсутній або суперечливий понятійний апарат. Неодноразово лунали думки науковців про необхідність створення спеціалізації судів та запровадження системи спеціалізованих трудових судів в Україні.

¹ Трудовое и социальное право зарубежных стран: основные институты. Сравнительно-правовое исследование / Под ред. Э.Б. Френкель. М.: Юристъ, 2002. 687 с. (с. 437).

² Кодекс Законів про працю України. URL: <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=68&d=427>

³ Прокопенко В.І. Трудове право України: Підручник. Харків: Консум, 1998. 80 с. (с. 22).

Виваженими та аргументованими видаються міркування окремих російських авторів з питання правової природи трудової юстиції та її можливого місця в системі державних установ. Виходячи із спільності історичного шляху України та Росії впродовж ХХ ст., у такому аспекті можна говорити про таку сутність трудової юстиції і в Україні. Слушно вказує І.Я. Кисельов на те, що специфічні риси трудового права вимагають формування відповідних процесуальних форм та процесуального трудового права. Створення трудових судів, активний розвиток трудової юстиції є логічним наслідком визнання автономії такої юстиції, який впливає на укріплення та подальший розвиток цієї автономії¹. Концепція організації трудових судів з метою встановлення особливого, відмінного від застосовуваного судами загальної юрисдикції порядку вирішення індивідуальних та колективних трудових спорів, може виявитися вельми корисною².

Що стосується природи спору, який розглядається судовими органами, то специфіка трудової юстиції пов'язана із матеріальним складом предмету спору (трудового спору). Правовий захист суб'єктивних прав громадян у сфері трудових відносин є головною метою трудової юстиції. Порушення цих прав і складає предмет трудової юстиції.

Таким чином, поділ судових органів за ознакою в залежності від спеціалізації та об'єму повноважень (компетенції) трудової юстиції є головним у визначенні поняття «трудова юстиція».

Тож з урахуванням вищенаведеного, трудову юстицію, як правове явище можна охарактеризувати як інститут трудового права, що складається з судових органів у формі судів загальної юрисдикції або спеціалізовані суди, діяльність яких спрямована на здійснення правосуддя у сфері трудових відносин, що проводиться у порядку, встановленому законом.

К. В. Оверковський

аспірант кафедри цивільного права і процесу Донецького національного університету імені Василя Стуса

ЩОДО ОЦІНКИ МАЙНОВИХ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Майнові права інтелектуальної власності в сучасних умовах стають об'єктом господарського обороту, при цьому для належної та ефективної реалізації цих прав виникає потреба у визначенні їх ринкової вартості. Оцінка вартості майнових прав на об'єкти інтелектуальної власності, в т.ч. і промислової власності, має важливе значення при внесенні таких прав до статутного капіталу господарського товариства.

¹ Киселев И.Я. Трудовое право России и зарубежных стран. Международные нормы труда: Учебник. Изд. 2-е, испр. и доп. М.: Эксмо, 2006. 608 с. (Российское юридическое образование). (с. 457).

² Боровский М.В. Суды общей юрисдикции в Российской Федерации: проблемы и перспективы. Черные дыры в российском законодательстве. 2001. №1 52-53 с.

Законодавство не встановлює обов'язку учасників засновницьких правовідносин проводити незалежну оцінку прав інтелектуальної власності у разі їх внесення до статутного капіталу. Так, відповідно до ч. 2 ст. 86 Господарського кодексу України (далі – ГК України)¹ порядок оцінки вкладів визначається в установчих документах господарського товариства, якщо інше не передбачено законом. Відповідно до ч. 2 ст. 115 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України)², грошова оцінка вкладу учасника господарського товариства здійснюється за згодою учасників товариства, а у випадках, встановлених законом, вона підлягає незалежній експертній перевірці. Згідно ч.ч. 1, 2 ст. 13 Закону України «Про господарські товариства»³, грошова оцінка вкладу учасника господарського товариства здійснюється за згодою учасників товариства, а у випадках, встановлених законом, вона підлягає незалежній експертній перевірці.

Певні новели у законодавчому регулюванні оцінки вкладів запроваджені Законом України «Про товариства з обмеженою і додатковою відповідальністю» (далі - Закон «Про ТОВ»)⁴. Відповідно до ч. 3 ст. 13 вказаного Закону вклад у негрошовій формі повинен мати грошову оцінку, що затверджується одностайним рішенням загальних зборів учасників, у яких взяли участь всі учасники товариства. При створенні товариства така оцінка визначається рішенням засновників. Частина 4 статті 18 зазначеного Закону передбачає, що додаткові вклади можуть вноситися у негрошовій формі. У такому разі рішенням загальних зборів учасників визначаються учасники товариства та/або треті особи, які вносять майно, та його грошова оцінка. Відповідно п. 4 ч. 2 ст. 31 цього Закону до компетенції загальних зборів учасників, зокрема, належить затвердження грошової оцінки негрошового вкладу учасника.

З вищенаведеного слідує, що для передачі прав промислової власності до статутного капіталу ТОВ і ТДВ необхідно мати погоджену усіма учасниками товариства грошову оцінку цих прав.

Інша ситуація складається при формуванні статутного капіталу акціонерного товариства. Так, відповідно до ч.2 ст. 11 Закону України «Про акціонерні товариства»⁵, ціна майна, що вноситься засновниками акціонерного товариства (далі – АТ) в рахунок оплати акцій товариства, повинна відповідати ринковій вартості цього майна, визначеній відповідно до статті 8 цього Закону. Відповідно до ч.1 ст. 8 Закону України «Про акціонерні товариства», ринкова вартість майна у разі його оцінки відповідно до цього

¹ Господарський кодекс України: прийнятий Верховною Радою України 16 січня 2003 р. Відомості Верховної Ради України. 2003. №18, №19-20, № 21-22. ст.144.

² Цивільний кодекс України: прийнятий Верховною Радою України 16 січня 2003 р. Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 40-44. ст. 356.

³ Про господарські товариства: Закон України від 19 вересня 1991 р. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 49. ст. 682.

⁴ Про товариства з обмеженою і додатковою відповідальністю: Закон України від 06 лютого 2018 р. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 13. ст. 69.

⁵ Про акціонерні товариства: Закон України від 17 вересня 2008 р. Відомості Верховної Ради України. 2008. № 50-51. ст.384.

Закону, інших актів законодавства або статуту акціонерного товариства визначається на засадах незалежної оцінки, проведеної відповідно до законодавства про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність.

Таким чином, при формуванні статутного капіталу АТ за рахунок майна, в тому числі і майнових прав, якими можуть бути майнові права промислової власності, їх ціна має відповідати ринковій вартості, для визначення якої проводиться незалежна оцінка.

Частинами 2, 3 ст. 7 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну та оціночну діяльність»¹ передбачено перелік випадків, коли проведення оцінки майна є обов'язковим. Внесення прав інтелектуальної власності до статутного капіталу даний перелік не містить.

Таким чином, питання щодо визначення вартості тих чи інших майнових прав промислової власності покладається на розсуд учасників товариства.

Однак, слід зазначити, що на відміну від національного законодавства, ч.2 ст. 66.2 Цивільний кодекс Російської Федерації² передбачає, що грошова оцінка негрошового внеску в статутний капітал господарського товариства повинна бути проведена незалежним оцінювачем. Учасники господарського товариства не вправі визначати грошову оцінку негрошового внеску в розмірі, що перевищує суму оцінки, певну незалежним оцінювачем. Згідно ч.2 ст. 15 Федерального Закону «Про товариства з обмеженою відповідальністю»³, якщо номінальна вартість або збільшення номінальної вартості частки учасника товариства у статутному капіталі товариства, оплачуваної негрошовими засобами, становить більш ніж двадцять тисяч рублів, з метою визначення вартості цього майна повинен залучатися незалежний оцінювач за умови, що інше не передбачено федеральним законом.

Відповідно до абз.2 ч. 2 ст. 47/1 Цивільного кодексу Республіки Білорусь⁴, оцінка вартості негрошового внеску в статутний фонд комерційної організації підлягає експертизі достовірності такої оцінки у випадках і порядку, передбачених законодавством.

Згідно з ч. 4 ст. 29 Закону Республіки Білорусь «Про господарські товариства»⁵, при внесенні до статутного фонду господарського товариства негрошового внеску повинна бути проведена оцінка його вартості. У разі проведення незалежної оцінки вартості внесеного до статутного фонду

¹ Про оцінку майна, майнових прав та професійну та оціночну діяльність: Закон України від 12 липня 2001 р. Відомості Верховної Ради України. 2001. №47. ст. 251.

² Цивільний кодекс Російської Федерації. Частина 1 від 21.10.1994 р. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_5142/d9449e0957c4fb7ffb268291d68d1f22731a8274/#dst1403

³ Про товариства з обмеженою відповідальністю: Федеральний Закон Російської Федерації від 08.02.1998 р. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_17819/7bb667f587280e00a3c9d370582f292bf4eea86a/

⁴ Цивільний кодекс Республіки Білорусь від 07.12.1998 р.// База даних «Кодекси Республіки Білорусь». URL: <http://гражданский-кодекс.бел/statya-47-1>.

⁵ Про господарські товариства: Закон Республіки Білорусь від 09 грудня 1992 р.// База даних «Кодекси Білорусії». URL: http://kodeksy-by.com/zakon_rb_o_hozyajstvennyh_obwestvah/29.htm.

господарського товариства негрошового внеску експертиза достовірності цієї оцінки не проводиться.

Згідно з ч.2 ст. 59 ЦК Республіки Казахстан¹, вклади засновників (учасників) до статутного капіталу в натуральній формі або у вигляді майнових прав оцінюються в грошовій формі за згодою всіх засновників або за рішенням загальних зборів всіх учасників товариства. Якщо вартість такого вкладу перевищує суму, еквівалентну двадцяти тисячам розмірів місячних розрахункових показників, її оцінка повинна бути підтверджена незалежним експертом.

Отже, аналіз зарубіжного досвіду свідчить, що визначення вартості негрошового вкладу, в тому числі прав інтелектуальної власності, на відміну від національного підходу, вимагає незалежної оцінки, якщо вартість вкладу перевищує встановлену законом суму. Такий підхід є цілком обґрунтованим з огляду на високі ризики завищення вартості вкладу засновниками. Це підтверджується і листом Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва від 15.11.2002 р. № 4-451-2030/6118, в якому зазначено, що в разі штучного значного завищення вартості вкладу в не грошовій формі установчі документи товариства можуть бути визнані недійсними у встановленому законом порядку².

Майнові права на об'єкти інтелектуальної власності, в т.ч. промислової власності, є особливим об'єктом оцінки, оскільки мають свою специфічність через нематеріальний характер результату інтелектуальної діяльності, його неповторність, ексклюзивність тощо. У зв'язку з цим оцінка майнових прав інтелектуальної власності потребує іншого підходу, порівняно з при оцінкою речей. Також слід враховувати, що оцінка прав інтелектуальної власності - це галузь діяльності, що лише частково перетинається зі сферою професійної оцінки, оскільки під час оцінювання прав оцінювач, окрім свого безпосередньої фаху (професійна оцінка), має добре орієнтуватись у сфері патентного права, мати певні технічні, економічні знання тощо. Виходячи з наведеного вбачається, що оцінка прав інтелектуальної власності є досить складною процедурою, а тому самостійне визначення вартості прав ІВ (що допускає на сьогодні чинне законодавство) при внесенні їх до статутного капіталу особою, яка не має відповідної кваліфікації, навряд чи дозволить достовірно визначити ринкову вартість цих прав.

Таким чином, враховуючи, що права на об'єкти промислової власності мають свою специфіку і оцінка їх вартості є досить складною процедурою, а також той факт, що важливою функцією статутного капіталу є гарантійна функція, доцільно запровадити обов'язкову незалежну професійну оцінку прав інтелектуальної власності (із залученням професійного суб'єкта

¹ Цивільний кодекс Республіки Казахстан від 27 грудня 1994 р.// База даних «Законодавство Республіки Казахстан». URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1006061&doc_id2=1006061#_pos=1;-8&pos2=1108;59.

² Щодо оцінки вкладу засновника (учасника) господарського товариства до статутного фонду, внесеного ним у вигляді права на використання "ноу-хау": лист Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва від 15.11.2002 р. N 4-451-2030/6118// Бухгалтер. 2002. №12. с.47-48.

оціночної діяльності) при внесення таких прав як негрошових вкладів до статутного капіталу товариства.

Це буде сприяти запобіганню можливим зловживанням з боку учасників товариства щодо наповнення статутного капіталу «ризиковими» нематеріальними активами, крім того об'єктивна вартість прав буде сприяти уникненню втрат економічного характеру в разі їх недооцінки.

А. А. Тварковський

аспірант кафедри цивільного права і процесу Донецького національного університету імені Василя Стуса

ЩОДО ПІДСТАВ ВІДНОВЛЕННЯ ПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ АБО ВИЗНАННЯ БАНКРУТОМ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ-ПІДПРИЄМЦЯ

Запорукою покращення інвестиційного клімату країни, гарантією захищеності кредиторів та економічного зростання є ефективно існуючий інститут банкрутства. Разом із тим вітчизняний інститут банкрутства не позбавлений ряду проблем, що не сприяє привабливості України з економічної точки зору.

Правову основу банкрутства фізичної особи-підприємця як суб'єкта господарювання становить Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14 травня 1992 року № 2343-ХІІ (далі - Закон про банкрутство). Проте названий нормативно-правовий акт не є у повній мірі досконалим, адже виникають деякі проблеми у правозастосовній діяльності. Однією з таких проблем є різні підходи щодо підстав для відкриття провадження у справі про банкрутство фізичної особи-підприємця.

Окремі правові питання та правовідносини неспроможності й банкрутства були предметом дослідження вітчизняних учених: Р.Г. Афанасьєва, А.М. Бірюкова, О.М. Борейко, В.В. Джуня, В.А. Малиги, Б.М. Полякова, П.Д. Пригузи, В.В. Радзивілюк, О.О. Степанова, М.І. Тітова та ін., але залишається низка аспектів, пов'язаних із банкрутством фізичної особи-підприємця, що потребують подальшого наукового опрацювання. Зокрема, питання щодо розміру безспірних кредиторських вимог як підстави для відкриття провадження у справі про банкрутство фізичної особи-підприємця залишається дискусійним.

Вищевикладене зумовлює актуальність та доцільність дослідження цього питання.

Правовідносини про банкрутство фізичної особи-підприємця регламентовано загальними положенням Закону про банкрутство з урахуванням особливостей, передбачених статтями 90-92. Так, підставою для визнання фізичної особи-підприємця банкрутом відповідно до частини 2 статті 90 Закону є його нездатність задовольнити вимоги кредиторів за грошовими

зобов'язаннями та/або виконати обов'язок із сплати обов'язкових платежів. Разом із тим у боржника є можливість відновити свою платоспроможність, виконавши затверджений судом план погашення боргів, що є підставою для закриття провадження у справі про банкрутство.

Втім в силу вимог частини 2 статті 10 Закону про банкрутство порушення провадження у справі про банкрутство з метою погашення кредиторських вимог і як наслідок подальше відновлення платоспроможності або ліквідація фізичної особи-підприємця здійснюється господарським судом, якщо безспірні вимоги кредитора (кредиторів) до боржника сукупно становлять не менше трьохсот мінімальних розмірів заробітної плати, які не були задоволені боржником протягом трьох місяців після встановленого для їх погашення строку, якщо інше не передбачено цим Законом.

Аналіз положень викладеної статті вказує на неможливість звернення боржника чи кредиторів до господарського суду для захисту та реалізації своїх прав із заявою про банкрутство, у тому числі банкрутство фізичної особи-підприємця у разі існування безспірних вимог в розмірі меншому ніж триста мінімальних зарплат.

При цьому у судовій практиці спостерігають випадки, коли у одній у справі № 902/163/14¹ господарський суд порушив провадження про банкрутство фізичної особи-підприємця без наявності безспірних кредиторських вимог у розмірі трьохсот мінімальних заробітних плат, а в іншій № 902/1032/15² – суд вказав на необхідність вказаного розміру.

Таким чином, існує неоднаковий підхід щодо визначення граничного розміру грошових вимог кредиторів, як підстави для відкриття провадження у справі про банкрутство фізичної особи-підприємця.

У науковій площині вирішення даної проблеми залишено поза увагою. Водночас стаття 55 Господарського кодексу України певним чином диференціює суб'єктів господарювання за певними ознаками: кількістю працюючих та доходами від будь-якої діяльності за рік (суб'єкти мікропідприємництва, середнього або великого підприємництва). З огляду на це, обґрунтованим та справедливим вважалось б впровадження диференційованого підходу і до регламентації підстав для порушення провадження у справі про банкрутство для різних суб'єктів господарювання, зокрема, зменшення його для фізичних осіб-підприємців. Додатковим аргументом на користь цієї пропозиції є те, що юридичні і фізичні особи-підприємці зазвичай суттєво відрізняються один від одного своїми фінансовими спроможностями.

Слід зазначити, що в законопроекті Кодексу з питань процедур банкрутства № 2351-VIII від 20 березня 2018 року, по якому відбулося перше читання, дана проблема повністю не усунута, хоча спостерігається позитивна тенденція відносно розмежування розміру безспірних вимог щодо порушення

¹ Ухвала Господарського суду Вінницької області від 27.03.2014 року у справі № 902/163/14. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/37936266>.

² Ухвала Господарського суду Вінницької області від 05.08.2015 року у справі № 902/1032/15. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/48213657>

проваджень у справі про банкрутство відносно фізичних осіб і фізичних осіб-підприємців: 100 та 300 мінімальних заробітних плат відповідно¹.

Отже, пропонується доповнення ч.3 статті 10 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» положеннями наступного змісту: «Справа про банкрутство фізичної особи-підприємця порушується господарським судом, якщо безспірні вимоги кредитора (кредиторів) до боржника сукупно становлять:

не менше ста мінімальних розмірів заробітної плати, які не були задоволені боржником протягом трьох місяців після встановленого для їх погашення строку, якщо боржник є суб'єктом мікропідприємництва;

не менше двохсот мінімальних розмірів заробітної плати, які не були задоволені боржником протягом трьох місяців після встановленого для їх погашення строку, якщо боржник є суб'єктом малого підприємництва;

не менше трьохсот мінімальних розмірів заробітної плати, які не були задоволені боржником протягом трьох місяців після встановленого для їх погашення строку, якщо боржник не належить до суб'єктів мікропідприємництва чи малого підприємництва.»

Впровадження такої пропозиції покликано забезпечити якомога більшої кількості суб'єктів господарювання можливість скористатися дієвими правовими механізмами, визначеними у Законі про банкрутство, для вчинення усіх заходів щодо погашення кредиторської заборгованості.

О. А. Шапаренко

аспірант першого року навчання кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права Донецького національного університету імені Василя Стуса

ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ КОМІТЕТІВ

Ефективне функціонування системи парламентаризму в Україні можливе винятково за умови існування особливої системи взаємодії парламенту з іншими державними органами, у якій він, посідаючи належне місце в політичній системі країни, має можливість належним чином здійснювати свої функції.

Особливо актуальною сьогодні як для науки, так і для практики є проблема організаційно-правових аспектів діяльності парламентських комітетів законодавчого органу влади на шляху становлення парламентаризму. Так, нагальним є питання про необхідність скорочення кількості комітетів, що може призвести як до покращення діяльності самих комітетів, так і до заощадження бюджетних коштів на їх утримання.

¹ Проект кодексу з процедур банкрутства від 20.03.2018 року №2351-VIII. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63518 (дата звернення: 12.05.2018).

Незважаючи на існування принципу відкритості інформації щодо фінансового забезпечення Верховної Ради України, на практиці ця засада не завжди дотримується, що призводить до переконаності українського суспільства в непрозорості фінансування органів державної влади за рахунок платників податків. Одним із таких стереотипів у свідомості українців є неможливість контролю з боку громадян за витратами бюджетних коштів на фінансування органів державної влади, у тому числі й Верховної Ради України, зокрема, це стосується так званих депутатських привілеїв, пільг, гарантій здійснення народними депутатами своїх обов'язків тощо. Тому потребують удосконалення система ресурсного забезпечення ефективної роботи комітетів Верховної Ради України, практика оприлюднення внутрішньоорганізаційних актів парламенту, формування оптимальної структури Апарату Верховної Ради України, використання вакантних посад, переміщення працівників у межах Апарату Верховної Ради України¹.

Під час дослідження сучасного стану законодавства України необхідно враховувати, що нині під впливом соціально-політичних та економічних обставин пріоритетним є прийняття законодавчих актів, а також великої кількості змін і доповнень до чинних законів. Сучасна діяльність парламенту взагалі і парламентських комітетів зокрема характеризується нестабільністю та внутрішньою суперечливістю прийнятих парламентом законодавчих актів, окремих їхніх норм щодо врегулювання певних суспільних відносин. Також спостерігається недостатня наукова обґрунтованість частини законодавчих актів, їхня декларативність, несформованість механізму реалізації тощо. Тому нагальною є потреба в упорядкуванні законодавчого процесу у Верховній Раді України шляхом планування законодавчої роботи, що спирається на законодавчо закріплені засади суспільного розвитку.

З метою вдосконалення законотворчого процесу у Верховній Раді України доцільно більш широко залучати громадськість до обговорення законопроектів, як за допомогою інтернет-ресурсів Верховної Ради України, так і в роботі комітетів Верховної Ради України (у світовій практиці консультації з громадськістю з приводу законодавства й нормопроєктування розглядаються фахівцями як ефективний засіб підвищення якості державної політики).

Вивчення громадської думки в контексті законодавчого процесу через проведення громадських слухань законопроектів на місцях дозволить з'ясувати позицію громадськості, передбачити її реакцію на прийняті рішення, спрогнозувати рівень сприйняття громадянами пропонованих новацій.

Є всі підстави вважати, що недооцінювання важливості слухань в комітетах, зміщення уваги громадськості саме на роботу в сесійній залі, зменшують участь громадськості в політичному житті. Громадяни виступають більше спостерігачами. В цьому аспекті є важливим забезпечення взаємодії

¹ Мартинюк Р. Інститут дострокового припинення повноважень парламенту: перший вітчизняний досвід. Держава і право: зб. наук. праць. Серія «Юридичні і політичні науки». К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2014. Вип. 38. С. 256–261. (с. 257).

комітетів з громадськістю. Використання знань фахівців може допомогти комітетам у вирішенні актуальних проблем сьогодення. Також посилення участі громадськості у слуханнях комітетів посилила б відповідальність депутатів перед своїми виборцями.

Аналіз законотворчої діяльності Верховної Ради України свідчить про те, що не лише комітети, а й парламент часто розглядають законопроекти, оформлені з порушенням формальних вимог, які через це не відповідають Конституції України або чинним міжнародним договорам, а також законопроекти, що вносяться з порушенням установлених Регламентом Верховної Ради України строків тощо. Тому невідкладним завданням вважаємо забезпечення автентичності змісту законів, постанов та інших актів, які приймає Верховна Рада України, у процесі введення їх до інформаційного простору засобами комунікації, особливо враховуючи, що ст. 89 Конституції України та Регламент Верховної Ради України наділяють комітети низкою важливих функцій і повноважень у законопроектній роботі¹.

Українські партії (депутатські фракції) по суті, є структурами, що лобіюють вузькокорпоративні інтереси. З цього випливає зростання ролі індивідуального чинника у ефективності роботи комітетів. Не зовсім вдалою можна вважати практику формування комітетів Верховної Ради України, при якій в той чи інший комітет обираються депутати, які є спеціалістами у зовсім іншій галузі знань. Вирішити цю проблему досить складно, але необхідно.

Вирішення вищезначених проблем є нагальною потребою і призведе не тільки до підвищення ефективності роботи парламенту, якості законотворчої роботи, а й підвищить відкритість законодавчого органу і як наслідок - довіру суспільства до нього.

¹ Словська І. Верховна Рада України як суб'єкт конституційно-правової відповідальності. Право України. 2013. № 5. С. 204–209. (с. 105).

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РЕФОРМУВАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

Бобкова А.Г. <i>Щодо оцінювання результатів навчання здобувачів ступеня вищої освіти зі спеціальності «Право»</i>	4
Павлюченко Ю.М. <i>Щодо внутрішньої системи забезпечення якості юридичної освіти</i>	6
Філіпенко Т.В. <i>Європейські підходи до забезпечення якості вищої юридичної освіти в Україні</i>	8
Жданова І.Є. <i>Щодо питання про активізацію уваги студентів на навчальному занятті</i>	10
Деркач Е.М. <i>Актуальні питання реформування юридичної освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів</i>	13
Письменна О.П. <i>Підготовка суб'єктів нормативного тлумачення як міра свободи, рівності та справедливості у суспільстві</i>	16
Щебетун І.С. <i>Щодо практики проведення практичних занять з курсу «Конституційне право України»</i>	18
Білоус О.Ю. <i>Окремі питання розвитку юридичної освіти в Україні</i>	20
Липницька Є.О. <i>Використання проблемних ситуацій при викладанні правничих дисциплін</i>	21
Мартинюк О.В. <i>До визначення предмету спецкурсу «Типологія держав»</i>	24
Мовчан Р.О. <i>Кримінальне право європейських держав: значення та методика викладання</i>	28
Мілієнко О.А. <i>Пріоритет впровадження практичного компоненту в юридичній освіті при реформуванні освіти в Україні</i>	30
Калаченкова К.О. <i>Щодо організації практики як важливої складової юридичної освіти</i>	32
Петренко Г.О. <i>Інтерактивні методи при викладанні дисципліни «Фінансове право»</i>	34
Удод А.М. <i>Роль юридичної клініки в реформуванні юридичної освіти</i>	35
Юшко А.М. <i>До питання про стандарт юридичної (правничої) освіти в Україні</i>	37
Яригіна Є.П. <i>Якість вищої освіти в пріоритеті</i>	40
Сушко О.О. <i>Застосування міжнародних стандартів юридичної освіти в Україні</i>	41
Мінгела О.А. <i>Юридична практика: кореляція з правничою професією та юридичною освітою</i>	44

СЕКЦІЯ 2: СУЧАСНІ ПАРАДИГМИ РОЗВИТКУ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Коваль І.Ф. <i>Окремі питання недійсності договорів у сфері інтелектуальної власності</i>	47
Коваленко О.О. <i>Баланс інтересів сторін трудового договору – основна засада розвитку трудового права України</i>	53
Турченко О.Г. <i>Концепція безпеки як наукова категорія</i>	55
Дорошенко Л.М. <i>Щодо гарантійної функції статутного капіталу господарських товариств</i>	57
Амелічева Л.П. <i>Людиноцентристка парадигма як методологічна основа інституалізації поняття «гідна праця» в трудовому праві</i>	60
Антонюк О.І. <i>Генеза нормативного регулювання витребування майна з чужого незаконного володіння: порівняльний аналіз цивільних кодифікацій</i>	62
Міхайліна Т.В. <i>Деформації правосвідомості як одна з причин зловживання правом</i>	64
Писарева Е.А. <i>Щодо правової природи відносин з виконання заповіту</i>	66
Удод М.В. <i>Заходи примусу у сфері забезпечення пожежної безпеки</i>	68
Щербакова Н.В. <i>Визначення ознак договорів про злиття (приєднання) господарських товариств</i>	72
Стаднік І.В. <i>Морально-етичні норми в системі соціального регулювання господарських відносин</i>	77
Сушко О.О. <i>Щодо особливостей інституту контрасигнації в Україні</i>	79
Аветисян М.Р. <i>Щодо видів організаційно-правової форми господарювання</i>	81
Барковська К.А. <i>Лізингові платежі як істотна умова договору фінансового лізингу</i>	85
Кравченко Т.С. <i>Щодо співвідношення ділової репутації та гудвілу</i>	88
Мамедова С.М. <i>Щодо функцій штрафних санкцій у сфері господарювання</i>	91
Череватова Т.В. <i>Щодо визначення поняття правового впливу</i>	94
Корчевець Д.В. <i>Принципи здійснення публічних закупівель в Україні</i>	96

**СЕКЦІЯ 3:
ПЕРСПЕКТИВИ ІНТЕГРАЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ, ОСВІТИ І
ПРАКТИКИ**

Захарченко А.М. <i>Щодо порядку передачі в оренду державного майна</i>	99
Ковальчук Ю.І. <i>Щодо кримінальної відповідальності за незаконне полювання</i>	101
Костенко Ю.О. <i>Податковий менеджмент в Україні: стан та перспективи розвитку</i>	104
Нікітенко Л.О. <i>Повноваження органів виконавчої влади у сфері підприємництва</i>	106
Щербак І.А. <i>Окремі питання організації процесуальних дій після внесення змін до КПК України</i>	108
Загорюк А.Г. <i>Щодо тлумачення права на свободу мирних зібрань</i>	110
Лехкодух І.О. <i>Щодо механізму захисту права товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю на отримання вкладу єдиного учасника</i>	112
Міліціанов Р.В. <i>Res judicata у справах про банкрутство</i>	114
Бевз Ю.В. <i>Щодо програми політичної партії</i>	115
Боровицький О.А. <i>Роль Вищої ради правосуддя в законотворчому процесі</i>	117
Кулик О.І. <i>Щодо правової природи позбавлення стимулювання виробників електроенергії з альтернативних джерел</i>	119
Мусієнко Б.Ю. <i>Правова природа терміну «трудова юстиція»</i>	121
Оверковський К.В. <i>Щодо оцінки майнових прав промислової власності</i>	124
Тварковський А.А. <i>Щодо підстав відновлення платоспроможності або визнання банкрутом фізичної особи - підприємця</i>	128
Шапаренко О.А. <i>Питання удосконалення діяльності парламентських комітетів</i>	130

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ КОНФЕРЕНЦІЇ:

Гринюк Роман Федорович

голова оргкомітету, ректор
ДонНУ імені Василя Стуса,
професор, д.ю.н.

Бобкова Антоніна Григоріївна

співголова оргкомітету,
завідувач кафедри господарського
права ДонНУ імені Василя Стуса,
академік НАПрН України, професор,
д.ю.н.

Павлюченко Юлія Миколаївна

заступник голови оргкомітету,
в.о. декана юридичного факультету
ДонНУ імені Василя Стуса, доцент,
к.ю.н.

Коваль Ірина Федорівна

завідувач кафедри цивільного
права і процесу ДонНУ імені Василя
Стуса, доцент, д.ю.н.

Краковська Анжеліка Євгеніївна

завідувач кафедри теорії та
історії держави і права та
адміністративного права ДонНУ
імені Василя Стуса, доцент, к.ю.н.

Турченко Ольга Григорівна

завідувач кафедри
конституційного, міжнародного і
кримінального права ДонНУ імені
Василя Стуса, доцент, к.ю.н.

Амелічева Лілія Петрівна

відповідальний секретар,
доцент кафедри цивільного права і
процесу ДонНУ імені Василя Стуса,
доцент, к.ю.н.

Юридична наука і освіта у сучасних умовах: стан і перспективи розвитку: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 35-річчю юридичного факультету (18 травня 2018 р.), Вінниця, ДонНУ імені Василя Стуса. 2018. 137 с.

Укладачі:

А. Г. Бобкова, Л. П. Амелічева

Обкладинка:

Л. П. Амелічева, К. В. Поліщук

Підписано до друку __. __. 2018 р. Тираж ___ екз.

Уч.- вид. л. Ум. – печ. л.

Донецький національний університет імені Василя Стуса
Юридичний факультет
21050, м. Вінниця, вул. Грушевського, 2.